

Befolkningens holdninger til alkoholpolitikken

**- en analyse av sammenhengen mellom alkoholpolitikken
og folkemeningen i perioden fra 1962 og fram til i dag**

Ståle Østhus

SIRUS rapport nr. 3/2005
Statens institutt for rusmiddelforskning
Oslo 2005

Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) ble opprettet 1. januar 2001 som en sammenslåing av Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning (SIFA) og dokumentasjonsseksjonen og biblioteket i Rusmid-deldirektoratet. SIRUS har som formål å utføre og formidle forskning og dokumentasjon omkring rusmiddelspørsmål, med særlig vekt på samfunnsvitenskapelige problemstillinger. Instituttet er også kontaktpunkt for Det europeiske narkotikaovervåkningscenteret i Lisboa, EMCDDA.

Copyright SIRUS
Oslo 2005

ISBN 978-82-7171-271-3
ISSN 1502-8178

SIRUS
P.b. 565 Sentrum
0105 Oslo

Besøksadresse: Øvre Slottsgate 2B
Telefon: 22 34 04 00
Fax: 22 34 04 01
E-post: sirus@sirus.no
Nettadresse: <http://www.sirus.no>

Trykt hos Wittusen & Jensen a.s.

Forord

I denne rapporten presenteres resultatene fra prosjektet "Befolkningens holdninger til alkoholpolitikken" som startet i oktober i 2004. Prosjektet, som har hatt som mål å beskrive og forklare endringene i befolkningens holdninger til alkoholpolitikken siden begynnelsen av 1960-tallet, er finansiert av SIRUS og Sturla Nordlund har vært prosjektansvarlig. Analysegrunnlaget som prosjektet bygger på er satt sammen av ni landsdekkende undersøkelser av den voksne befolkningens alkoholvaner og holdninger til alkoholpolitikken i årene 1962, 1966, 1973, 1979, 1985, 1991, 1994, 1999 og 2004. Rapporten kan leses som et supplement til, og som en videreføring av, SIFA-rapporten "Alkoholpolitikken og opinionen" (Saglie & Nordlund 1993), som bygger på analyser av deler av det samme materialet. Jeg har likevel valgt en noe annen framgangsmåte og struktur, og jeg følger også endringene over et lengre tidsrom. Analysegrunnlaget er dessuten bearbeidet og vektet på ny, og materialet er også utvidet med tre nye undersøkelser (fra 1994, 1999 og 2004) sammen med data fra undersøkelsen fra 1966 som ikke var tilgjengelig for analysene i den forrige rapporten. Jeg vil takke Sturla Nordlund, Ole Jørgen Skog og øvrige kolleger ved SIRUS for nyttige kommentarer til manuskriptet.

Oslo, juni 2005

Ståle Østhus

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	7
1 Innledning	9
2 Endringene i alkoholpolitikken siden 1960-tallet	11
2.1 Bevillingssystemet og folks tilgang til alkohol	11
2.2 Avgiftssystemet og alkoholprisene.....	17
2.3 Statsmonopolet og fraværet av privatøkonomiske interesser	21
2.4 Endringene i alkoholkonsumet i perioden	23
3 Forventede sammenhenger	29
3.1 Alkoholpolitikk og folkemeningen.....	29
3.2 Et utgangspunkt for å forklare endringer i folkemeningen	30
3.3 Befolkningens holdninger til alkoholpolitikken	31
3.4 Noen viktige hovedgrupper av aktører	32
3.5 Noen sentrale trekk ved omgivelsene i perioden.....	35
3.6 Mulige sammenhenger.....	40
4 Data og mål	44
4.1 Datamaterialet.....	44
4.2 Mål.....	45
5 Holdningene til alkoholpolitikken	52
5.1 Holdningene til omsetningsreglene for alkohol.....	52
5.2 Holdningene til alkoholprisene.....	60
5.3 Holdningene til vinmonopolordningen.....	63
5.4 Oppsummering	65
6 Holdningene til alkoholpolitikken og endringene i tilgjengeligheten og drikkemønsteret	67
6.1 Betydningen av endringer i tilgjengelighet og drikkemønsteret.....	67
6.2 Alkoholpolitisk holdning og folks drikkemønster.....	76
6.3 Oppsummering	78

7	Menns og kvinners holdninger til alkoholpolitikken	80
7.1	Kvinner og menns holdninger til omsetningsreglene i perioden.....	80
7.2	Betydningen av endringer i tilgjengelighet og drikkemønsteret.....	84
7.3	Holdningene innenfor ulike konsumentgrupper	90
7.4	Oppsummering	92
8	Oppsummering og diskusjon av analyseresultatene	94
8.1	Har folkemeningen blitt mer liberal i perioden?.....	94
8.2	Kan holdningsendringene forklares med at tilgjengeligheten og drikkemønsteret har endret seg i perioden?	98
8.3	Hvordan kan vi forklare stemningsskiftet i folkemeningen på begynnelsen av 1980-tallet?.....	103
8.4	Konklusjon	104
	English summary	105
	Kilder	107
	Vedlegg	109
11.1	Vedlegg 1: Framgangsmåte	109
11.2	Vedlegg 2: Deskriptiv statistikk for bakgrunnsvariabler	114
	SIRUS rapporter	117

Sammendrag

Denne rapporten bygger på analyser av data som er satt sammen av ni spørreundersøkelser som SIFA/SIRUS fikk gjennomført i perioden mellom 1962 og 2004. I alle undersøkelsene ble et representativt utvalg av den voksne befolkningen blant annet spurt om sine holdninger til alkoholpolitikken. Ved å koble undersøkelsene sammen har det vært mulig å se på endringene i folkekmeningen over tid, og i ulike sosiale grupper.

Perioden fra begynnelsen av 1960-tallet har vært preget av at en synkende oppslutning om restriktive innstramminger i alkoholpolitikken har falt sammen med en økende oppslutning om mer liberale regler. I alle undersøkelsene som denne rapporten bygger på har det likevel vært et flertall som støttet opp om de gjeldende omsetningsreglene, både i hjemkommunen og i landet som helhet. Oppslutningen om alkoholpolitikken mer generelt har dessuten økt i perioden, til tross for at det både har vært et overveldende flertall som mener alkoholprisene er for høye og et relativt stort flertall som ønsker vin i butikene siden midten av 1990-tallet. Liberaliseringen av alkoholpolitikken i perioden, som særlig har hatt betydning for folks alminnelige tilgang til legal alkohol, ser dermed ut til å ha hatt god støtte i befolkningen.

Det er imidlertid ikke sikkert at det at stadig flere ønsker ytterligere endringer i liberal retning står i et motsetningsforhold til at perioden også kjenne-tegnes av en stadig mer liberal alkoholpolitikk. En mulighet er at det først og fremst er folkemeningen som påvirker alkoholpolitikken, og at de politiske endringene i perioden ikke har holdt tritt med en enda raskere utvikling i liberal retning i opinionen (Saglie & Nordlund 1993). En annen mulighet er imidlertid at en mer liberal politikk i seg selv har ført til at kravet om enda flere endringer i liberal retning har økt, blant annet som et resultat av at en mer liberal alkoholpolitikk også fører til økt konsum, og dermed til at stadig flere har interesse av å fjerne restriksjonene på sitt eget forbruk. Det er likevel ikke lett å si om det hovedsakelig er politikken som påvirker folkemeningen, om det først og fremst er omvendt eller om det er bakenforliggende forhold som påvirker begge. Analysene har uansett vist at holdningene til alkoholpolitikken er nært forbundet med forhold som om og hvor ofte man drikker alkohol. Økningen i alkoholkonsumet i perioden, som det ikke er urimelig å se i sammenheng med en mer liberal bevillingspolitikk, henger derfor også sammen med en liberal trend i folkemeningen siden 1960-tallet.

Særlig viktig har det imidlertid vært at den tradisjonelt mest restriktive gruppen, nemlig de som sjelden eller aldri selv drikker alkohol, både har krympet i antall og blitt mindre restriktive. Siden de som sjelden eller aldri

drikker alkohol hele tiden har vært, og fremdeles er, overrepresentert blant dem som ønsker en strengere alkoholpolitikk, gikk for eksempel oppslutningen om restriktive innstramminger i politikken ned i takt med den kraftige nedgangen i andelen som sjelden eller aldri drakk alkohol utover 1960-tallet. Man skulle kanskje da tro at holdningene innad i denne gruppen ble stadig mer restriktive, siden det er å forvente at de som først endrer status fra å drikke sjelden eller aldri til å drikke oftere også er de som har de mest liberale holdningene til alkohol. Slik har det imidlertid ikke vært, og i løpet av en forholdsvis kort periode på begynnelsen av 1980-tallet endret også den dominerende holdningen seg brått blant de som sjelden eller aldri selv drikker alkohol, fra at de fleste ønsket strengere regler til at de fleste mente reglene var passe strenge. Dette har igjen ført til at andelen som har ønsket ytterligere innstramminger i alkoholpolitikken i befolkningen som helhet siden midten av 1980-tallet har vært forsvinnende liten. Mye av stemningsskiftet blant dem som sjelden eller aldri drakk alkohol på begynnelsen av 1980-tallet bør nok både ses i sammenheng med at man i denne perioden gjennomførte flere avgiftsøkninger og at det i kortere eller lengre perioder var umulig for folk å kjøpe vin og brennevin på grunn av arbeidskonflikter på vinmonopolet. Antakelig førte denne situasjonen til økt misnøye blant de som oftere drakk alkohol, noe som igjen kan ha ført til at mange som sjelden eller aldri drakk alkohol følte at kampen om å få støtte for restriktive endringer stort sett var tapt. Det er da også mulig at mange følte at det ville være langt viktigere å forsøke å forsvare den gjeldende politikken, og forsøke å unngå endringer i liberal retning, enn å holde fast på målet om ytterligere innstramminger. Det ser også ut til at den viktigste skillelinjen i den alkoholpolitiske debatten ikke lenger går mellom en alkoholrestriktiv og en alkoholliberal side i befolkningen. Et slikt skille ser ut til å være mer treffende for situasjonen på 1960- og -70-tallet, mens det i dag ser ut til at det viktigste skillet heller går mellom dem som ønsker en mer liberal alkoholpolitikk på den ene siden og dem som slutter opp om politikken på den andre.

1 Innledning

Temaet for denne rapporten er forholdet mellom alkoholpolitikken og folkemeningen, og formålet har vært å beskrive og forklare endringene i befolkningens holdninger til alkoholpolitikken siden begynnelsen av 1960-tallet. Analysegrunnlaget er satt sammen av en rekke intervjuundersøkelser som Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning (SIFA), og senere Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS), fikk utført i perioden mellom 1962 og 2004. Alle undersøkelsene var landsomfattende og ble iverksatt fordi man ønsket å kartlegge den voksne befolkningens alkoholbruk og holdninger til alkoholpolitikken. Siden man har spurt flere likelydende spørsmål til samtlige utvalg, er det mulig å følge utviklingen i slike forhold over tid. Det er blant annet mulig å undersøke hvordan holdningene til alkoholpolitikken har endret seg gjennom hele perioden.

Sammenliknet med de fleste andre land er den norske alkoholpolitikken temmelig restriktiv (Horverak et al 2001). Utformingen av alkoholpolitikken er imidlertid ikke kun basert på vurderinger av de ulike virkemidlenes effektivitet. Ofte vil aktører fra ulike pressgrupper, både fra Norge og utlandet, ha sterk innflytelse over utformingen av politikken. Samtidig vil det, som i ethvert tilfelle der man forsøker å regulere folks atferd, alltid være nødvendig å spørre seg hvor sannsynlig det er at befolkningen følger reglene, eller om de kommer til å gjøre aktiv motstand mot dem. Det å få kunnskap om befolkningens syn på alkoholpolitikken kan både være motivert av prinsipielle og mer taktiske grunner. Høy oppslutning om den gjeldende politikken kan for eksempel ses som et mål i seg selv, for eksempel ut fra tanken om at politikken i et demokratisk samfunn bør ha en forankring i "folkeviljen". Samtidig kan man ut fra mer taktiske motiver ønske mer kunnskap om befolkningens holdninger til alkoholpolitikken, siden et vanlig retorisk grep i den politiske debatten er å vise til at ens eget standpunkt er i samsvar med folkemeningen, mens motpartens ikke er det (se også Ødegård 1995).

For at den gjeldende politikken skal framstå som legitim er det likevel ikke nødvendig at et flertall i befolkningen slutter opp om alle delene av politikken. Enkeltforslag kan få flertall hos de folkevalgte selv om de isolert sett ikke støttes av et flertall av velgerne. Den vanligste grunnen til det er nok at politikere mange ganger er opptatt av mer langsiktige mål, som gjør det nødvendig å gjennomføre tiltak som ikke alltid vil falle sammen med flertallets umiddelbare interesser. Hvis ikke flertallet av velgerne slutter opp om politikken som helhet, eller hvis den aktive misnøyen med politikken blir for stor, vil både framtiden til den gjeldende politikken og regjeringen fort bli usikker.

Politikkens legitimitet er ingen stabil størrelse, og både oppslutningen om hovedlinjen i politikken og om de sentrale virkemidlene i politikken må bygges opp på nytt og vedlikeholdes ut fra de betingelsene som gjelder til enhver tid. I en slik prosess vil det ikke alltid være nok at politikken rent faktisk virker etter hensikten. Man må også ta hensyn til at folks alkoholpolitiske preferanser og generelle verdigrunnlag er i stadig endring. Muligheten til å videreføre eller endre en alkoholpolitisk linje på kommunalt eller sentralt nivå vil dessuten være avhengig av den alkoholpolitiske linjen som føres i andre kommuner og land i omgivelsene.

I denne rapporten skal vi først se nærmere på noen sentrale trekk ved endringene i alkoholpolitikken og drikkemønsteret i perioden siden begynnelsen av 1960-tallet (kapittel 2). Deretter følger en beskrivelse av noen forventede sammenhenger mellom endringene i slike forhold og befolkningens holdninger til alkoholpolitikken (kapittel 3) før jeg beskriver målene og datagrunnlaget som brukes i de empiriske analysene (kapittel 4). I kapittel 5 viser jeg så de observerte holdningsendringene i perioden, mens jeg i de to påfølgende kapitlene (kapittel 6 og 7) presenterer resultatene fra analyser der jeg også ser hvordan de observerte endringene varierer med en rekke andre forhold. Resultatene fra de tre analysekapitlene oppsummeres i kapittel 8.

2 Endringene i alkoholpolitikken siden 1960-tallet

Hovedlinjen i den norske alkoholpolitikken, som har vært å begrense alkoholens skadevirkninger ved å gjøre alkohol dyrt og vanskelig tilgjengelig, ble i hovedsak utformet i perioden fra midten av 1800-tallet til opphevelsen av brennevinsforbudet i 1927 (NOU 24/1995). Flere ulike interesser har vært med på å forme politikken, men det at vi i Norge har en temmelig restriktiv alkoholpolitikk i forhold til de fleste andre land (se for eksempel Horverak et al 2001) bør både ses i sammenheng med at alkoholindustrien her i landet er forholdsvis liten og at avholdsbevegelsens innflytelse har vært forholdsvis stor (se også NOU 24/1995). Hovedlinjen i politikken har endret seg lite i løpet av 1900-tallet, og virkemidlene for å begrense alkoholens skadevirkninger er i dag de samme som på 1960-tallet. De fire ”hovedsøylene” i den norske alkoholpolitikken er derfor fremdeles at man forsøker å begrense tilgjengeligheten ved å kreve offentlig bevilling for å selge eller skjenke alkohol, holde alkoholprisene på et høyt nivå ved hjelp av spesielle statlige avgifter, begrense innslaget av privatøkonomiske interesser ved å gi staten monopol på omsetning av vin og brennevin, og satse på forskning og opplysning om alkoholens skadevirkninger (NOU 24/1995). Det har imidlertid både skjedd endringer med hensyn til hvordan man bruker disse virkemidlene i perioden, og med hensyn til hvilke virkemidler man legger størst vekt på. I dette kapitlet skal jeg fokusere på endringene som har skjedd i forhold til bruken av bevillingssystemet, avgiftspolitikken og vinmonopolordningen før jeg kommenterer noen sentrale trekk ved utviklingen av alkoholkonsumet siden 1960-tallet.

2.1 Bevillingssystemet og folks tilgang til alkohol

Tilgangen til alkohol er i Norge, som i de fleste andre land, både begrenset i tid, blant annet ved hjelp av aldersgrenser og salgs- og skjenketider, og i rom, ved hjelp av bestemmelser som regulerer antall og plassering av salgs- og skjenkesteder. Slike reguleringer blir både vedtatt på nasjonalt og kommunalt nivå, men kommunale myndigheter er i Norge gitt svært stor frihet til å vedta reguleringer innenfor nasjonalt fastsatte rammer. Det er hovedsakelig kommunale myndigheter som bestemmer hvem som skal gis tillatelse, eller bevilling, til å selge og skjenke alkohol. Salg av vanlig øl (2,5–4,75 volumprosent alkohol) kan kun gis på grunnlag av kommunal bevilling, og kommunene kan også innføre monopol på salg av øl. Det vanligste er likevel at vanlig øl, og siden 2003 også alkoholholdige fruktdrikker eller ”rusbrus”, selges i

dagligvarebutikker¹. Kommunen har anledning til å foreta innskrenkninger i salgstiden for øl, selv om reglene ikke kan være strengere enn for salg av vin og brennevin. Praksis i kommunene med hensyn til innskrenkninger i salgstiden for øl varierer, men i og med at de vanlige åpningstidene i varehandelen er blitt vesentlig utvidet siden slutten av 1980-tallet, er den vanlige salgstiden for øl blitt betraktelig lenger i dag enn for bare noen tiår siden.

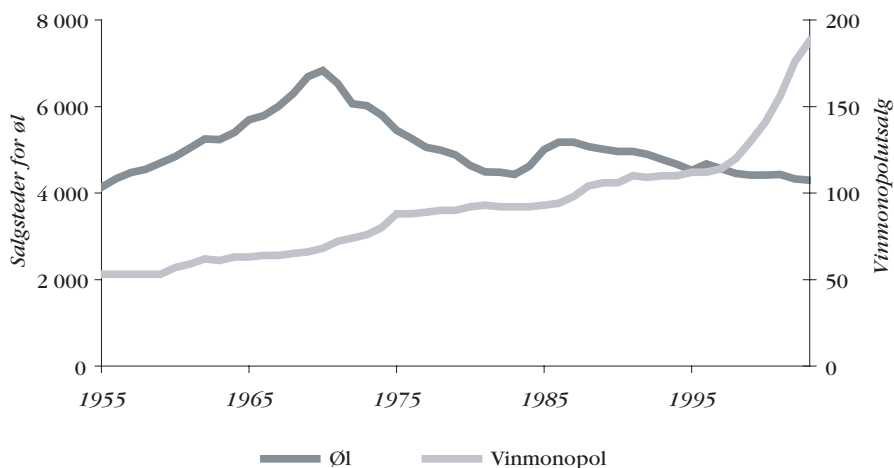
De kommunale myndighetene gir også tillatelse til å selge vin og brennevin i kommunen. Slik bevilling, og siden 1993 også bevilling for salg av sterkt øl (4,75–7,0 volumprosent alkohol), kan imidlertid bare gis til AS Vinmonopolet som selger varene fra spesielle utsalg. Et vinmonopolutsalg kan igjen gis bevilling til bare å selge vin og sterkt øl, eller bare sterkt øl, men slike begrensede bevillinger er ikke gitt siden 1985 (Rusmidler i Norge 2004). Det er likevel det til enhver tid ansvarlige departement som fastsetter en øvre grense for hvor mange utsalg det kan være i landet totalt og hvor mange, og hvilke, kommuner som kan gi bevilling for salg av vin og brennevin. Den øvre grensen for hvor mange vinmonopolutsalg det skal være i landet har imidlertid stadig blitt forskjøvet. Særlig dramatisk var utvidelsen av de nasjonale rammene på slutten av 1990-tallet, da man bestemte at den øvre grensen for det totale antall utsalg fram til 2002 skulle utvides med 50, fra 114 til 164 (Nordlund 1998a). Også etter den tid har grensen blitt stadig høyere, og ved utgangen av 2004 var det totalt 195 vinmonopolutsalg i Norge.

Når det gjelder salgstidene for vin og brennevin så er disse regulert gjennom alkoholloven og departementet, men også her har det skjedd en viss oppmykning i løpet av de siste tiårene. I tillegg til at butikkene nå kan ha vanlig åpningstid dagene før Kristi Himmelfartsdag, 1. og 17.mai (NOU 24/1995), har åpningstidene siden 1980-tallet blitt mer tilpasset et moderne handlemønster (Nordlund 1998a). Åpningstidene på lørdager er utvidet til kl. 15.00, og det er blitt vanligere at butikkene benytter seg av muligheten loven gir for å holde åpent til kl. 18.00 på hverdager. På slutten av 1990-tallet åpnet man dessuten for at selvbetjening kan erstatte det tradisjonelle disksalget av alkohol i vinmonopolets butikker (se Horverak 2002). Siden den tid har selvbetjente utsalg blitt stadig vanligere, og ved utgangen av 2004 var 144 av Vinmonopolets 195 butikker selvbetjente.

1 Det er imidlertid fremdeles en del kommuner som praktiserer ordningen med ølmonopol, og i 2002 var det 150 salgsteder for øl som ikke kunne karakteriseres som dagligvarebutikker. 80 av disse var kommunale eller private ølmonopol eller private ølutsalg (Rusmidler i Norge 2003). Samme år var det imidlertid 4173 dagligvarebutikker i landet som hadde ølbevilling. Til sammenlikning var det i 1993 sju kommuner som hadde kommunale ølmonopol, mens 64 kommuner hadde private. Samme år tillot 328 kommuner at vanlig øl ble solgt i dagligvarebutikker, mens det i 40 av totalt 439 kommuner ikke var mulig å kjøpe øl i det hele tatt (NOU 24/1995:77).

Figur 2.1 gir en oversikt over utviklingen i antall salgssteder for alkohol siden 1955². Som vi ser er det en jevnt økende tendens når det gjelder hvor mange steder det er mulig å kjøpe vin og brennevin fram til midten av nittitallet, mens antall vinmonopolutsalg etter dette har hatt en nesten eksplosiv vekst. Når det gjelder muligheten for å kjøpe øl, ser vi at antall salgssteder var på sitt høyeste rundt 1970 med nærmere 7000 utsalgssteder, etter en bratt stigning siden femtitallet.

Figur 2.1 Antall salgssteder for alkohol 1955-2003.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, AS Vinmonopolet og Statens institutt for rusmiddelforskning

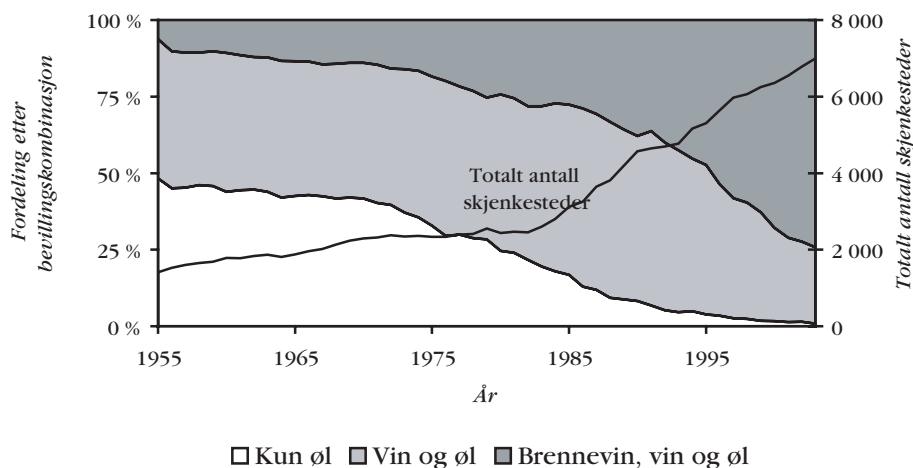
Om vi ser bort fra en liten økning rundt midten av 1980-tallet, har tendensen etter 1970 likevel vært at det har blitt stadig færre utsalgssteder for øl. Bortsett fra situasjonen på 1950-tallet, viser figuren også at det var rundt årtusenskiftet at det var færrest utsalgssteder for øl i landet, med et foreløpig bunnpunkt i 2003 på 4 299 butikker. Nedgangen i antall salgssteder for øl har imidlertid lite med kommunalpolitiske føringer å gjøre, men skyldes først og fremst strukturelle endringer innenfor dagligvarehandelen (NOU 24/1995). Færre, men større, butikker betjener i dag det samme kundegrunnlaget som flere

² Antall salgssteder for øl er basert på tall over salg av middels sterkt og sterkt øl fram til 1992, men gjelder fra 1993 kun salg av middels sterkt (2,5–4,75 volumprosent alkohol) øl. Antall vinmonopolutsalg gjelder både utsalg med begrenset og full bevilling. Det mangler tall for salgssteder for øl i 1989 (figuren er basert på et gjennomsnitt av antallet i 1988 og 1990). Enkelte kommuner har unnlatt å gi opplysninger om antall salgssteder for øl, og antallet varierer noe fra år til år, noe som har resultert i en liten og varierende underrapportering.

mindre butikker betjente før. Nedgangen i antall salgssteder for øl trenger derfor ikke ha ført til at det har blitt vanskeligere for folk å kjøpe øl.

De kommunale myndighetene bestemmer også hvor, og hvor lenge, det skal være tillatt å skjenke eller servere alkohol i kommunen³. I tillegg til faste bevillinger kan kommunen også utstede såkalte ambulerende bevillinger til steder som vanligvis ikke har skjenkerett. Skjenkebevillinger deles inn etter om de gjelder for øl, vin og brennevin eller bare for enkelte alkoholdrikker og gis for inntil fire år av gangen.

Figur 2.2 Skjenkesteder med fast, kommunal bevilling 1955-2003. Totalt antall skjenkesteder og fordeling etter bevillingskombinasjon

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Statens institutt for rusmiddelforskning

Som figur 2.2 viser, har antall skjenkesteder økt kraftig siden 1960-tallet, fra 1 785 i 1960 til 7 062 i 2003. Det er også blitt relativt flere skjenkesteder med bevilling for brennevin, vin og øl⁴ (se også Rusmidler i Norge 1995; Rusmidler

3 Det kan også gis statlig skjenkebevilling til passasjerskip, befalsmesser, flyselskaper og NSB. Fram til 1997 var det også nødvendig å søke om statlig bevilling for å skjenke alkohol på turist- og høyfjellshoteller. Nesten alle skjenkebevillinger i dag er kommunale.

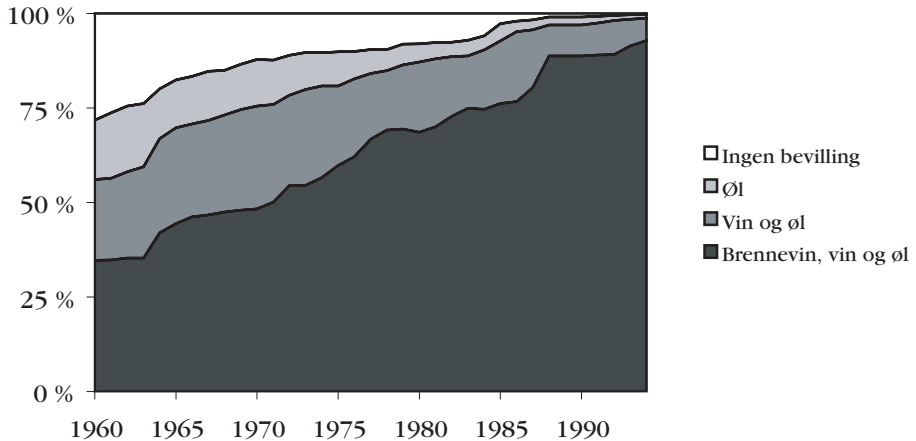
4 Med "øl" menes her både steder som kun har bevilling for skjenking av middels sterkt øl og steder som har bevilling for skjenking av alt slags øl, også hvis slik bevilling er innvilget i kombinasjon med bevilling for skjenking av vin og/eller brennevin. Fra og med 1980 inkluderer tallene også skjenkesteder på turist- og høyfjellshoteller, som inntil 1997 hadde statlig bevilling. Statistisk sentralbyrå samlet ikke inn tall for skjenkesteder i 1989 (figuren er basert på et gjennomsnitt av antallet i 1988 og 1990). Enkelte kommuner har unnlatt å gi opplysninger om antall skjenkesteder, og antallet kommuner som ikke er inkludert i statistikken varierer noe fra år til år, noe som har resultert i en liten og varierende under-rapportering.

i Norge 2004). Som vi kan se har økningen i antall skjenkesteder (den heltrukne linjen i figuren) vært spesielt stor siden 1980-tallet, og det totale antallet skjenkesteder økte med rundt 4 600 mellom 1980 og 2003. Den relative andelen skjenkesteder som hadde bevilling for brennevin økte også kraftig i denne perioden, mens andelen som bare hadde bevilling for å skjenke øl gikk tilsvarende ned. Andelen skjenkesteder som hadde bevilling for å skjenke brennevin, vin og øl passerte en fjerdedel rundt 1980, og har siden slutten av 1990-tallet vært den vanligste bevillingskombinasjonen i Norge. Fremdeles er det imidlertid rundt en fjerdedel av skjenkestedene som ikke har brennevinsbevilling. Vi ser også at bevilling for bare å skjenke øl har gått fra å være den vanligste bevillingstypen fram til begynnelsen på 1970-tallet til å bli den klart mest uvanlige siden slutten av 1980-tallet.

Den økte tilgangen til alkohol fra skjenkesteder ble ytterligere forsterket ved at skjenketidene ble kraftig utvidet i siste halvdel av 1980-tallet. I de største byene var det da ikke lenger uvanlig at man serverte øl og vin fram til kl. 03.00-04.00 (NOU 24/1995). Skjenketidene ble også betydelig utvidet på begynnelsen av 1970-tallet, ved at det ble tillatt å servere brennevin lenger ut over kvelden og flere dager av året. Endringene førte til at skjenketiden for brennevin økte fra rundt 2000 til 2700 timer i året. Utvidelsene av skjenketidene på slutten av 1980-tallet gjaldt også øl og vin, i tillegg til brennevin. Mot slutten av 1980-tallet så man igjen en økt interesse for innstramming av skjenketidene i mange kommuner (ibid).

Nå trenger ikke en økning i antall salgs- og skjenkesteder bety at folk flest har fått økt tilgang til alkohol. Det kan for eksempel tenkes at økningen først og fremst har skjedd i noen deler av landet, eller at den økte tilgangen av andre grunner bare merkes for en mindre andel av befolkningen. Men som vi ser i figur 2.3, har det i så godt som alle kommuner blitt stadig lettere for folk å få tak i alkohol på lovlig vis. Andelen av befolkningen som bor i kommuner som verken har bevilling for salg eller skjenking av alkohol er redusert fra en fjerdedel til null i dag. Vi ser også at mens det før var flere som bodde i kommuner som enten bare hadde bevilling for øl eller bare for øl og vin, var det på midten av 1990-tallet bare 10 % av befolkningen som måtte over kommunegrensen for å kjøpe eller bli servert brennevin. Det samlede inntrykket fra figurene viser dermed at tilgjengeligheten til alkohol i Norge, både når det gjelder muligheten til å kjøpe alkohol i det hele tatt og hva slags alkohol man kan kjøpe, har økt betraktelig siden 1960-tallet.

Figur 2.3 Prosent av befolkningen som bor i kommuner med bevilling for salg og/eller skjenking av alkohol 1960-1994 etter bevillingskombinasjon.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Bevillingspraksisen i kommunene har altså blitt stadig mer liberal siden 1960-tallet, men det har også skjedd innstramminger i bevillingssystemet i perioden. Disse har først og fremst handlet om at den lokale selvbestemmelsen har blitt redusert. Et særegent trekk ved den norske alkoholpolitikken har vært den institusjonaliserte betydningen av lokal oppslutning om endringer i tilgjengeligheten til alkohol. Fram til revisjonen av alkoholloven i 1989 hadde man en lovfestet rett til å overprøve kommunestyrets vedtak om salg eller skjenking av brennevin og salg av øl og vin ved en lokal folkeavstemming hvis fem prosent eller mer av de stemmeberettigede krevde det (Hauge 2000). Slike folkeavstemminger har foregått siden slutten av 1800-tallet, og var som regel preget av et intenst og høylytt lokalt engasjement. Tradisjonen med å arrangere folkeavstemminger rundt alkoholpolitiske spørsmål har i det hele tatt vært et viktig alkoholpolitisk virkemiddel gjennom mesteparten av forrige århundre (NOU 24/1995). Helt ut på 1990-tallet arrangerte også enkelte bestyrere av dagligvarebutikker i distriktene på eget initiativ avstemminger der kundeflertallet bestemte om de skulle søke om kommunal bevilling for å selge øl eller ikke. Siden 1950-tallet har likevel de aller fleste folkeavstemminger rundt spørsmålet om det skal gis tillatelse til å selge alkohol endt med et klart flertall for slikt salg (Nordlund 1998a). Dette kan virke ironisk, siden det var avholdsbevegelsen som tidlig på 1900-tallet kjempet fram retten til å foreta bindende

folkeavstemninger ut fra tanken om at det ville være lettere å føre en restriktiv politisk linje lokalt enn på nasjonalt nivå (NOU 24/1995). I begrunnelsen for å fjerne ordningen med folkeavstemninger fra alkoholloven av 1989, sto det imidlertid blant annet følgende:

Det er [...] tvilsomt om det ut fra edruskapsmessige grunner fortsatt er grunnlag for å opprettholde [ordningen]. Krav om folkeavstemning benyttes ikke bare for å omgjøre et kommunalt vedtak om å gi bevilling. Like ofte blir [ordningen] brukt i et forsøk på å omgjøre vedtak om å nekte å gi bevilling. Den totale edruskapsmessige effekt er således tvilsom (*Ot prp nr 31/1988-89, sitert i Hauge 2000:28*).

Ordningen med bindende folkeavstemninger har også i økende grad blitt forsvart av de som ønsket økt alkoholomsetning, og i minkende grad av avholdsbevegelsen (NOU 24/1995). Den aktive bruken av folkeavstemninger er uansett en viktig grunn til at vi kan tolke den økte tilgjengeligheten som en utvikling som har vært i samsvar med synspunktene til store deler av befolkningen.

2.2 Avgiftssystemet og alkoholprisene

Mens det altså totalt sett har blitt betydelig lettere å kjøpe alkohol siden 1960-tallet, ser ikke alkoholprisene ut til å ha vært gjenstand for en lignende liberaliseringstendens. Prinsippet om at det skal være relativt dyrt å drikke alkohol har alltid vært svært viktig i norsk alkoholpolitikk, og all alkohol er derfor pålagt spesielle statlige avgifter. Fram til 1994 ble avgiftene på vin og brennevin både beregnet på grunnlag av alkoholstyrke og utsalgspris, men fra og med 1995 er avgiftene kun beregnet ut fra alkoholstyrke. Samme året ble også avgiftene på øl vesentlig mer differensiert, ved at man fikk sju skatteklasser mot tidligere fire. Ølavgiftene har i hele perioden vi ser på blitt beregnet ut fra alkoholstyrke og ikke utsalgspris. Avgiftssystemet er utformet slik at alkoholen i brennevin blir hardere beskattet enn alkoholen i vin, som igjen blir hardere beskattet enn alkoholen i vanlig øl (NOU 24/1995). Helt på slutten av 1990-tallet ble dette endret noe ved at alkoholen i vin og øl blir beskattet like hardt. Siden avgiftene følger alkoholinnholdet, og ikke prisen, vil også avgiftenes andel av skjenkeprisen være langt lavere enn av butikkprisen. I tillegg til den rene alkoholavgiften kommer også ordinær merverdiavgift, og fram til ganske nylig ble også miljøavgifter for emballasje lagt på prisen før man beregnet avansen.

I perioden 1975-1993 utgjorde avgiftene på brennevin mellom 85-90 %, hvorav rundt 60 % var en ren alkoholavgift. Av utsalgsprisen for sterkvin og svakvin betalte man i samme periode henholdsvis 65-75 % og 45-60 % i avgifter til staten (Rusmidler i Norge 1995). Den generelle tendensen har vært at det totale avgiftsnivået har økt i denne perioden, men økningen har vært sterkere for øl enn for vin og brennevin (NOU 24/1995). Avgiftene for sterkvin og brennevin gikk kraftig ned etter årtusenskiftet, men av utsalgsprisen for en flaske rimelig vin, en flaske rimelig portvin eller en flaske vanlig sterkøl betalte man i 2003 fremdeles rundt 30 % i ren alkoholavgift til staten (Rusmidler i Norge 2003)⁵. Av en halvliter vanlig øl (3,75- 4,75 volumprosent alkohol) gikk omtrent 8 kroner til slike avgifter i 2003, enten man kjøpte den i butikken eller på et skjenkested. På toppen av alkoholavgiftene kom også andre avgifter.

I europeisk sammenheng er alkoholavgiftene i alle de nordiske landene høye, men avgiftsnivået i Norge er også det høyeste i Norden (Horverak et al 2001). Utviklingen i realprisen for alkohol speiler i stor grad utviklingen i avgiftsnivået (NOU 24/1995). Figur 2.4 viser at realprisen for alkohol var på sitt laveste i 1980, og økte mer eller mindre jevnt til den var på sitt høyeste i 1998⁶. Legg merke til at realprisen økte spesielt mye fra 1980 til 1983, noe som i hovedsak skyldes at man gjennomførte en kraftig avgiftsøkning i 1981, som igjen ble fulgt opp med nye avgiftsøkninger i 1982 og 1983 (ibid). Selv om prisene gikk noe ned igjen etter dette, har tendensen vært at alkohol har blitt noe dyrere siden 1980-tallet⁷. Fra årtusenskiftet har realprisen igjen gått til dels kraftig ned, noe som henger sammen med store avgiftslettelser på sterkvin i 2000 og brennevin i 2002 og i 2003. Det er imidlertid fremdeles et stykke igjen til prisene er nede på 1980-nivå. Det generelle bildet av avgiftspolitikken i perioden er likevel at endringene har vært små. I forhold til liberaliseringen

5 Etter at man fra 1995 løsrev avgiftene fra utsalgsprisen har det ført til at avgiftenes andel av utsalgsprisen er relativt mye høyere på billig vin og brennevin enn på mer eksklusive varer.

6 *Realprisindeksen* viser hvordan alkoholprisene har utviklet seg i forhold til det generelle konsumprisinivået. Prisinivået i 1998 er satt til 100. Figuren viser utviklingen i den gjennomsnittlige realprisen for brennevin, sterkvin, svakvin og øl. Realprisen for øl har imidlertid økt noe raskere enn realprisene for de andre drikkesortene etter 1980, og realprisen for øl synker heller ikke stort etter 1999. *Reallønnsindeksen* viser hvordan den nominelle gjennomsnittslønnen (lønn per normalårsverk) har utviklet seg i forhold til prisveksten. Lønnsnivået i 1998 er satt til 100.

7 Ved å kun se på utviklingen i den gjennomsnittlige realprisen for øl, vin og brennevin kommer imidlertid ikke forskjellene mellom drikkene fram. Mer nyanserte framstillinger fins i Rusmidler i Norge 1995, Rusmidler i Norge 2003 og NOU 24/1995. Realprisene for alle alkoholdrikkene stiger imidlertid etter 1980, men økningen var sterkst for øl og svakest for brennevin.

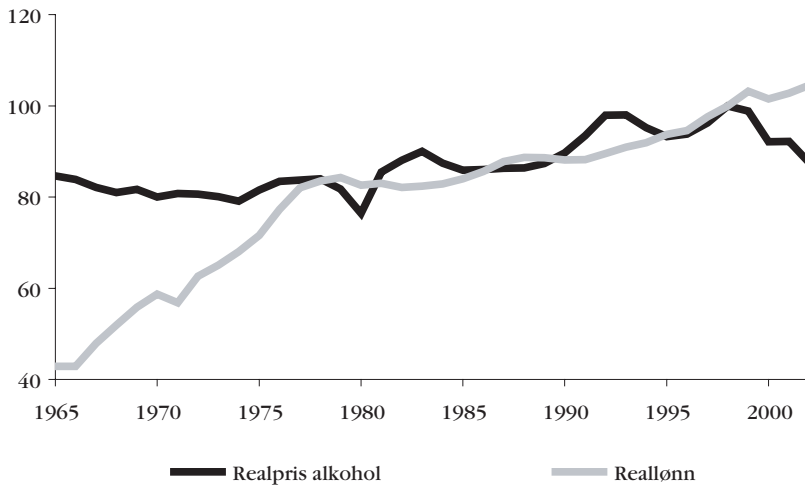
av bevillingspolitikken, har avgiftsnivået på alkohol vært relativt stabilt siden 1960-tallet.

Siden alkoholprisene bør ses i sammenheng med folks kjøpekraft, har jeg i figuren også tegnet inn den reelle lønnsutviklingen i perioden. Som vi ser tyder figuren på at folks kjøpekraft har vokst mer enn alkoholprisene, selv om også den reelle lønnsveksten har variert siden 1960-tallet. 1960-tallet var en periode med spesielt sterk vekst i reallønnen, en vekst som fortsatte utover 1970-tallet, selv om den her var noe svakere enn på 1960-tallet. 1980-tallet skiller seg ut med den svakeste lønnsveksten i perioden, og i perioden 1979-1989 hadde man også flere år med negativ reallønnsvekst. Etter 1990 har imidlertid reallønnen fortsatt å stige, mer på grunn av lav prisvekst enn på grunn av nominell lønnsvekst (Hansen & Skoglund 2003).

Det at endringene i reallønnen og i realprisen for alkohol ikke har vært identiske, gjør at prisene i noen perioder "løper fra" lønningene. Det gir seg utslag i at alkohol i enkelte perioder blir stadig billigere eller dyrere, målt i arbeidstid, enn i andre perioder. I enkelte perioder fører altså forholdet mellom prisveksten og lønnsveksten til at man må jobbe stadig mindre for å kjøpe samme mengde alkohol, mens det i andre perioder vil være motsatt. Perioden mellom 2000 og 2002 er et eksempel på en periode der alkohol på denne måten kan sies å ha blitt billigere, siden reallønnen fortsatte å stige mens den gjennomsnittlige realprisen på alkohol gikk ned. Tilsvarende er perioden helt på begynnelsen av 1980-tallet et eksempel på en periode der alkohol ble dyrere målt i arbeidstid, siden lønnsutviklingen flatet noe ut samtidig som prisene steg kraftig. Hele perioden mellom midten av 1960-tallet og fram til slutten av 1970-tallet kjennetegnes som vi ser av sterk lønnsvekst samtidig som realprisen for alkohol er omtrent uendret eller synker svakt. I denne perioden ble alkohol følgelig stadig billigere.

Jeg snakker her likevel om *generelle* utviklingstrekk, og tendensene vil gjelde i ulik grad for ulike sosiale grupper. I tillegg til at det for eksempel er store lønnsforskjeller mellom ulike næringer, var også den reelle lønnsstigningen i industrien langt sterkere enn i offentlig forvaltning i perioden (Hansen & Skoglund 2003). Samtidig har ulike sosiale grupper gjerne forskjellige drikkepreferanser (Saglie 1994; Bourdieu 1995). Siden realprisveksten er noe forskjellig for øl, vin og brennevin (se Rusmidler i Norge 2004), i tillegg til at dyr vin og brennevin har minket spesielt mye i pris etter at verdiavgiften ble fjernet på begynnelsen av 1990-tallet, fører også slike forhold til at forholdet mellom reallønn og realpris i praksis blir langt mer komplisert enn det som kommer fram her.

Figur 2.4 Realpris for alkohol (1998=100) og reallønn (1998=100) i perioden 1965-2002.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og AS Vinmonopolet. Tallene for realprisindeksen er hentet fra Rusmidler i Norge 1995 (1965-1979) og Rusmidler i Norge 2003 (1979-2002). Tallene for reallønnsindeksen er hentet fra Hansen & Skoglund 2003.

I motsetning til den utviklingen vi har sett i forhold til folks tilgang til alkohol siden 1980-tallet, ser det altså ikke bare ut til at man har beholdt det høye avgiftsnivået, men at alkohol også har blitt noe dyrere enn andre varer i perioden. Når vi ser realprisen i sammenheng med folks kjøpekraft, finner vi likevel at perioden fram til slutten av 1970-tallet og en kort periode rundt årtusensskiftet peker seg ut ved at alkohol ble stadig billigere målt i arbeidstid enn i resten av perioden. En kort periode på begynnelsen av 1980-tallet peker seg ut ved at alkohol både ble vesentlig dyrere i forhold til andre varer og i forhold til folks generelle kjøpekraft. I perioden fra begynnelsen av 1980-tallet og fram til slutten av 1990-tallet økte dessuten realprisen for alkohol fra det laveste til det høyeste nivået i perioden. Det er mulig at prisøkningene på 1980-tallet ble opplevd som mer dramatiske enn økningene på 1990-tallet, siden 1980-tallet også var en periode med spesielt svak lønnsvekst. Akkurat hvor dramatisk folk flest opplevde endringene i alkoholprisene er det likevel vanskelig å si noe om, men generelt vil det være slik at prisøkninger i hvert fall påvirker alkoholomsetningen i negativ retning (Alver 2004).

2.3 Statsmonopolet og fraværet av privatøkonomiske interesser

Den viktigste grunnen til at man i 1922 opprettet AS Vinmonopolet var at man ønsket å holde privatøkonomiske interesser, og da særlig konkurransekraftene, utenfor deler av vin- og brennevinsomsetningen (NOU 24/1995)⁸. Ønsket om å begrense de privatøkonomiske interessene innenfor alkoholomsetningen ble både begrunnet som et mål i seg selv, ved at man mente det var umoralsk å "tjene penger på andres ulykke", og som et middel som skulle brukes for å realisere det overordnede målet om å begrense alkoholens skadevirkninger i befolkningen (ibid). Man la både vekt på at kontrollen og effektiviteten i den øvrige alkoholpolitikken ville bli bedre ved å innføre et statlig monopol på omsetningen av vin og brennevin. For eksempel argumenterte man for at det ville være lettere å sikre at forbudet mot alkoholsalg til mindreårige og berusede, begrensningene i åpningstidene og de strenge kvalitetskravene til drikkevarene ble overholdt. Tanken var at private interesser måtte holdes utenfor omsetningen av vin og brennevin fordi disse er ekspansive krefter rettet mot større salg og fortjeneste. Samtidig argumenterte man for at et statsmonopol både ville forenkle avgiftsinnkrevningen, siden all vin og brennevin måtte passere monopolet, og gjøre det enklere å regulere antallet utsalgssteder, siden man unngår forskjellsbehandling av private aktører.

Resultatet av innføringen var at all produksjon av brennevin, og import, engros- og detalj salg av vin og brennevin var lagt til det statlige vinmonopolet i perioden mellom 1927 og 1995, som tilsvarer tiden fra opphevelsen av brennevinforbudet til opphevelsen av import- og grossistmonopolet. Vinmonopolet hadde også monopol på import av øl fram til 1994, men siden 1996 har Vinmonopolet bare hatt enerett på detalj salget av vin, brennevin og sterkøl. Import- og grossistmarkedet er i dag privatisert, og de private grossistene leverer selv sine varer direkte til skjenkestedene og Vinmonopolet. Vinmonopolet har heller ikke lenger rett til selv å drive import, og også produksjonsmonopolet for brennevin er i dag opphevet (NOU 4/2003). Som allerede nevnt har det også blitt stadig vanligere med selvbetjente vinmonopolutsalg etter at

8 En annen viktig grunn var imidlertid at de vinproduserende landene, særlig Frankrike, Spania og Portugal, anså innføringen av et statlig monopol som en garanti for at det fortsatt skulle selges vin i Norge. Vinmonopolet ble satt i drift under forbudstiden, og bekymringen fra vinlandene var nok ikke ubegrunnet. Det viser også motstanden opprettelsen av vinmonopolet fikk fra deler av avholdsbevegelsen, som både var redde for at staten skulle gjøre seg avhengige av inntektene fra omsetningen og for at et statlig monopol ville gi alkoholomsetning en legitim status (NOU 24/1995).

man åpnet for dette på slutten av 1990-tallet. I likhet med endringene i kommunenes bevillingspraksis og endringene i avgiftsnivået, har altså statsmonopolets rolle endret seg siden 1960-tallet. Den mest markante endringen har vært at antall vinmonopolutsalg, i likhet med antall skjenkesteder og folks generelle tilgang til alkohol, har økt i perioden (se figur 2.1).

Det var imidlertid først i forbindelse med oppløsningen av grossist- og engrosmonopolet i 1996 (se Lund 2001), og de første forsøkene med selvbetjente utsalg i 1998 (se Horverak 2002), at selve vinmonopolinstitusjonen gjennomgikk store endringer. Fram til slutten av 1980-tallet var det få som i fullt alvor stilte spørsmål ved selve monopolsystemet, og statsmonopolet hadde solid støtte i Stortinget (Nordlund 1998a). Bortsett fra den økte tilgjengeligheten, overgangen fra papirinnpakning til polposer på 1970-tallet, innføringen av kølappsystemet på 1980- og -90-tallet, bruken av optiske lesere og strekkoder, og plasseringen av butikkene i kjøpesentre, i de senere årene har detaljhandelen med vin og brennevin i Norge endret seg lite siden 1960-tallet. Dette endret seg imidlertid på 1990-tallet, da vinmonopoldebatten fikk en ny dimensjon: "alternativet til et vinmonopolutsalg er ikke lenger bare intet utsalg, men også intet monopol" (Nordlund 1998a:228). I møtet med de siste årenes press mot monopolinstitusjonen har også politikerne omdefinert Vinmonopolets oppgave fra å begrense tilgangen til vin og brennevin til å *bedre* den:

Mens vinmonopolet opprinnelig skulle sørge for at vin og brennevin var lite tilgjengelig, skal Vinmonopolet i dag sørge for at legal vin og brennevin er rimelig tilgjengelig, og hindre at illegale varer vinner terreng (Horverak 2002:14).

De siste årenes utbredelse av selvbetjente vinmonopolutsalg bør ses i sammenheng med at presset på monopolordningen har økt. En grunn til at man innførte selvbetjente vinmonopol var at man håpet å få slutt på de lange og upopulære køene som oppsto ved tradisjonelle utsalg i forbindelse med helger og høytider (Horverak 2002). Ved å fjerne køene ville man dermed også kunne redusere den samlede misnøyen med monopolordningen.

Til tross for at det statlige alkoholmonopolet gjennomgikk betydelige liberale endringer utover 1990-tallet, ble ordningen også utvidet ved at Vinmonopolet i 1993 fikk enerett på detaljsalg av sterkt øl. Utviklingen til monopolordningen vil likevel best kunne karakteriseres som en stadig liberalisering, og i dag har AS Vinmonopolet som sitt uttalte mål å gi kundene *bedre tilgjengelighet* til sine tjenester og å ta markedsandeler fra smugling og hjemmebrenning. Som de skriver på sine hjemmesider: "for oss betyr bedre

tilgjengelighet flere butikker, selvbetjening og lavere priser” (www.vinmonopolet.no).

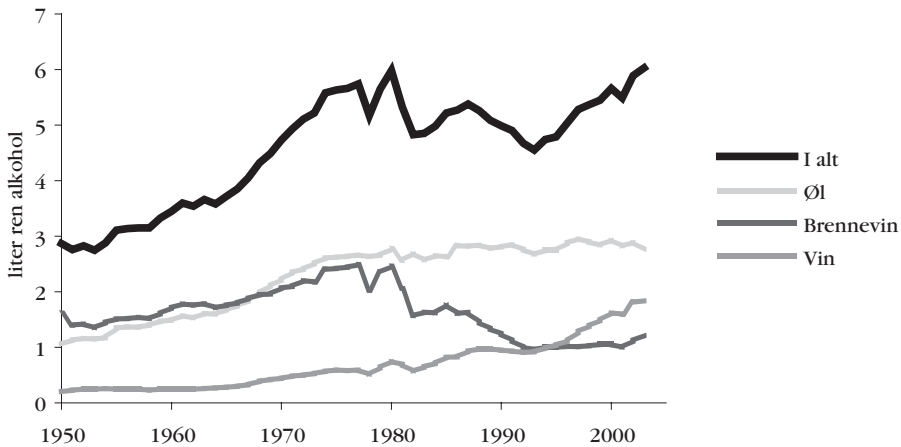
2.4 Endringene i alkoholkonsumet i perioden

Det fins en god del forskning som viser at alkoholkonsumet øker hvis tilgjengeligheten øker og/eller alkoholprisene synker (se for eksempel Edwards 1994; Hauge & Amundsen 1994; Horverak 2002; Alver 2004). Samtidig viser også flere studier at endringer i tilgjengeligheten både har betydning for hva folk drikker (se for eksempel Nordlund 1974; 1978; Horverak 2004) og at slike endringer har ulik betydning for ulike konsumentgrupper. Enkelte studier har funnet at endringer i tilgjengeligheten medførte større økning i forbruket blant de som allerede drakk mye, mens det hadde mindre å si for dem som drakk lite eller aldri i utgangspunktet (Horverak 2004).

Nå er ikke prisendringer eller endringer i tilgjengeligheten det eneste som påvirker folks drikkeatferd (se for eksempel Saglie 1994), men det er liten tvil om at en restriktiv alkoholpolitikk er et effektivt virkemiddel for å holde konsumet, og dermed skadevirkningene, av alkohol på et lavt nivå. Siden folks alminnelige tilgang til å kjøpe legal alkohol har økt siden 1960-tallet, skulle vi derfor kunne forvente at det totale konsumet har økt i perioden. Figur 2.5 viser også at den årlige omsetningen av legal alkohol til den voksne befolkningen er langt større i slutten av perioden enn på 1950- og -60-tallet. Bildet er likevel ikke entydig; som vi ser sank for eksempel omsetningen av legal brennevin forholdsvis mye i perioden fra begynnelsen av 1980-tallet til midten av 1990-tallet. Dette gir store utslag på alkoholomsetningen når den måles i liter ren alkohol, og i figuren har derfor også den totale omsetningen gått ned i denne perioden.

Figuren viser at både den totale omsetningen av legal alkohol og hva folk kjøper mest av har endret seg i perioden vi ser på. Mens omsetningen av alle alkoholdrikkene økte fram mot slutten av 1970-tallet, ser vi at ølsalget har flatet ut mens brennevinssalget har gått ned siden begynnelsen av 1980-tallet. Øl er likevel den klart vanligste alkoholdrikken i Norge. I motsetning til for øl og brennevin, fortsatte omsetningen av vin å øke etter 1980, og økningen har vært sterkest siden midten av 1990-tallet. Av figur 2.5 ser vi at vinomsetningen siden midten av 1990-tallet også har vært større enn brennevinomsetningen om den måles i ren alkohol per voksne innbygger. Vin har i løpet av de siste tiårene altså erobret posisjonen som den nest mest omsatte alkoholdrikken, mens brennevinomsetningen har blitt stadig mindre siden omsetningsstoppen rundt midten av perioden.

Figur 2.5 Årlig omsetning av alkohol i liter ren alkohol per innbygger 15 år og over i perioden 1950-2003.

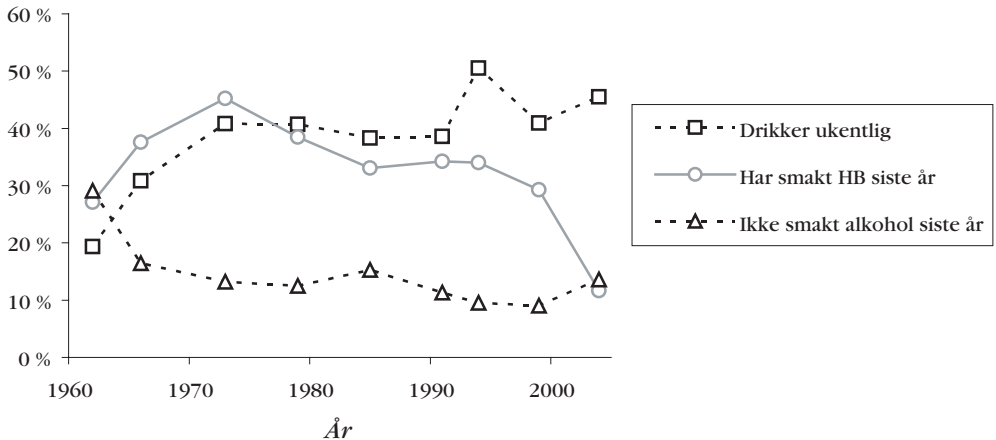
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Til tross for at utviklingen av alkoholomsetningen ikke har vært entydig i perioden, er det naturlig å se i hvert fall deler av den i sammenheng med at legal alkohol har blitt lettere tilgjengelig for stadig flere siden 1960-tallet. Tall for omsetningen av alkohol er imidlertid ikke nødvendigvis noe godt mål på befolkningens alkoholkonsum, blant annet fordi slike tall ikke tar hensyn til uregistrert konsum av alkohol (se også Nordlund 1992). Et annet problem med slike tall er at de ikke gir informasjon om individuelle forhold, som for eksempel hvor ofte man drikker eller andelen som ikke drikker, som kan være relevant for å forstå det samlede konsumet. Det kan derfor være nyttig å se omsetningstall i sammenheng med konsumtall som er basert på selvrappotering. Tall over det selvrappoterte alkoholkonsumet er imidlertid også heftet med feil og problemer, og vi kan blant annet regne med at en betydelig underrapportering har farget resultatene. Slike tall har likevel flere fordeler som omsetningstallene ikke har. På bakgrunn av svar fra undersøkelsene som brukes som analysegrunnlag i denne rapporten (se kapittel 4) kan vi blant annet studere endringer i fordelingen av ulike konsumentgrupper over tid, og for kvinner og menn.

Figur 2.6 viser utviklingen i det selvrappoterte drikkemønsteret siden begynnelsen av 1960-tallet. Som vi ser har andelen som drikker sjelden eller aldri gått ned, mens andelen som drikker ofte (en gang i uken eller oftere) har gått opp i perioden. Også andelen som oppgir å ha drukket hjemmebrent siste år har gått ned i perioden, men først etter en kraftig økning fram til begynnelsen av 1970-tallet. Perioden fram til begynnelsen av 1970-tallet skiller seg

også ut ved at det her både var en kraftigere økning i andelen som drakk ofte og en kraftigere nedgang i andelen som sjelden eller drakk alkohol enn i resten av perioden.

Figur 2.6 Selvrappertert drikkemønster i perioden 1962-2004. Basert på svar fra respondenter 18 år eller eldre. Vektete andeler fra og med undersøkelsen i 1966⁹.

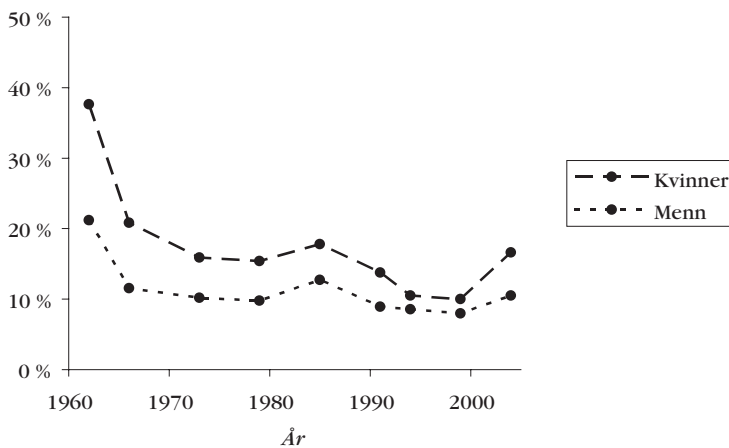
Det dramatiske fallet i andelen som oppgir å ha drukket hjemmebrent mellom de to siste undersøkelsene kan nok, i hvert fall delvis, tilskrives en økt usikkerhet knyttet til illegalt brennevin i kjølvannet av den såkalte "metanol-saken" etter årtusenskiftet. Saken fikk mye oppmerksomhet i media, og i tidsrommet mellom høsten 2002 og utgangen av 2004 hadde nærmere 20 mennesker dødd etter å ha drukket metanolforgiftet brennevin som var kjøpt på det illegale markedet. I stort har det likevel vært en nedadgående trend i andelen som drikker hjemmebrent helt siden begynnelsen av 1970-tallet. Dette skyldes nok både endringer i folks alminnelige tilgang til å kjøpe legal brennevin og kulturelle forhold i retning av at brennevin generelt i økende grad har blitt mindre vanlig å drikke.

Figur 2.7 viser utviklingen i andelen som har oppgitt at de ikke har smakt alkohol siste år for henholdsvis kvinner og menn siden begynnelsen av 1960-

⁹ Både sammenhengen mellom undersøkelsestidspunkt og drikkerefrekvens ($\chi^2 = 1384$, $df = 16$, $p < 0.001$) og sammenhengen mellom undersøkelsestidspunkt og størrelsen på andelen som drikker hjemmebrent ($\chi^2 = 894$, $df = 8$, $p < 0.001$) er statistisk signifikant.

tallet. Andelen som drikker sjelden eller aldri har hatt en brattere nedgang for kvinner enn for menn, men kvinner skiller seg også ut ved at andelen som sjelden eller aldri drikker alkohol har gått mer opp mellom de to siste undersøkelsene (i 1999 og 2004) enn tilfellet var for menn. Ser vi på hele perioden under ett, har likevel kvinner blitt stadig likere menn når det gjelder hvor mange som drikker alkohol årlig eller oftere. Selv om andelen som sjelden eller aldri drikker alkohol har gått mer ned for kvinner enn for menn i perioden, har det likevel i hele perioden vært flere kvinner enn menn som drikker sjelden eller aldri.

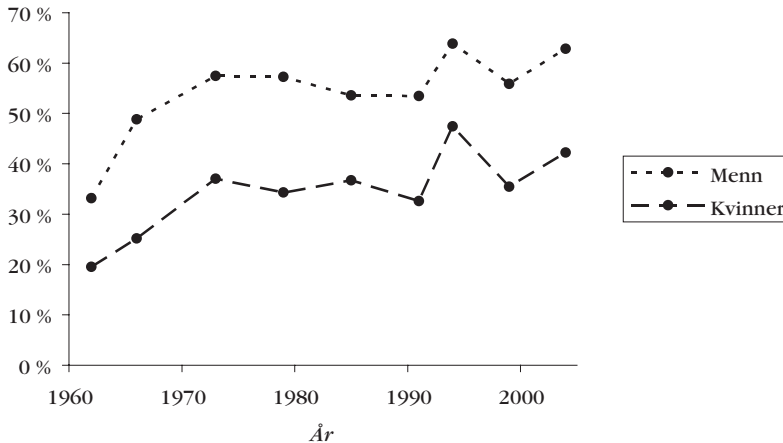
Figur 2.7 Andelen kvinner og menn som ikke har smakt alkohol siste år i perioden 1962-2004. Basert på svar fra respondenter 18 år eller eldre. Vektete andeler fra og med undersøkelsen i 1966¹⁰.

Vi finner også tydelige kjønnsforskjeller i drikkemønsteret om vi ser på utviklingen for dem som har svart at de har smakt alkohol siste år. Figur 2.8 viser endringene i andelen som drikker en gang i uken eller oftere blant dem som har svart at de drikker alkohol årlig i perioden.

10 Sammenhengen mellom undersøkelsestidspunkt og størrelsen på andelen som ikke drikker alkohol er statistisk signifikant for både kvinner ($\chi^2 = 642$, $df = 8$, $p < 0.001$) og menn ($\chi^2 = 228$, $df = 8$, $p < 0.001$).

Figur 2.8 Andel som drikker øl, vin eller brennevin ukentlig blant menn og kvinner i perioden 1962-2004. Basert på svar fra respondenter som drikker alkohol årlig og er 18 år eller eldre. Vektete andeler fra og med undersøkelsen i 1966¹¹.

Som vi ser har andelen som drikker ofte hele tiden vært høyere blant menn enn blant kvinner. Utviklingen har stort sett vært lik for begge kjønn i perioden, men andelen som drikker ukentlig økte noe mer for menn enn for kvinner på 1960-tallet. Siden begynnelsen av 1970-tallet har det også blant menn vært flere som drikker alkohol ukentlig enn det har vært som drikker sjeldnere enn dette. Blant kvinner har det i hele perioden vært motsatt: her har det hele tiden vært vanligere å drikke relativt sjelden enn det har vært å drikke ukentlig.

Ved å se tall over den registrerte alkoholomsetningen i sammenheng med selvrapporterte tall over alkoholkonsumet, får vi altså et bredere bilde av befolkningens drikkemønster i perioden. Samlet ser vi at folk i dag stort sett både kjøper mer alkohol og drikker oftere enn før, og at det er færre som sjelden eller aldri drikker alkohol. Både den legale brennevinomsetningen og andelen av befolkningen som drikker hjemmebrent har imidlertid gått ned siden begynnelsen av 1970-tallet, mens vinomsetningen har gått opp i perioden. Vin ser altså i stadig større grad ut til å ha overtatt brennevinets

11 Sammenhengen mellom undersøkelsestidspunkt og størrelsen på andelen som drikker ofte er statistisk signifikant for både kvinner ($\chi^2 = 306$, $df = 8$, $p < 0.001$) og menn ($\chi^2 = 405$, $df = 8$, $p < 0.001$).

tradisjonelle plass i det norske drikkemønsteret. Når vi ser på forskjellene i kvinners og menns drikkemønster, ser vi dessuten at andelen som sjelden eller aldri drikker har gått mer ned for kvinner enn for menn. Samtidig har andelen som drikker ukentlig økt noe mer for menn enn for kvinner. Flere av disse endringene i drikkemønsteret bør ses i sammenheng med endringer i tilgjengeligheten. I neste kapittel skal jeg se nærmere på hvordan både endringene i tilgjengeligheten og i drikkemønsteret kan tenkes å henge sammen med folks holdninger til alkoholpolitikken i perioden.

3 Forventede sammenhenger

Som vist i forrige kapittel har det skjedd til dels dramatiske endringer i bruken av de viktigste alkoholpolitiske virkemidlene, spesielt bevillingspolitikken, siden 1960-tallet, og jeg vil snart komme tilbake til hvordan befolkningens holdninger til alkoholpolitikken har endret seg i perioden (kapittel 5). I dette kapittelet vil jeg imidlertid beskrive bakgrunnen for noen forventninger om mulige sammenhenger mellom politikk og opinion, som vil tjene som utgangspunkt for analysene i senere kapitler.

3.1 Alkoholpolitikk og folkemeningen

Generelt kan vi si at politiske vedtak og folkemeningen kan henge sammen på minst tre ulike måter (Saglie & Nordlund 1993): For det første kan politiske vedtak påvirke folks holdninger til alkoholpolitikken, ved at velgere endrer syn på alkoholpolitikken etter at politiske vedtak blir iverksatt. Det er for eksempel mulig at iverksettelsen av en ønsket politikk fører til at velgerne stort sett blir fornøyde og derfor ikke ønsker flere endringer i samme retning. Men det er også mulig at iverksettelsen av politikken fører til virkninger som verken velgere eller valgte forutså. Det kan da tenkes at misnøyen øker hvis virkningene i hovedsak var uønskede, mens oppslutningen øker hvis de i hovedsak oppfattes som positive. Samtidig er det mulig at velgere slutter opp om vedtak de isolert sett er i mot, og uavhengig av politikkenes virkninger, for eksempel fordi de er mer opptatt av realiseringen av et bredere politisk program eller fordi de er lojale overfor partier eller organisasjoner som har gått inn for vedtaket.

For det andre kan folkemeningen påvirke politiske vedtak, enten ved at man skifter ut upopulære politikere ved valg eller ved at politikere skifter mening etter press fra opinionen. Retten til å omgjøre kommunale vedtak om alkoholbevilling ved hjelp av bindende folkeavstemminger var som vi husker lenge et eksempel på at velgere kunne presse gjennom vedtak politikere var i mot. Politiske vedtak kan imidlertid også påvirkes av at representanter for visse aktørgrupper påvirker beslutningsprosessen gjennom mer eller mindre formelle kanaler. For eksempel har den organiserte avholdsbevegelsen spilt en viktig rolle i utformingen av den norske alkoholpolitikken, og også representanter fra deler av serveringsbransjen har forsøkt å påvirke det offentlige syn på skjenkebevillinger og skjenketider (NOU 24/1995).

For det tredje kan folks holdninger til alkoholpolitikken og politiske vedtak gå i samme retning fordi bakenforliggende forhold påvirker både holdninger

og vedtak, uten at det er noen årsakssammenheng mellom holdninger og vedtak. Hvis det for eksempel er slik at eldre generasjoner generelt er mer restriktive enn yngre generasjoner, vil både befolkningens holdninger og politiske vedtak bli gradvis mer liberale hvis det ikke kommer til nye restriktive generasjoner som erstatter det naturlige frafallet av restriktive velgere og folkevalgte. En vedvarende oppslutning om alkoholpolitikken vil i så fall ha mindre å gjøre med de faktiske vedtak som fattes, og mer være et resultat av endringer i den demografiske sammensetningen i befolkningen. En annen seleksjonsmekanisme kan være at næringsutviklingen innenfor et geografisk område fører til økt tilstrømming av velgere med andre verdier og politiske preferanser enn det som hittil har vært vanlig i området. Disse nye velgerne kan igjen tenkes å endre sammensetningen av folkevalgte i kommunale beslutningsorganer, og dermed også retningen på alkoholpolitikken.

3.2 Et utgangspunkt for å forklare endringer i folkemeningen

Om vi vil forklare en eventuell sammenheng mellom alkoholpolitikk og folkemeningen, er det imidlertid nødvendig å spørre *hvorfor* folkemeningen endrer seg (eller forblir stabil) hvis alkoholpolitikken endrer seg. Et godt utgangspunkt for å forstå sosial endring er å forklare den ut fra strukturen i *samhandlingsystemet* de relevante aktørene inngår i, siden det er her vi mest sannsynlig vil finne de kausale mekanismene som binder fenomener på samfunnsnivå sammen (Boudon 1981). I likhet med en rekke andre politiske, økonomiske, institusjonelle og historiske forhold, vil endringene i alkoholpolitikken da være viktige egenskaper ved *omgivelsene* til dette samhandlingsystemet. Summen av folks holdninger til alkoholpolitikken, eller "folkemeningen", vil i sin tur være et av flere *utfall* av samhandlingsmønsteret aktørene inngår i. Både tilbakemeldinger om alkoholpolitikken sine virkninger fra aktørene i samhandlingsystemet og om utfallet av aktørenes samhandling vil igjen kunne påvirke den videre retningen på alkoholpolitikken. Den logiske analyseenheten bør likevel være den individuelle aktør, som både vil være forskjellig fra andre aktører når det gjelder forhold som verdier, vaner og erfaringer og som kan stå i mer eller mindre sterke avhengighetsforhold til andre aktører i samhandlingsystemet.

En grunn til at det vil være nyttig å ta utgangspunkt i den individuelle aktør som det logiske analyseenhet er at "folkemeningen", som er en kollektiv størrelse, ikke alltid vil reflektere individuelle holdningsendringer (Boudon 1981). For eksempel trenger ikke størrelsen på andelen som slutter opp om alkoholpolitikken på to ulike tidspunkt endre seg selv om mange, faktisk også de

fleste, endrer mening om alkoholpolitikken i samme periode. Det vil være tilfelle hvis aktører som ”skifter side” den ene veien blir erstattet av like mange aktører som skifter mening den motsatte veien. Grunnen til at dette kan oppstå, skyldes selvsagt at den enkelte aktør kun spiller en ubetydelig rolle for den aggregerte fordelingen av motstandere og tilhengere av alkoholpolitikken. Så selv om folkemeningen som sådan er et resultat av individuelle holdninger, er den verken kjent eller mulig å kontrollere for den enkelte aktør. Endringer i folkemeningen vil følgelig være et resultat av at aktørene står i et gjensidig avhengighetsforhold til hverandre.

3.3 Befolkningens holdninger til alkoholpolitikken

Den enkelte aktørs holdning til alkoholpolitikken bør likevel forstås som et resultat av individuelle, ofte følelsesmessige, vurderinger. Variasjonen i holdningene til alkoholpolitikken bør igjen forklares som en kombinasjon av individuelle forskjeller og egenskaper ved omgivelsene, og som noe som vil variere fordi folk både har ulike alkoholpolitiske preferanser og muligheter. Vi kan videre tenke oss at folk vanligvis kommer fram til en generell vurdering av alkoholpolitikken, eller av bestemte sider ved alkoholpolitikken, på bakgrunn av en kognitiv prosess der fordeler og ulemper veies opp mot hverandre. I en slik beslutningsprosess vil antakelig også folks generelle holdning til alkoholpolitikken kunne ses som et resultat av deres holdninger til ulike alkoholpolitiske virkemidler, som for eksempel synet på alkoholprisene, tiltak for å begrense tilgjengeligheten eller statsmonopolets rolle.

Verken folks ønsker eller deres forståelse av sine muligheter og omgivelsene vil imidlertid være stabile størrelser. Oppfatninger av hvilke muligheter man har til å realisere sine ønsker kan dessuten være formet av ønsketenkning eller kognitive feiltakelser. Og det vil også være slik at vi av og til velger bort noe fordi vi ikke ønsker det, mens vi andre ganger justerer preferansene slik at de samsvarer bedre med det vi oppfatter som våre objektive muligheter (Elster 1983). For eksempel vil avgiftslettelse eller økt tilgjengelighet på legal alkohol trolig oppleves som mindre viktig av en som ikke selv drikker særlig mye alkohol enn det vil være for en som ønsker å drikke mer eller som ønsker å opprettholde et høyt konsum. Tilsvarende vil en liberalisering av alkoholpolitikken antakelig ha større betydning for folk med sterke ønsker om å begrense eller øke omsetningen av alkohol enn det vil ha for folk som verken er spesielt opptatt av de sosialpolitiske eller næringspolitiske sidene ved alkoholpolitikken. På den andre siden: selv om en person i utgangspunktet har et sterkt ønske om å begrense folks tilgang til alkohol er det ikke sikkert at en mer liberal alkoholpolitikk fører til at hun blir mer misfornøyd med alkoholpolitikken. Det kan

for eksempel tenkes at hun opplever at hun ikke har tilstrekkelig politisk påvirkningskraft til å få gjennomslag for sine synspunkter, og derfor justerer sine egne preferanser slik at de passer bedre overens med det hun oppfatter som sine objektive muligheter. Og velgere som er imot økt alkoholomsetning av sosialpolitiske hensyn kan likevel ønske en mer liberal alkoholpolitikk ut fra næringspolitiske hensyn, for eksempel fordi man selv har sitt levebrød i tilknytning til salg eller skjenking av alkohol, eller at man vurderer en mer liberal alkoholpolitikk som nødvendig for kommunens eller landets økonomiske konkurransevne.

3.4 Noen viktige hovedgrupper av aktører

For å forstå hvordan den generelle økningen i folks tilgang til legal alkohol siden 1960-tallet kan tenkes å henge sammen med folkemeningen, skal jeg ta utgangspunkt i et samhandlingssystem der folks drikkemønster blir grunnlaget for en grov inndeling i ulike hovedgrupper av aktører. Bakgrunnen for en slik inndeling er tanken om at drikkemønsteret sier noe om folks alkoholpolitiske preferanser, og dermed om i hvilken grad en generell økning i mulighetene til å drikke legal alkohol er i samsvar med den enkelte aktørs ønsker. Jeg skal derfor fokusere på fire hovedgrupper av aktører som vi generelt kan anta har ulike interesser knyttet til endringer i tilgangen til legal alkohol, nemlig *avholdsfolk*, *moderate konsumenter*, *stordrikkere* og *hjemmebrentkonsumenter*.

Aktørgruppene kan for det første karakteriseres langs noen *individuelle* variabler. For eksempel har tidligere studier vist at det vanligvis er kvinner, eldre, religiøse og lavt utdannede som drikker minst (Nordlund 1985; Saglie 1994). Det har også tradisjonelt vært flere avholdsfolk på Sør- og Vestlandet enn i resten av landet, mens for eksempel hjemmebrentkonsumentene oftere har vært lavt utdannede, unge menn fra landlige distrikter i Trøndelag, Nord-Norge eller indre Østland (Brun-Gulbrandsen 1965; 1972). Videre vil det generelt være flere som drikker relativt ofte i hovedstadsområdet enn i resten av landet, og unge menn med noe høyere utdanning, og gjerne også med høyere inntekt, drikker generelt mer og oftere enn andre (Saglie 1994). Stordrikkere drikker dessuten også oftere alkohol fra det illegale markedet, som hjemmebrent eller smuglersprit, enn moderate konsumenter. For det andre kan aktørgruppene karakteriseres langs noen *relasjonelle* variabler. For eksempel vil aktører som sjelden eller aldri selv drikker alkohol antakelig ofte være negativt innstilt overfor stordrikkere, både fordi sistnevnte oftere enn andre vil være skyld i negative alkoholrelaterte virkninger på omgivelsene som vold, hærverk og støy, og fordi høyt forbruk gjerne assosieres med alkoholmisbruk og andre sosiale stigma. Tidligere studier har også vist at de gruppene som

drikker minst alkohol også er de gruppene som har de mest restriktive holdningene til hva som menes med alkoholmisbruk og som i størst grad slutter opp om avholdssaken (Arner 1993; Valen 1981). Avholdsbevegelsen, som kan sies å være et organisert uttrykk for avholdsfolks interesser, har jo også som mål å begrense antallet stordrikkere. Samtidig blir konsum og produksjon av hjemmebrent både fordømt i lovverket og også ofte sett ned på blant konsumenter som hovedsakelig drikker legale og ”finere” varer, til tross for de lange tradisjonene man har hatt for slik praksis i Trøndelag, Nord-Norge og det indre Østlandsområdet. Det å produsere og selge hjemmebrent kan selvsagt også være knyttet til rene økonomiske motiver, hvor kultur og tradisjon ikke spiller noen stor rolle, og vil også av den grunn generelt kunne være lite ansett blant aktører som ikke drikker hjemmebrent.

Vi kan videre anta at disse aktørgruppene både vil bli ulikt påvirket av endringene i alkoholpolitikken på den ene siden, og ha ulike alkoholpolitiske preferanser på den andre. Økt tilgang til alkohol vil som regel både føre til at flere drikker og at flere drikker mer enn før (Skog 1985). En viktig grunn til det er nok at mange ikke drikker alkohol mer på grunn av dårlig tilgjengelighet enn på grunn av at de har sterke preferanser i retning av avholdenhet. Som vist i forrige kapittel har også andelen som sjelden eller aldri drikker alkohol gått ned siden begynnelsen av 1960-tallet, mens andelen som drikker relativt ofte har økt (se kapittel 2). Økt tilgang til legal alkohol har antakelig også vært en viktig årsak til at andelen som drikker illegale varer, som for eksempel hjemmebrent, har gått ned i perioden.

Det er likevel mulig at aktørgruppene ikke har like sterke interesser av økt tilgjengelighet til legal alkohol. Hvis man drikker relativt sjelden, noe som gjelder for størstedelen av befolkningen, er det for eksempel ikke sikkert at avstanden til nærmeste alkoholutsalg vil ha stor praktisk betydning. For mange av aktørene i denne gruppen vil for eksempel en tur til nærmeste vinmonopol ofte være en del av en større utflukt til nærmeste by eller tettsted. For aktører med et høyt forbruk av legal alkohol vil imidlertid situasjonen være en annen, siden denne gruppen også vil være den som kjøper mest alkohol og derfor har mest å vinne på at avstanden til nærmeste utsalgssted kortes ned. Siden avholdsfolk ikke selv drikker trenger ikke endringer i tilgjengeligheten ha noen betydning for deres alkoholkonsum.

Nå vil det imidlertid være urimelig å si at folks oppslutning om alkoholpolitikken kun er et resultat av i hvilken grad de får dekket sine behov som konsumenter. Alkoholproblemet er først og fremst et kollektivt problem som er knyttet til befolkningens samlede konsum (Skog 1985). En reduksjon i skadevirkningene, som er et sannsynlig utfall av en mer restriktiv politikk

(Edwards et al 1994), vil dermed være et gode som kommer hele befolkningen til del. Men selv om den norske alkoholpolitikken kan ha ført til relativt få skadevirkninger (NOU 24/1995), bygger den også på at det hovedsakelig er de som kjøper alkohol som betaler for et slikt gode i form av høye priser og dårlig tilgjengelighet. Det betyr blant annet at avholdsfolk har lite eller ingenting å tape på at alkohol både blir enda dyrere og vanskeligere å få tak i, mens de har atskillig å vinne på å redusere skadevirkningene av andres alkoholbruk.

For aktører som selv drikker er imidlertid situasjonen en annen. Hos aktører som ikke selv føler de har problemer med sin alkoholbruk, vil en restriktiv innstilling i stor grad bygge på at man solidariserer seg med eksisterende og potensielle alkoholmisbrukere. En restriktiv alkoholpolitikk kan fort oppleves som en unødvendig begrensning av den individuelle frihet hvis man for eksempel ikke forstår sammenhengen mellom totalkonsum og størrelsen på alkoholproblemet i samfunnet. Og jo mer den enkelte aktør drikker, jo mer har han å tape på at alkohol blir enda dyrere og vanskeligere å få tak i, mens de individuelle gevinstene av en mer liberal alkoholpolitikk vil øke. Som allerede nevnt har man i tidligere studier funnet sammenhenger som tyder på at folks forståelse av hva som kan kalles alkoholmisbruk varierer etter hvor mye man selv drikker (Arner 1993). Vi skulle derfor kunne forvente at aktører som selv drikker mye også vil ha en høyere toleranse for alkoholrelaterte problemer enn aktører som drikker lite eller ingenting. Det vil i så fall også kunne bidra til at det skal relativt mye til før storkonsumenter ønsker innstramminger i regelverket, mens det for avholdsfolk vil være motsatt. På den annen side vil folk som drikker ofte også ha større sjanse for å bli plaget av andres alkoholbruk, blant annet fordi de oftere vil være tilstede i situasjoner der andre drikker og dermed der man har størst sjanse for å oppleve ulike skadevirkninger. Det er likevel ikke sikkert at dette har noen betydning for deres holdning til alkoholpolitikken hvis de i hovedsak mener de positive virkningene av økt tilgjengelighet generelt er større enn skadevirkningene. Det er heller ikke sikkert at alle er klar over sammenhengen mellom alkoholproblemet i samfunnet og det samlede alkoholkonsumet, og mange vil for eksempel antakelig heller se de negative virkningene av andres alkoholbruk som et problem som skyldes at den enkelte "ikke klarer å styre seg" og som noe den enkelte også må ta ansvar for. Kvinner opplever dessuten generelt flere negative konsekvenser av andres alkoholbruk enn menn gjør, også om man tar forskjeller i hvor mye man selv drikker med i betraktningen (Rossow & Hauge 2004)

Som nevnt har aktører som drikker hjemmebrent som regel også et høyt forbruk av legal alkohol i tillegg. Hjemmebrentdrikkere skiller seg likevel ut ved at de ikke er like avhengige av et legalt brennevinmarked som aktører

som kun drikker ”kjøpesprit”, selv om de vil kunne ha varierende interesse av økt tilgjengelighet i kraft av sin status som konsument av legal alkohol. Tidligere studier har imidlertid vist at økt tilgang i form av nye vinmonopol som regel fører til en liten nedgang i hjemmebrentkonsumet i området (Nordlund 1974; Hauge & Amundsen 1994; Horverak 2004). Det kan tyde på at en del drikker hjemmebrent mer ut fra nødvendighet enn fordi de foretrekker det framfor legale varer. Siden hjemmebrent dessuten er en ulovlig vare, som i tillegg også ofte er av dårlig kvalitet, vil hjemmebrentdrikkere generelt kunne ha mer å vinne på økt tilgang til et legalt brennevinmarked enn konsumenter som kun drikker legale varer. Det betyr at vi kan forvente at hjemmebrentdrikkere generelt vil være den gruppen som i sterkest grad ønsker mer liberale regler. Siden hjemmebrent også konkurrerer på pris, og siden hjemmebrentdrikkere ikke er avhengige av et legalt marked, er det dessuten sannsynlig at det skal mer til for å tilfredsstille denne aktørgruppen enn grupper som kun drikker legal alkohol eller som ikke drikker i det hele tatt.

Når det gjelder gruppen som har et moderat, og hovedsakelig legalt, alkoholkonsum, trenger de verken ha sterke interesser av en mer liberal eller en mer restriktiv politikk. Riktignok vil denne gruppen ha mer å tape enn avholdsfolk på at alkohol blir dyrere og vanskeligere tilgjengelig, men en mer restriktiv politikk vil neppe oppleves som like negativt som for stordrikkere. Moderate konsumenter kan dermed sies å stå i en mellomposisjon mellom avholdsfolk og stordrikkere når det gjelder deres alkoholpolitiske preferanser. Siden moderate konsumenter også er den største av de fire gruppene i befolkningen, vil både liberale og restriktive sider i den alkoholpolitiske debatten være avhengig av deres støtte for å få til en politisk endring i ønsket retning. Som gruppe kan vi derfor forvente at moderate konsumenter generelt vil være mer fornøyd med alkoholpolitikken enn de andre gruppene av to grunner. For det første gjør det sterke demokratiske innslaget i bevillingspolitikken, spesielt den tidligere svært utbredte bruken av folkeavstemminger, at vi kan forvente at tilgangen til alkohol stort sett vil være i samsvar med moderate konsumenters ønsker, siden de er den største aktørgruppen. For det andre vil holdningene til moderate konsumenter antakelig i mindre grad enn andre påvirkes av endringer i tilgjengeligheten eller avgiftsnivået, siden slike endringer vil være mindre viktig hvis man drikker forholdsvis sjelden.

3.5 Noen sentrale trekk ved omgivelsene i perioden

Økt tilgang på legal alkohol vil være et resultat av at aktører i hjemkommunens (eller nærliggende kommuners) beslutningsorganer gir bevilling til å selge eller skjenke alkohol. Men også sentrale politikeres beslutninger som angår

avgiftnivået for alkohol og folks personlige økonomi vil selvsagt ha betydning. Sammen med andre egenskaper ved omgivelsene vil økt tilgjengelighet både kunne påvirke holdningene og fordelingen i de ulike aktørgruppene i samhandlingssystemet. En sentral aktørgruppe i samhandlingssystemets omgivelser vil selvsagt være folkevalgte på lokalt og nasjonalt plan. De folkevalgtes beslutninger om å øke velgernes tilgang til alkohol vil imidlertid være avhengig av flere forhold. For eksempel har de fleste politiske partiene et politisk grunnsyn som også får betydning for deres alkoholpolitiske preferanser. Og selv om det er lite sannsynlig at det kun er partienes alkoholpolitikk som avgjør hva folk generelt stemmer ved politiske valg, så vil partifordelingen i lokale og nasjonale beslutningsorgan også ha betydning for hvor lett det er å få gjennomslag for ulike alkoholpolitiske vedtak. Observerte endringer i folkemeningen som ser ut til å være i samsvar med endringer i alkoholpolitikken kan derfor godt være kausalt uavhengig av hverandre. Siden alkoholpolitikk ikke er det eneste politikere driver med, og siden representanter for de ulike partiene både er forskjellige med hensyn til hva de mener og hvor opptatt de er av alkoholpolitikk, vil for eksempel endringer av sammensetningen i nasjonale og kommunale beslutningsorganer som skyldes andre og mer sentrale politiske saker også kunne påvirke den alkoholpolitiske retningen.

Dessuten vil alkoholpolitikken i utlandet, eller i nabokommunene, ha betydning for hvor lett det er å holde fast ved en alkoholrestriktiv linje (Ugland 2000; Nordlund 1998b; Andersen 1996). Økende nasjonal eller kommunal "grensehandel" kan for eksempel føre til at sosialpolitiske hensyn i økende grad må vike for næringspolitiske hensyn i alkoholpolitikken. De forventede økonomiske fordelene ved å øke tilgangen til alkohol i kommunen, i form av flere arbeidsplasser og økte skatteinntekter, kan også fort bli vurdert som viktigere enn de sosiale kostnadene, spesielt hvis man opplever at velgerne uansett kjøper alkohol andre steder. I tillegg vil også aktører fra ulike interessegrupper, som avholdsbevegelsen eller skjenkenæringen, og fra nasjonale og lokale massemedier kunne påvirke holdningene til velgere og folkevalgte. Siden alkoholindustrien i Norge er relativt liten og siden all import og produksjon av legal alkohol, bortsett fra produksjonen av øl, inntil nylig har vært kontrollert av det statlige alkoholmonopolet vil imidlertid ikke alkoholprodusenter være en like relevant aktørgruppe for å forklare den alkoholpolitiske utviklingen siden 1960-tallet. Presset fra alkoholindustrien på utformingen av alkoholpolitikken har heller ikke vært så sterkt i Norge som i mange andre land der alkoholproduksjon står mer sentralt (NOU 24/1995).

Andre forhold i samhandlingssystemets omgivelser vil imidlertid også kunne ha betydning for sammenhengen mellom tilgjengelighet og aktørenes

alkoholpolitiske holdninger. For det første har vi de forholdene som kan plasseres i en gruppe med relevante *institusjonelle* variabler. For eksempel har forbudet mot hjemmebrenning i alkoholloven antakelig både hatt betydning for andelen som drikker hjemmebrent og befolkningens holdninger til de som drikker hjemmebrent. Alkoholloven gir dessuten kommunene stor handlefrihet i bevillingspolitikken, men selv om nasjonale myndigheter har lavere totalforbruk som målsetting, har man fra sentralt hold ikke gitt noen klare signaler om at kommunene må følge opp med en mer restriktiv bevillingspolitikk (Andersen 1996). Som vi så i forrige kapittel er det også på kommunalt nivå at alkoholpolitikken i praksis har endret seg mest siden 1960-tallet, i form av en dramatisk økning i tilgjengeligheten til alkohol. Bevillingssystemet har imidlertid fått redusert betydning som alkoholpolitisk virkemiddel, mens andre virkemidler har blitt viktigere for å realisere målet med den norske alkoholpolitikken, som hele tiden har vært å få ned totalforbruket av alkohol. I stedet kan det se ut til at kommunal regelkontroll og en restriktiv avgiftspolitik har blitt stadig viktigere siden 1980-tallet (ibid). Virkemidler som er rettet mot ”punktavhold” i sammenhenger hvor man ikke ønsker at folk bruker alkohol i det hele tatt, som for eksempel i trafikken, på arbeidsplassen, under graviditet eller på idrettsstevner, har også fått økt betydning i løpet av de siste tiårene (NOU 24/1995). Folks generelle tilgang til legal alkohol har likevel økt, og vi kan også forvente at den økte tilgjengeligheten har påvirket folkemeningen på ulike måter avhengig av hvilke aktører man fokuserer på.

Selv om staten har gitt kommunale myndigheter stor handlefrihet i bevillingspolitikken, er det likevel slik at lokale myndigheters evne til å realisere sine alkoholpolitiske interesser også er avhengig av lokale sosiale og økonomiske forhold (Andersen 1996). Til forskjell fra hva som er tilfelle med offentlige goder og tjenester, er det ikke mulig å hindre folk fra å reise over kommunegrensen for å kjøpe eller bli servert alkohol. Over tid har også bedring av kommunikasjonsnettene ført til at handels- og arbeidsmarkedsdistriktene har blitt større. I tillegg til at også den økende biltettheten har redusert avstanden til nærmeste utsalgssted for alkohol, reiser særlig ungdom ofte til populære utesteder i regionale sentra. Den sosialpolitiske gevinsten av å ha en restriktiv bevillingspolitikk vil derfor være avhengig av at også nabokommunene har lagt seg på samme linje, mens de næringspolitiske ulempene, i form av handelslekkasje, tapte skatteinntekter og arbeidsplasser vil øke dramatisk så fort en av nabokommunene skifter kurs.

I tillegg til alkohollovens bestemmelser om den legale og illegale alkoholomsetningen, vil et annet relevant institusjonelt forhold være avholdsbevegelsens kontroll over alkoholpolitikken. Avholdsbevegelsens oppslutning har

gått kraftig ned siden krigen (Valen 1981), noe som blant annet har ført til at den ikke lenger kan basere seg på virkemidler som skal avskaffe alkoholomsetningen gjennom folkeavstemninger. For å vinne fram med restriktive synspunkter i bevillingspolitikken vil de imidlertid likevel være avhengig av at de klarer å vinne støtte hos store deler av befolkningen. Men i takt med økningen i antall salgs- og skjenkesteder har imidlertid også interessene til de som omsetter alkohol fått stadig større politisk påvirkningskraft, rett og slett fordi de har blitt stadig flere. I tillegg til en synkende oppslutning i befolkningen, har avholdsbevegelsen altså også fått økt konkurranse fra liberale krefter når det gjelder å påvirke den politiske beslutningsprosessen.

For det andre vil også en del *økonomiske* forhold i varierende grad kunne påvirke aktørene i samhandlingssystemet. Som tidligere nevnt har for eksempel ikke avgiftsnivået alltid beveget seg i samme retning som folks kjøpekraft og alkohol har derfor vært ”dyrere”, målt i arbeidstid, i visse perioder enn i andre (se kapittel 2). Den generelle trenden har imidlertid vært at både folks generelle levestandard og fritid har økt siden 1950-tallet, noe som antakelig både har hatt betydning for andelen som drikker alkohol og folks generelle holdninger til alkoholbruk. Blant annet har utenlandsturismen økt kraftig, og tall fra Statistisk sentralbyrå viser at mens rundt 3 prosent av husholdningenes forbruk gikk til reiser og transport på slutten av femtitallet, bruker husholdningene i dag nærmere en femtedel av utgiftene sine på reiser. Det har nok ført til at stadig flere har blitt oppmerksomme på forskjellene mellom alkoholpolitikken i Norge og i andre land, samtidig som muligheten utenlandsreiser gir for å handle avgiftsfri alkohol kan ha økt oppmerksomheten om det norske avgiftsnivået.

For det tredje vil en rekke *historiske* forhold i varierende grad kunne påvirke aktørene i samhandlingssystemet. For eksempel har enkelte forskere beskrevet alkoholspørsmålet som en del av en generell kulturell konflikt der motsetningen mellom en urban og kontinental livsstil i byene og bygdesamfunnets tradisjonelle verdier er grunnleggende (Rokkan 1987). En relevant side ved denne konflikten er motsetningen mellom Sør- og Vestlandet på den ene siden, hvor både den religiøse legmannsbevegelsen og avholdsbevegelsen tradisjonelt har stått sterkt, og hovedstadsområdet på den andre, hvor det har vært vanligere med mer alkoholliberale holdninger (Saglie 1994). En annen side ved konflikten er motsetningen mellom de lange tradisjonene for konsum og produksjon av hjemmebrent i Trøndelag, Nord-Norge og det indre østlandsområdet og drikkekulturen i hovedstadsområdet, som i hovedsak har vært konsentrert om legale og ”finere” varer. Disse kulturelle motsetningene har imidlertid blitt svekket i etterkrigstiden, blant annet har

tilbakegangen for avholdssaken vært størst i landkommunene på Sør- og Vestlandet, som tradisjonelt har vært avholdsbevegelsens kjerneområder (Valen 1981; Aardal & Valen 1989). Antakelig har generelle trekk som urbanisering, økonomisk vekst og bedre kommunikasjonslinjer bidratt sterkt til at de kulturelle skillelinjene har blitt svekket. Men også mer konkrete historiske hendelser, som at man oppdaget olje i Nordsjøen, har nok både hatt betydning for folks alkoholpolitiske holdninger og drikkemønster. For eksempel opplevde deler av vestlandet noe av en økonomisk revolusjon på 1970- og -80-tallet. I Rogaland ble for eksempel tilstrømmingen av arbeidskraft med mye penger og fritid blant annet møtt med en enorm vekst i antall serveringssteder i Stavanger. I løpet av relativt få år økte også alkoholkonsumet i den gamle forbudsbyen dramatisk, og både folks alkoholpolitiske og mer generelle politiske holdninger ble stadig mer liberale. Den såkalte ”høyrebølgen” på 1980-tallet var også sterkere i Rogaland enn i de fleste andre fylkene i landet (Furre 1992: 361-365). At de alkoholpolitiske holdningene til velgerne i Rogaland ble stadig mer liberale skyldes nok delvis at tilstrømmingen av arbeidskraft også betydde en økning av velgere med andre verdier enn den opprinnelige befolkningen. Mer generelt vil det imidlertid også være slik at økt tilgjengelighet kan være en årsak til mer liberale holdninger i seg selv. En økning i antall serveringssteder, kan for eksempel både bety at skjenkenæringen får økt politisk innflytelse og at et økende antall ansatte i serveringsbransjen har personlig interesse av å motvirke restriksjoner på salget (se også Kenkel & Manning 1996). Økt tilgjengelighet vil dessuten som regel føre til at flere drikker, noe som igjen fører til at flere får mer å tape på at tilgjengeligheten reduseres.

En annen viktig historisk variabel i vår sammenheng er den tradisjonelle motsetningen mellom kvinner og menn, både når det gjelder drikkemønster og på arbeidsmarkedet. Fram til rundt 1960 hadde husmorrollen vært den aller vanligste for norske kvinner, men fra og med 1960-tallet ble det stadig vanligere at kvinner tok lønnet arbeid. Og mens ”kvinnens plass er i hjemmet” på femtitallet var et uttrykk for en positivt ladet verdi, har kvinner i løpet av de siste førti årene i økende grad lagt vekt på retten til ”å realisere seg selv” gjennom yrkesdeltakelse, utdanning og forbruk. Og, i likhet med økende inntekt og utdanning, har også kvinners alkoholkonsum økt siden 1960-tallet, noe som blant annet kommer til uttrykk gjennom en synkende andel av kvinnelige avholdsfolk (Bye 2002).

Oppløsningen av det som gjerne kalles ”den sosialdemokratiske orden” (Furre 1992: 248-253) utover 1970-tallet, er dessuten knyttet til et generelt stemningsskifte i befolkningen. Perioden fra begynnelsen av 1950-tallet til slutten av 1970-tallet kjennetegnes blant annet av en sterk stat som både hadde

ambisjoner og virkemidler til å realisere et omfattende politisk prosjekt der modernisering, sosial utjevning og distriktsutbygging var sentrale verdier. Staten tok blant annet ansvar for full sysselsetting og økonomisk vekst, utbyggingen av et sosialt sikkerhetsnett for alle samfunnsborgerne (se også Esping – Andersen 1999), og de nasjonale kulturinstitusjonene som NRK, Riksteateret og Kulturfondet. Utbyggingen av velferdsstatens institusjoner, som det offentlige helse- og sosialvesenet og utdanningssystemet, er også mye av forklaringen på at stadig flere kvinner gikk inn i arbeidslivet. I tillegg til å være et visjonært politisk prosjekt, var imidlertid den sosialdemokratiske orden også det vi kan kalle en hegemonisk samfunnsideologi, eller etterkrigstidens ”store fortelling” om seg selv. Sentrale moralske verdier i denne fortellingen var solidaritet med svake grupper i samfunnet og lojalitet mot samfunnet og det politiske prosjektet. Tilliten til staten som et uttrykk for fellesskapets verdier var grunnleggende, og myndighetenes politikk ble blant annet legitimert gjennom mytiske forestillinger om et nasjonalt samhold fra krigsårene og at man hadde trukket nasjonen opp fra ”det borgerlige kaos” i mellomkrigstiden og satt ”hele folket i arbeid”.

Mot slutten av 1970-tallet begynte imidlertid tilliten til at staten var det ypperste uttrykket for fellesskapets vilje å rakne. Den økonomiske veksten førte dessuten til at forbruket økte, og sammen med at samfunnet ble stadig mer forbruker- og konsumorientert vokste også verdier som gikk i motsatt retning av de bærende ideene til den sosialdemokratiske orden. Verdier som sosial likestilling, utjevning og lojalitet til samfunnet og staten ble i økende grad erstattet av mer individualistiske, konsumorienterte verdier (se også Hellevik 1993). Den norske alkoholpolitikken bygger på mye av de samme verdiene som den sosialdemokratiske orden, nemlig at det offentlige er best egnet til å forvalte fellesskapets beste og sikre rettferdighet for svake grupper i samfunnet. Vi skulle derfor også kunne forvente at en svekket tillit til offentlige myndigheter og en mer konsumorientert kultur siden 1980-tallet har hatt betydning for folks holdninger til alkoholpolitikken. Blant annet skulle vi kunne forvente at kravet om en mer liberal alkoholpolitikk har blitt stadig tydeligere og mer uttalt i løpet av de siste to tiårene enn det var på 1960- og -70-tallet.

3.6 Mulige sammenhenger

Som vi har sett peker flere trekk ved samfunnsutviklingen siden 1960-tallet mot at vi kan forvente at folkemeningen har blitt mer liberal i perioden. Økt oppslutning om individualistiske og konsumorienterte verdier (Hellevik 1993), synkende oppslutning om avholdsbevegelsen (Valen 1981) og svekkede

kulturelle grenser (Aardal & Valen 1989) gjør for eksempel at vi kan forvente at stadig flere har fått en mer liberal innstilling til alkoholpolitikk siden 1960-tallet. På grunn av den aktive bruken av folkeavstemminger og det kommunale selvstyret i alkoholpolitikken kan også liberaliseringen av bevillingssystemet ses som en indikator på en slik trend (Nordlund 1998a). Antakelig har også økningen i antall salgs- og skjenkesteder stort sett vært i samsvar med flertallets preferanser. Men siden den sentrale alkoholpolitikken, og kanskje spesielt avgiftspolitikken, ikke har endret seg like mye i liberal retning som bevillingspolitikken, er det mulig at stadig flere har opplevd et manglende samsvar mellom den kommunale og den sentrale alkoholpolitikken. Det at folk stort sett har hatt større mulighet til å forme den kommunale alkoholpolitikken enn de nasjonale rammebetingelsene kan for eksempel ha medvirket til at folk flest har vært mer fornøyd med politikken i hjemkommunen enn i landet som helhet.

Nå er det selvsagt mulig at en mer liberal politikk har bidratt til å demme opp for en liberal holdningsendring i befolkningen. Det kan for eksempel tenkes at kravet om ytterligere liberalisering har blitt svakere i takt med liberaliseringen av bevillingspolitikken fordi stadig flere har blitt fornøyd med de gjeldende reglene. En annen mulighet er likevel at alkoholpolitikken ikke har endret seg i samme takt som folkemeningen, og at endringene i bevillingspolitikken ikke har holdt tritt med en enda raskere endring av folkemeningen i liberal retning. Saglie & Nordlund (1993) har allerede vist at et slikt mønster passer godt på perioden mellom 1962 og 1991.

På den andre siden kan det tenkes at en mer liberal alkoholpolitikk i seg selv er en viktig årsak til at folkemeningen har blitt mer liberal. Hvis andelen som ikke drikker alkohol har gått ned, kan vi også forvente at andelen som ønsker ytterligere innstramminger i alkoholpolitikken har gått ned. Det skyldes for det første at de som ikke selv drikker alkohol både har langt mindre å tape på at alkohol blir dyrere og lettere tilgjengelig enn de som gjør det. For den enkelte medfører dessuten dyr og vanskelig tilgjengelig alkohol større praktiske ulemper hvis man drikker alkohol enn hvis man ikke gjør det, og disse ulemmene øker i omfang jo mer man drikker. For det andre vil en nedgang i andelen som ikke drikker også i seg selv føre til at sjansen for å få gjennomslag for endringer i restriktiv retning minker. Siden avholdsfolk har dominert den restriktive siden av den alkoholpolitiske debatten, vil en utvikling i retning av at slike synspunkter svekkes kunne akselereres som et resultat av at andre synspunkter blir stadig mer synlige. En synkende oppslutning om innstramminger i alkoholpolitikken over tid kan derfor forsterkes både ved at den opplevde nytten av å holde fast på slike synspunkter minker og at aktører som ikke

endrer syn i økende grad også blir sett på som en marginal gruppe av andre. Nedgangen i andelen som ikke drikker alkohol kan dermed være en viktig del av forklaringen på den forventede nedgangen i andelen som ønsker ytterligere innstramminger i alkoholpolitikken.

Siden det er de som drikker mye som har mest å vinne på at tilgjengeligheten øker og at prisene går ned, kan vi også forvente at kravet om mer liberale regler i befolkningen totalt sett har blitt mer dominerende. Selv om tilgjengeligheten har økt, trenger ikke det bety at slike krav har blitt mindre siden en mer liberal bevillingspolitikk også er møtt med en strengere kommunal regelkontroll og en restriktiv avgiftspolitik. Det er imidlertid ikke sikkert at moderate konsumenter påvirkes av svingninger i avgiftsnivået eller i tilgjengeligheten i like stor grad som aktører som drikker mye. Siden moderate konsumenter verken trenger ha sterke interesser av at reglene blir strengere eller mer liberale, er det mulig at de stort sett vil være fornøyd uavhengig av endringene i alkoholpolitikken. Men det er selvsagt også mulig at moderate konsumenter stort sett vil være fornøyd med alkoholpolitikken fordi de, som den største gruppen i befolkningen, som regel vil få viljen sin i alkoholpolitikken og fordi de er mange nok til å overdøve både restriktive og liberale protester i folkeavstemninger og politiske valg.

Hvis størrelsen på de ulike konsumentgruppene har endret seg kan vi imidlertid også forvente at holdningene innad i de ulike gruppene har endret seg i perioden. Siden folks alkoholpolitiske holdning gjerne henger sammen med deres drikkeatferd, vil det for eksempel antakelig være de som er minst restriktive som først endrer status fra å ikke drikke til å gjøre det. Frafallet av mer liberale avholdsfolk kan dermed forventes å ha ført til at gruppen som ikke drikker i økende grad har blitt dominert av restriktive holdninger, og at restriktive kjerneverdier har blitt stadig mer framtrædende blant avholdsfolk. Den samme mekanismen kan også ha gjort seg gjeldende innad i de andre konsumentgruppene, og vi kan for eksempel også forvente at en økning i andelen som drikker mye har ført til at gruppen som helhet har blitt mindre liberal i perioden. Vi kan da tenke oss at tilstrømmingen til denne konsumentgruppen i stor grad har kommet fra moderate konsumenter, som igjen generelt kan antas å være mindre liberale enn stordrikkere i utgangspunktet.

Men også andre forhold ved omgivelsene kan være egnet til å forklare en liberal holdningsendring i befolkningen siden 1960-tallet. Endringene i alkoholpolitikken er for eksempel neppe det eneste trekket ved omgivelsene som har påvirket befolkningens drikkemønster. Økt konsum og fritid, økt kontakt med andre lands drikkekulturer og utvisking av kulturelle skillelinjer mellom landsdelene har som nevnt antakelig også spilt en viktig rolle. Slike endringer

kan dessuten tenkes å ha medført endringer i folks alkoholpolitiske preferanser uavhengig av hvor mye man drikker. Sviktende tillit til staten, og økt oppslutning om individualistiske og konsumorienterte verdier er for eksempel beskrevet som eksempler på generelle trender i det kulturelle landskapet etter krigen.

Et spesielt interessant trekk ved de historiske omgivelsene i perioden er likevel kvinners endrede stilling siden 1960-tallet. Sentrale samfunnsendringer etter krigen, spesielt utdanningsekspløsjonen og utbyggingen av velferdsstaten, har både bidratt til at kvinner i økende grad har tatt lønnet arbeid og at kvinners utdanningsnivå har økt i perioden. I takt med den generelle økonomiske velstandsøkningen for kvinner har det også vokst fram et økende konsum, både av alkohol og andre varer og tjenester. Det er dessuten grunn til å forvente at kvinner generelt har blitt mer liberale når det gjelder alkoholpolitiske spørsmål, siden perioden vi ser på preges av en generell liberaliserings-tendens for kvinner også på andre områder. Og siden en restriktiv innstilling til alkoholpolitikken tradisjonelt har vært vanligere blant kvinner enn blant menn, vil en generell holdningsendring i liberal retning blant kvinner også kunne forklare mye av den forventede liberale holdningsendringen i befolkningen som helhet. Siden kvinner generelt opplever flere skadevirkninger av andres alkoholbruk enn menn, også om man tar kjønnsforskjeller i alkoholkonsumet med i betraktningen, er det imidlertid grunn til å tro at kvinner likevel jevnt over fremdeles vil være mer restriktive enn menn i sine vurderinger av alkoholpolitikken. Befolkningens drikkemønster er svært kjønnsdelt, både når det gjelder hvor mye og hva man vanligvis drikker. I perioden vi ser på har det imidlertid også vært klare kjønnsforskjeller når det gjelder *endringene* i drikkemønsteret. Blant annet har andelen som ikke drikker alkohol gått raskere ned for kvinner enn for menn. Et relevant spørsmål blir da også om eventuelle forskjeller i endringene i kvinners og menns alkoholpolitiske holdninger kan forklares som et resultat av at drikkemønsteret har utviklet seg på ulikt vis for kvinner og menn i perioden.

På bakgrunn av det foregående kan vi altså sette opp et sett forventninger om hva analysene i de følgende kapitlene vil vise:

- Folkemeningen har blitt mer liberal siden begynnelsen av 1960-tallet.
- Holdningsendringene kan forklares med at tilgjengeligheten og drikkemønsteret har endret seg i perioden.
- Den liberale trenden i holdningene til alkoholpolitikken har vært sterkere for kvinner enn for menn.

4 Data og mål

I dette kapittelet presenterer jeg det empiriske materialet som brukes i analysene i senere kapitler. Først kommer en beskrivelse av datamaterialet, og de grep jeg har tatt for å koble de ulike utvalgene sammen. Deretter følger en beskrivelse av de målene jeg har brukt for å fange opp fenomenene jeg undersøker. For å lette framstillingen har jeg plassert en kortfattet beskrivelse av framgangsmåten jeg bruker i de multivariate analysene i et vedlegg (vedlegg 1). Deskriptiv statistikk for bakgrunnsvariablene er vist i vedlegg 2, mens fordelingen i de ulike undersøkelsene når det gjelder folks holdninger til alkoholpolitikken er vist i neste kapittel.

4.1 Datamaterialet

Analysegrunnlaget er satt sammen av ni intervjuundersøkelser som Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning (SIFA), og senere Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS), fikk gjennomført med ujevne mellomrom i perioden mellom 1962 og 2004. Alle undersøkelsene er landsomfattende og ble iverksatt med bakgrunn i ønsket om å kartlegge hele befolkningens alkoholbruk og holdninger til alkoholpolitikken i de aktuelle årene. I hele perioden har SIFA eller SIRUS hatt ansvar for utformingen av spørreskjemaet og analysene av det innsamlede materialet, mens den praktiske datainnsamlingen er utført av et privat meningsmålingsinstitutt. Norsk Gallup Institutt AS (i 1962, 1966, 1973 og 1991), Norsk Opinionsinstitutt AS (i 1979 og 1985) og Markeds- og mediainstituttet AS (i 1994, 1999 og 2004) har vært ansvarlige for utvalgs- og intervjuprosedyrer på de ulike tidspunktene, og respondentene er i alle undersøkelsene intervjuet hjemme i sitt eget hjem.

Utvalgsprosedyren hos de ulike meningsmålingsinstituttene har vært lik for alle undersøkelsene, og er ment å sikre et representativt utvalg av den voksne befolkningen på undersøkelsestidspunktet (se Nordlund 1977; 1981; 1987). Utvalgene er trukket i tre trinn, ved at man først trekker et utvalg av landets kommuner før man innenfor hver kommune trekker et utvalg av husholdninger. Fra hver husholdning blir så en person, som er 15 år eller eldre (18 år eller eldre i 1962, 1966 og 1973) og som er den personen i husholdningen som hadde bursdag sist, intervjuet ansikt til ansikt av intervjueren. Hvis man ikke oppnådde noe intervju, for eksempel fordi intervjupersonen ikke ville la seg intervju eller ikke var hjemme, ble han eller hun erstattet med en person fra en husholdning i nabolaget. Flesteparten av intervjuene i alle

undersøkelsene er også utført på høsten, og ikke i forbindelse med store feiringer eller høytider da vi av erfaring vet at alkoholkonsumet er spesielt høyt.

Det er likevel vanskelig å etterprøve hvor representative utvalgene egentlig har vært, blant annet oppgis det ikke noe tall over forskjellen mellom den teoretiske utvalgsstørrelsen (bruttoutvalget) og andelen som har svart i de ulike undersøkelsene (nettoutvalget). Generelt vil det likevel være slik at når man trekker et utvalg av en populasjon, så vil visse grupper nesten alltid være under- eller overrepresentert i utvalget om vi sammenlikner fordelingen med fordelingen i populasjonen. Blant annet er det grunn til å tro at de som drikker aller mest vil være underrepresentert i undersøkelsene, i likhet med andre marginale grupper i befolkningen. Det har også vist seg at grupper med et spesielt lavt konsum, for eksempel eldre kvinner er underrepresentert i undersøkelsene. Siden utvalgsprosedyren også baserer seg på at respondenten må være hjemme på det aktuelle tidspunktet, vil antakelig sosiale grupper som er hjemme oftere enn andre være overrepresentert i utvalgene. Slike grupper vil for eksempel kunne være hjemmeværende, pensjonister og arbeidsledige. Siden de fleste intervjuene også blir utført på kveldstid eller i helgene, er det også mulig at grupper som er flittige brukere av utelivsnæringen, enten som gjester eller ansatte, vil være underrepresentert i undersøkelsene.

For å rette opp noen av skjevhetene i utvalgene har jeg imidlertid vektet dem slik at de stemmer overens med fordelingen etter kjønn, alder og landsdel i befolkningen på det aktuelle tidspunktet. Siden det ikke lenger var mulig å oppdrive tall for kjønns- og alderssammensetningen i de ulike fylkene for 1962, har jeg imidlertid latt utvalget som har besvart denne undersøkelsen være som det var. Fordelingen i dette utvalget langs en rekke demografiske og sosiale kjennetegn var også svært lik fordelingen i befolkningen som helhet (Brun-Gulbrandsen & Krogh 1966). Vektingen er gjort slik at den totale utvalgsstørrelsen ikke påvirkes i tabellene som viser variasjonen i folks holdninger til alkoholpolitikken i de ulike utvalgene (se kapittel 5). For å gjøre utvalgene sammenliknbare har jeg også ekskludert respondenter i aldersgruppen 15-17 år fra analysene, siden denne aldersgruppen ikke var med i de tre første undersøkelsene.

4.2 Mål

Selv om man har forsøkt å måle mange av de samme forholdene i flere av undersøkelsene, har både spørsmålsformuleringer og svarkategorier ofte endret seg mellom undersøkelsene. Siden flere av forholdene man har forsøkt å måle er teoretisk interessante i en rapport som denne, har jeg etterstrebet å konstruere så sammenliknbare mål som mulig. Dette innebærer imidlertid at

jeg på veien mister informasjon som kan være verdifull, og det er derfor viktig å være klar over hva som eventuelt kan ha gått tapt i prosessen. Her følger derfor en oversikt over variablene som brukes i de ulike analysene.

4.2.1 Holdninger til alkoholpolitikken

Folks syn på alkoholpolitikken er målt ved hjelp av flere spørsmål i samtlige undersøkelser, og flere av dem går også igjen i de fleste undersøkelsene. De to mest generelle målene på holdningene til alkoholpolitikken er spørsmålene hvor respondenten blir bedt om å vurdere *”de mange lovene som regulerer omsetningen av alkohol”*, henholdsvis i landet som helhet og i kommunen man bor i. Spørsmålet om reglene i landet som helhet er tatt med i samtlige undersøkelser, men spørsmålet om reglene i hjemkommunen er ikke inkludert i undersøkelsen fra 2004. Både spørsmålsordlyden og de tilgjengelige svaralternativene har imidlertid vært identiske i undersøkelsene der spørsmålene er inkludert, og respondenten har hver gang hatt mulighet til å velge mellom å svare at omsetningsreglene er ”for lempelige”, ”passe” eller ”for strenge”. Selve spørsmålsformuleringen var som følger:

Her i landet er det som kjent mange lover som regulerer omsetningen av alkohol. Noen synes disse reglene stort sett er for strenge, slik at det er for vanskelig eller besværlig å skaffe seg alkohol. Andre mener tvert imot at reglene er for lempelige, slik at det er for lettvinnt for folk å skaffe seg alkohol. Hva synes De?

I tillegg til disse generelle målene på folks holdninger til alkoholpolitikken, har man i flere av undersøkelsene også spurt etter folks syn på mer spesifikke sider ved politikken. Fra 1973 inkluderte man for eksempel et spørsmål om folks *syn på alkoholprisene*, hvor respondenten kunne velge mellom alternativene ”for lave”, ”omtrent passe” og ”for høye”. Fra og med 1991 har man også inkludert et spørsmål om respondentens *holdning til det statlige alkoholmonopolet*. Her blir man bedt om å svare om man synes vin og brennevin, eventuelt bare vin, heller bør selges i dagligvarebutikker enn på vinmonopolet. Sammen med spørsmålet om holdningene til alkoholprisene bruker jeg dette spørsmålet for å studere endringer i folks oppslutning om de mest sentrale alkoholpolitiske virkemidler i Norge. Fordelingen i, og endringene mellom, utvalgene når det gjelder holdningene til alkoholpolitikken beskrives nærmere i kapittel 5.

4.2.2 Periodeeffekten(e)

Siden jeg er mest interessert i å beskrive og forklare utviklingen i folks holdninger til alkoholpolitikken over tid, har jeg i regresjonsanalysene også inkludert et mål på endringene mellom de ulike undersøkelsestidspunktene i perioden. Dette målet består av en serie dummyvariabler der fordelingen i den første undersøkelsen (fra 1962) er brukt som referansekategori. Fordelingen på et gitt undersøkelsestidspunkt vil da alltid ses i forhold til fordelingen i 1962, og signifikanstestene i tabellene vil følgelig også referere til forskjellen mellom fordelingen på et bestemt tidspunkt og fordelingen i den første undersøkelsen. I de deskriptive analysene (kapittel 5) har jeg imidlertid også oppgitt hvorvidt endringene mellom fordelingen i en undersøkelse er signifikant forskjellig fra fordelingen i den foregående eller ikke. Grunnen til at jeg har brukt dummyvariabler i stedet for et kontinuerlig mål på periodeeffekten i regresjonsanalysene er at jeg ikke klarte å modellere noe godt og entydig mål på utviklingen i perioden. En "goodness-of-fit"-test avslørte at den observerte variasjonen i folks holdninger til alkoholpolitikken verken stemte overens med den variasjonen jeg fikk om jeg tok utgangspunkt i en modell med et enkelt, kontinuerlig mål på periode eller en modell der jeg også inkluderte et annengradspolynom som mål på periodeeffekten. Ved å bruke dummyvariabler for å beskrive periodeeffektene er imidlertid betingelsene for å bestå denne testen trivielt oppfylt, og den observerte variasjonen blir identisk med den variasjonen som modellen estimerer. Selv om bruken av dummyvariabler gjør periodeeffekten vanskeligere å tolke, er det likevel denne framgangsmåten som gir den beste tilpasningen til den observerte variasjonen. Som jeg kommer tilbake til har heller ikke utviklingen i perioden vært entydig, og en kontinuerlig årsvariabel vil for eksempel ikke ta hensyn til at holdningsendringene i perioden kan ha vært preget av plutselige endringer og brudd.

4.2.3 Tilgjengelighet og drikkemønster

Folks *tilgang til alkohol* er i undersøkelsene blant annet målt ved hjelp av et direkte spørsmål om hvor lang tid respondenten omtrent regner med at hun vil bruke på en tur fram og tilbake til vinmonopolet. Respondenten er da bedt om å angi svaret langs en på forhånd fastsatt skala. Både svaralternativene langs denne skalaen og ordlyden i spørsmålet har imidlertid endret seg noe i perioden: I undersøkelsen fra 1962 skilte man mellom avstanden til nærmeste utsalg for brennevin og nærmeste utsalg for vin, og skalaen hvor respondenten er bedt om å angi avstanden til vinmonopolet har vært mer fingradert langs lavere nivåer i de nyeste undersøkelsene. Dette reflekterer først og fremst forholdene på de ulike tidspunktene, siden det både var langt vanligere at

man hadde vinmonopol med begrenset bevilling, for eksempel bare bevilling for salg av svak vin, på 1960-tallet enn senere år og siden vinmonopoldekningen har blitt stadig bedre i perioden. I analysene bruker jeg derfor et todelt mål, der jeg skiller mellom de som *bruker en time eller mer på en tur fram og tilbake til nærmeste vinmonopol* på den ene siden og de som bruker mindre enn dette på den andre. Informasjon om vinmonopoldekningen i 1962 er basert på den rapporterte avstanden til nærmeste vinmonopol med brennevinbevilling. Fordelingen i de ulike utvalgene når det gjelder hvor lang tid man bruker på en tur fram og tilbake til nærmeste vinmonopol er vist i tabell 4.1.

Tabell 4.1 Avstand til nærmeste vinmonopol. Basert på svar fra respondenter 18 år eller eldre (vektede andeler fra og med 1966).

	Hvor lang tid man bruker på en tur fram og tilbake til nærmeste vinmonopol		
	1t el. mer	mindre enn 1t	N
1962	68 %	32 %	3954
1966	53 %	47 %	2045
1973	50 %	50 %	1990
1979	42 %	58 %	1932
1985	31 %	69 %	1880
1991	21 %	79 %	1906
1994	14 %	86 %	2691
1999	28 %	72 %	2096
2004	13 %	87 %	2981
<i>Totalt</i>	<i>36 %</i>	<i>64 %</i>	<i>21475</i>

For å studere sammenhengen mellom folks alkoholkonsum og holdningene til alkoholpolitikken har jeg også inkludert mål på folks **konsum av legal og illegal alkohol** i analysen. Før undersøkelsen i 1973 målte man imidlertid folks alkoholkonsum kun i frekvens, og ikke mengde, noe som for eksempel gjør det umulig å beregne konsumet i liter ren alkohol før 1973. Siden jeg er interessert i å studere holdningsendringene over en så lang perioden som mulig, har jeg derfor valgt å skille mellom ulike konsumentgrupper etter hvor ofte man drikker alkohol (se tabell 4.2). For å bli inkludert i gruppen som *sjelden eller aldri drikker alkohol* må respondenten ha svart at han eller hun ikke har smakt øl, vin eller brennevin siste år. Gruppen som *drikker av og til* har da svart at de har smakt øl, vin eller brennevin siste år, men at de drikker alkohol sjeldnere enn en gang i uken. De som *drikker ukentlig* har derimot svart at de drikker øl, vin eller brennevin en gang i uken eller oftere. For å bli inkludert i gruppen som

drikker hjemmebrent må respondenten ha svart at hun har smakt hjemmebrent eller noe som er laget av hjemmebrent i løpet av siste år. Deskriptiv statistikk for konsumvariablene er vist i tabell 4.2 og 4.3 (se også kapittel 2).

Tabell 4.2 Drikkefrekvens. Basert på svar fra respondenter 18 år eller eldre (vektede andeler fra og med 1966).

Hvor ofte man drikker øl, vin eller brennevin				
	Sjelden/aldri	Av og til	Ukentlig	N
1962	29 %	19 %	51 %	3954
1966	16 %	31 %	53 %	2030
1973	13 %	41 %	46 %	1969
1979	12 %	41 %	47 %	1922
1985	15 %	38 %	46 %	1869
1991	11 %	39 %	50 %	1905
1994	10 %	51 %	40 %	2666
1999	9 %	41 %	50 %	2096
2004	14 %	46 %	41 %	2979
<i>Totalt</i>	<i>15 %</i>	<i>38 %</i>	<i>47 %</i>	<i>21390</i>

Tabell 4.3 Hjemmebrentkonsum. Basert på svar fra respondenter 18 år eller eldre (vektede andeler fra og med 1966).

Har smakt hjemmebrent siste år			
	Ja	Nei	N
1962	27 %	73 %	3882
1966	38 %	62 %	2024
1973	45 %	55 %	1969
1979	38 %	62 %	1895
1985	33 %	67 %	1849
1991	34 %	66 %	1882
1994	34 %	66 %	2684
1999	29 %	71 %	2096
2004	12 %	88 %	2972
<i>Totalt</i>	<i>31 %</i>	<i>69 %</i>	<i>21253</i>

4.2.4 Bakgrunnsvariabler

Heller ikke alle bakgrunnsvariablene er målt på samme måte i alle undersøkelser. Igjen skyldes dette både endringer i historiske forhold og praktiske hensyn i forbindelse med utformingen av spørreskjemaene. For eksempel har både folks nominelle og reelle lønnsnivå forandret seg siden 1960-tallet, noe som gjør det vanskelig å konstruere et inntektsmål som er sammenliknbart på tvers av undersøkelsene i perioden. Og siden man ikke har bedt respondenten angi sin alder direkte i alle undersøkelsene, men i flere av undersøkelsene i stedet bedt respondenten angi hvilken aldersgruppe han eller hun hører hjemme i, er det ikke mulig å bruke et kontinuerlig aldersmål for hele perioden.

For å få så sammenliknbare mål som mulig har jeg imidlertid valgt å bruke grupperte variabler for å beskrive variasjonen i slike forhold (se også vedlegg 2). Jeg bruker for eksempel et tredelt mål på *urbaniseringsgrad*, hvor respondentene blir klassifisert etter om de bor i spredtbygde strøk (mindre enn 200 innbyggere), mindre byer eller bygder (200-2000 innbyggere) eller større steder (over 2000 innbyggere). Jeg har også delt inn landet i fire *landsdeler* etter hvilket fylke man bor i. Respondentene som fanges inn av kategorien "Trøndelag / Nord-Norge" er da bosatt i Trøndelagsfylkene, Nordland, Troms eller Finnmark. Kategorien "Sør- og Vestlandet" svarer til Agderfylkene, Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal. "Øvrig Østland" svarer til respondenter som bor i Østfold, Hedmark, Oppland, Buskerud, Vestfold eller Telemark. Den siste landsdelsinndelingen svarer til respondenter som bor i Oslo eller Akershus. Bakgrunnen for å dele inn landet i fire områder på denne måten henger sammen med forventningen om at både drikkemønsteret og holdningene til alkoholpolitikken varierer mellom landsdelene (se også Saglie 1994; Saglie & Nordlund 1993).

Den samme forventningen ligger til grunn for *aldersinndelingen*, der jeg skiller mellom folk etter om de er 18-30 år, i tredveårene, i førtiårene eller over femti år på undersøkelsestidspunktet (ibid). Man har beklageligvis ikke spurt om hvor mange barn man har i alle undersøkelsene, og jeg bruker derfor heller ikke noe mål på dette i analysene. Jeg har imidlertid tatt med et mål på om man *lever i parforhold* eller ikke, der jeg skiller mellom ugifte, gifte/samboende og skilte/enker. Legg likevel merke til at man ikke inkluderte "samboer" som svaralternativ før i undersøkelsen fra 1985, noe som kan ha ført til at en del som levde i stabile parforhold uten at de var gift kan ha havnet i "ugifte"-kategorien før den tid.

Respondentens *utdannelse* er delt inn i tre nivåer, der høyere utdanning svarer til respondenter som har oppgitt at de har universitets- eller høyskoleutdanning. Videregående utdanningsnivå svarer til respondenter som har

oppgitt gymnas eller videregående skole som den skolen de sist var elev ved. Utdannelse på lavere nivå svarer da til dem har oppgitt at den siste skolen de gikk på var en grunn-, folke-, ungdoms-, framhalds-, real- eller folkehøyskole. Den enkeltes *inntektsnivå* er målt som kvintiler av den vektete inntektsfordelingen (husholdningens samlede inntekt) i det aktuelle utvalget og er brukt som en kontinuerlig variabel i analysene. Jeg kontrollerer dessuten for om en eller begge *foreldrene var avholdende*, forstått som at de ikke drakk alkohol, mens respondenten var barn.

5 Holdningene til alkoholpolitikken

Holdningene til alkoholpolitikken kan både beskrives ved hjelp av folks vurderinger av ulike sider ved politikken og ved å se på holdningene til alkoholpolitikken mer allment. I flere av undersøkelsene som SIFA/SIRUS har fått gjennomført siden begynnelsen av 1960-tallet, har man også tatt med flere spørsmål som er ment å måle folks holdninger til alkoholpolitikken. Det eneste spørsmålet som er inkludert i alle undersøkelsene er imidlertid spørsmålet om synet på ”de mange lovene som regulerer omsetningen av alkohol” i landet som helhet. Siden dette også er det mest generelle målet på folks holdninger til alkoholpolitikken, er det også dette spørsmålet som vil tjene som utgangspunkt for de multivariate analysene i senere kapitler. Her skal jeg imidlertid også se på variasjonen i folks holdninger til alkoholpolitikken i hjemkommunen, alkoholprisene og vinmonopolordningen. Variasjonen i holdningene til slike, mer avgrensede, sider ved alkoholpolitikken er ikke bare interessante i seg selv, men kan også bidra til en bredere og mer nyansert forståelse av holdningene til alkoholpolitikken mer generelt.

5.1 Holdningene til omsetningsreglene for alkohol

Det mest generelle målet på folks holdninger til alkoholpolitikken i undersøkelsene har altså vært spørsmålet om hva respondenten mener om omsetningsreglene for alkohol. Bortsett fra i den siste undersøkelsen har man både bedt respondenten vurdere omsetningsreglene i landet som helhet og i kommunen der de bor, men spørsmålet om reglene i hjemkommunen ble ikke tatt med i undersøkelsen fra 2004. Før vi ser på holdningene til reglene i hjemkommunen skal vi imidlertid se på variasjonen langs holdningene til reglene ”i landet som helhet”, og svarfordelingene i de ulike utvalgene er vist i tabell 5.1.

Tabellen viser for det første at et klart flertall i alle undersøkelsene oppga at de var fornøyd med de gjeldende reglene på undersøkelsestidspunktet. Oppslutningen om omsetningsreglene varierer stort sett mellom 50 % og 60 %, og den ferskeste undersøkelsen (fra 2004) peker seg ut med den høyeste andelen (63 %) som har svart at de er fornøyd med reglene i landet som helhet. Som vi ser er de som mener reglene er for strenge, eller de som mener reglene burde vært enda strengere, ikke på noe tidspunkt i nærheten av å ha like mange meningsfeller som de som slutter opp om de gjeldende reglene. Blant de som ikke slutter opp om omsetningsreglene, er det imidlertid jevnt over flere som mener reglene er for strenge enn det er som mener de er for lempelige.

Tabell 5.1 Holdningene til omsetningsreglene for alkohol i landet som helhet.

Basert på svar fra respondenter 18 år eller eldre (vektede andeler fra og med undersøkelsen i 1966).

	For lempelige	Passe	For strenge	N
1962	27	54	19	3850
1966	18*	52	30*	2042
1973	18	49	33	1996
1979	17	52	31	1918
1985	8*	56*	36*	1852
1991	9	58	33	1897
1994	7*	53*	41*	2671
1999	6	55*	38*	2084
2004	7	63*	30*	2991
Totalt	13	55	32	21301

$$\chi^2 = 1431, \text{ df} = 16 \text{ (p} < 0.001\text{)}$$

NOTE: * Andelen er signifikant forskjellig fra andelen i den foregående undersøkelsen (p < 0.05, t-test)

Unntaket fra denne regelen er fordelingen i undersøkelsen fra 1962, der litt over en fjerdedel (27 %) svarte at reglene burde vært enda strengere mens færre enn en femtedel (19 %) svarte at de syntes reglene var for strenge. Andelen som ønsker strengere omsetningsregler har imidlertid gått drastisk ned siden begynnelsen av 1960-tallet, og har ligget på under 10 % siden midten av 1980-tallet. Når det gjelder andelen som ønsker mer liberale regler er også den langt større i undersøkelsen fra 2004 enn den var i undersøkelsen fra 1962. Endringene her er imidlertid ikke like entydige som endringene i andelen som ønsker ytterligere innstramminger i politikken, men siden midten av 1960-tallet har det i alle undersøkelsene vært 30 % eller mer som mente omsetningsreglene i landet som helhet var for strenge. Kji-kvadrat-verdien som er oppgitt i tabellen viser at det er en statistisk signifikant sammenheng mellom undersøkelsestidspunkt og holdning til omsetningsreglene. Det betyr at sannsynligheten er liten (p < 0.001) for at de endringene som har skjedd når det gjelder folks holdninger til omsetningsreglene siden 1960-tallet kun er et resultat av tilfeldige variasjoner.

Tabellen viser også at holdningene endrer seg mer i visse perioder enn i andre. Den mest dramatiske endringen når det gjelder holdningene til omsetningsreglene for alkohol skjedde for eksempel i perioden mellom undersøkelsene i 1962 og i 1966. I denne perioden endret styrkeforholdet mellom restriktive og liberale motstandere av alkoholpolitikken seg kraftig, og mens

det i 1962 var halvannen ganger flere som ønsket enda strengere regler enn det var som ønsket mer liberale regler, var situasjonen motsatt i 1966. Endringene i folks holdninger til omsetningsreglene mellom 1962 og 1966 ser dermed ut til å ha foregått som en entydig forskyvning i liberal retning. Antakelig har en større andel av dem som i 1962 ønsket strengere regler gått over til å slutte opp om omsetningsreglene, mens en like stor andel av dem som sluttet opp om reglene i 1962 fire år senere mente reglene var for strenge¹². Det forholdet som ser ut til å ha blitt etablert på begynnelsen av 1960-tallet mellom restriktive og liberale motstandere av omsetningsreglene på den ene siden, og andelen som sluttet opp om reglene på den andre, endret seg lite fram til slutten av 1970-tallet.

I perioden mellom undersøkelsene i 1979 og i 1985 endret imidlertid dette forholdet seg igjen. Nok en gang gikk andelen som ønsket strengere regler kraftig ned samtidig som andelen som ønsket mer liberale regler økte, men i 1985 var det også flere som var fornøyd med omsetningsreglene i forhold til den foregående undersøkelsen. Fordelingen fra undersøkelsen i 1985 er også den første hvor færre enn ti prosent av utvalget ønsker strengere regler og, om vi ser bort fra en liten nedgang mellom 1991 og 1994, har andelen som synes reglene burde være strengere siden holdt seg relativt stabilt på dette nivået. Det betyr at de endringene som har skjedd med hensyn til folks holdninger til omsetningsreglene i landet som helhet siden midten av 1980-tallet i all hovedsak har berørt størrelsen på andelen som slutter opp om reglene på den ene siden, og de som ønsker mer liberale regler på den andre. Til forskjell fra hva som var tilfelle på begynnelsen av 1960-tallet, hvor endringene veltet balansen blant motstanderne av omsetningsreglene i de liberale motstandernes favør, ser vi altså at de endringene som skjer med hensyn til oppslutningen om reglene utover 1990-tallet først og fremst går på bekostning av andelen som mener reglene er for strenge (og omvendt). Det kan tyde på at den viktigste skillelinjen når det gjelder holdningene til omsetningsreglene ikke lenger går mellom en alkoholliberal og en alkoholrestriktiv andel av befolkningen, men i større grad mellom dem som slutter opp om reglene på den ene siden og

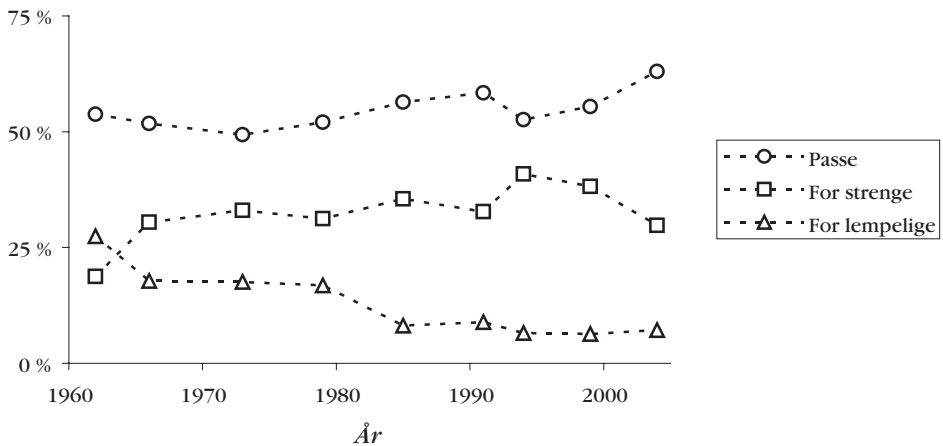
12 Siden vi ikke har tilgang til endringsdata på individnivå (paneldata) er det imidlertid ikke mulig å si noe sikkert om betydningen av hva folk mente om omsetningsreglene i 1962 for hva de mente om reglene i 1966. Det kan følgelig også tenkes at andre mekanismer enn den jeg akkurat skisserte har vært virksomme, for eksempel at de fleste har gått fra å ønske strengere regler til å ønske mer liberale regler og at det stort sett er de samme som slutter opp om omsetningsreglene i 1966 og i 1962. Siden vi heller ikke har informasjon om folks holdninger til omsetningsreglene før 1962, er det også vanskelig å si noe om i hvilken grad fordelingen i 1962 representerer et brudd eller en forlengelse av et holdningsmønster fra 1950-tallet.

de som ønsker mer liberale regler på den andre. Tendensen har imidlertid vært at oppslutningen om omsetningsreglene har økt siden midten av 1990-tallet, mens andelen som ønsker mer liberale regler har gått ned.

I figur 5.1 er fordelingene i de ulike undersøkelsene tegnet inn langs en reell. Figuren viser at de største endringene i perioden har skjedd blant dem som ikke er fornøyd med omsetningsreglene, og at nedgangen i andelen som ønsker strengere regler også er fulgt av en økning i andelen som ønsker mer liberale regler. Det betyr at ønsket om mer liberale omsetningsregler har blitt stadig mer dominerende blant motstanderne av alkoholpolitikken, mens ønsket om en restriktiv kursendring i økende grad har blitt ubetydelig. Og selv om også oppslutningen om omsetningsreglene har økt i perioden, har denne økningen vært beskjeden i forhold til de forskyvningene som har skjedd i forhold til restriktive og liberale motstandere av alkoholpolitikken.

Figur 5.1 Holdningene til omsetningsreglene for alkohol i landet som helhet.

Basert på svar fra respondenter 18 år eller eldre (vektede andeler fra og med undersøkelsen i 1966).

Som nevnt har man fram til undersøkelsen i 1999 også spurt etter respondentens holdninger til omsetningsreglene i hjemkommunen, og variasjonen i svarene på dette spørsmålet er vist i tabell 5.2.

Tabell 5.2 Holdningene til omsetningsreglene for alkohol i hjemkommunen.

Basert på svar fra respondenter 18 år eller eldre (vektede andeler fra og med undersøkelsen i 1966).

	For lempelige	Passe	For strenge	N
1962	21	58	21	3843
1966	16*	54*	30*	2042
1973	15	59*	26*	1984
1979	14	59	27	1916
1985	9*	63*	28*	1852
1991	11	66*	23*	1905
1994	8*	62*	31*	2613
1999	7	64	29	2077
Totalt	13	60	27	18232

$$\chi^2 = 559, df = 14 (p < 0.001)$$

NOTE: * Andelen er signifikant forskjellig fra andelen i den foregående undersøkelsen ($p < 0.05$)

Igjen ser vi at et klart flertall er fornøyd med de gjeldende reglene i alle undersøkelsene mens andelen som ønsker mer restriktive regler har gått relativt kraftig ned om vi ser på perioden under ett. Også blant de som ønsker en kursendring i politikken i hjemkommunen er det imidlertid jevnt over langt flere som vil ha mer liberale regler enn det er som ønsker ytterligere innstramninger. Og på samme måte som med holdningene til reglene i landet som helhet finner vi også her en signifikant sammenheng mellom undersøkelsestidspunkt og folks holdninger til reglene i hjemkommunen.

Om vi sammenlikner resultatene i tabellen med variasjonen i holdningene til reglene i landet som helhet (tabell 5.1), ser vi dessuten at det jevnt over er flere som er fornøyd med reglene i hjemkommunen enn det er som er fornøyd med reglene når de tenker på forholdene i landet som helhet¹³. Og, bortsett fra i undersøkelsene fra 1962 og 1966, har også andelen som ønsker mer liberale regler i landet som helhet i alle undersøkelsene vært vesentlig høyere enn andelen som ønsker mer liberale regler i hjemkommunen. I de periodene hvor

13 Et unntak fra denne regelen er fordelingen i undersøkelsen fra 1966, hvor det ikke er noen signifikant forskjell mellom størrelsen på andelen som var fornøyd med reglene i hjemkommunen og andelen som var fornøyd med reglene i landet som helhet ($p > 0.05$). Dette året var det for øvrig heller ingen signifikant forskjell mellom andelen som ønsket mer liberale regler i hjemkommunen og andelen som ønsket mer liberale regler i landet som helhet, eller mellom andelen som ønsket mer restriktive regler i hjemkommunen og i landet som helhet.

vi så store forskyvninger i holdningene til omsetningsreglene i landet som helhet, finner vi dessuten lignende endringer i folks holdninger til reglene i hjemkommunen. Endringene i andelen som ønsker mer liberale regler og andelen som slutter opp om de gjeldende reglene går likevel ikke alltid i samme retning som endringene i holdningene til reglene i landet som helhet. For eksempel ser vi at den liberale forskyvningen som skjedde i perioden 1962-66 blir fulgt av en forskyvning i retning av økt oppslutning om reglene i den etterfølgende perioden (mellom undersøkelsen i 1966 og 1973). Det samme skjer etter den liberale forskyvningen i perioden mellom undersøkelsene i 1979 og 1985, hvor en kraftig nedgang i andelen som ønsker strengere regler (og en økt oppslutning om omsetningsreglene) blir fulgt av en nedgang i andelen som ønsker mer liberale regler i perioden 1985-1991 (og en ytterligere økning i oppslutningen om de gjeldende reglene).

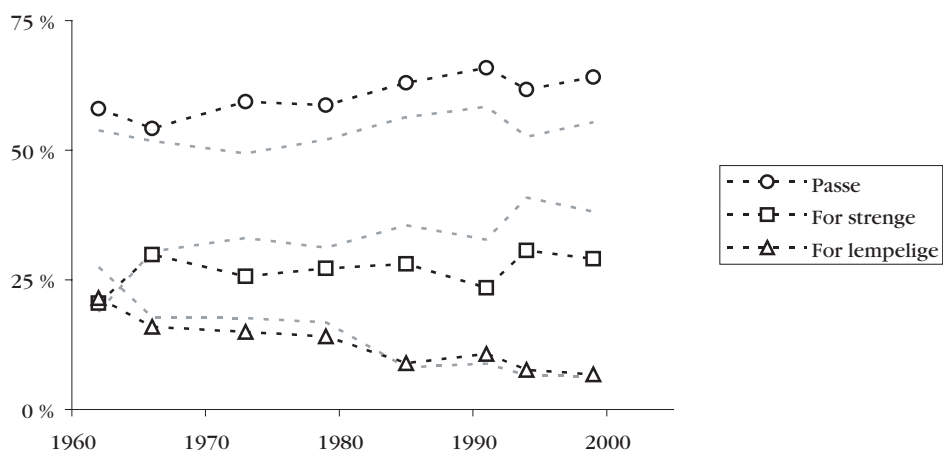
Selv om det altså er forskjeller mellom endringene i folks syn på omsetningsreglene i landet som helhet og holdningene til reglene i hjemkommunen siden 1960-tallet, er likhetene likevel slående. Endringene i oppslutningen om ytterligere innstramminger i de kommunale forholdene har også hatt en utvikling som er helt analog med endringene i andelen som har samme syn på reglene i landet som helhet. Riktignok har endringene i holdningene til reglene i hjemkommunen vært mindre dramatiske, men i alle periodene med en nedgang i andelen som ønsker strengere regler i landet som helhet finner vi også en nedgang i andelen som ønsker strengere regler i hjemkommunen. Og hvis størrelsen på andelen som ønsker mer restriktive regler i landet som helhet verken øker eller synker i vesentlig grad mellom to undersøkelser, endrer heller ikke størrelsen på andelen som ønsker strengere regler i hjemkommunen seg i vesentlig grad. Som nevnt finner vi ikke noe slikt analogt endringsmønster når det gjelder andelen som enten slutter opp om reglene eller som ønsker mer liberale regler. Tvert imot har liberale forskyvninger i holdningene til reglene i hjemkommunen i en periode mellom to måletidspunkt flere «ganger blitt fulgt av en restriktiv forskyvning som har ført til økt oppslutning om reglene i den etterfølgende perioden.

I figur 5.2 har jeg på samme måte som i sted tegnet inn resultatene fra tabellen langs en reell tidslinje. De grå, stiplede linjene i figuren representerer holdningene til omsetningsreglene i landet som helhet (se figur 5.1). I figuren finner vi igjen de samme tendensene om vi ser på endringene i folks syn på omsetningsreglene i hjemkommunen i perioden som vi fant for endringene i synet på reglene i landet som helhet. Oppslutningen om reglene i hjemkommunen har imidlertid hele tiden både vært større og også økt noe mer enn oppslutningen om reglene i landet som helhet i perioden. Samtidig

har forskyvningene mellom liberale og restriktive motstandere av omsetningsreglene i hjemkommunene vært mindre dramatiske enn de tilsvarende forskyvningene i forhold til synet på reglene i landet som helhet. Også når det gjelder holdningene til reglene i hjemkommunen er det imidlertid en klar tendens til at ønsket om mer liberale regler i økende grad har blitt dominerende blant motstanderne av alkoholpolitikken. Totalt sett har likevel oppslutningen om reglene i folks hjemkommuner både jevnt over vært større og økt mer enn oppslutningen om reglene i landet som helhet.

Figur 5.2 Holdningene til omsetningsreglene for alkohol i hjemkommunen.

Basert på svar fra respondenter 18 år eller eldre (vektede andeler fra og med undersøkelsen i 1966).

Materialet viser altså at det ikke bare er slik at flertallet hele tiden har vært fornøyd med de gjeldende omsetningsreglene for alkohol, både i hjemkommunen og i landet som helhet, men at det også siden 1960-tallet har blitt stadig flere som slutter opp om reglene. Det at spørsmålene om omsetningsreglene ikke har noen "vet ikke"-kategori kan imidlertid ha ført til en overrapportering langs "passe"-kategorien blant respondenter som ikke har noen klar oppfatning (Saglie & Nordlund 1993). Det er derfor mulig at andelen som har svart at de er fornøyd med de gjeldende reglene ville vært noe lavere om man også hadde inkludert et slikt svaralternativ i spørreskjemaet. Det er selvsagt vanskelig å si noe sikkert om hvor stor betydning en slik eventuell overrapportering har hatt for resultatene, men jeg anser det som lite sannsynlig at det er hele forklaringen på det observerte mønsteret i materialet.

En slik mulig overrapportering, hvis den er systematisk, har antakelig likevel hatt liten betydning for de observerte forskyvingene som har skjedd mellom restriktive og liberale motstandere av omsetningsreglene i perioden. Både når det gjelder folks holdninger til reglene i hjemkommunen og i landet som helhet har ønsket om mer liberale regler blitt stadig mer dominerende blant dem som *ikke* slutter opp om omsetningsreglene. Til tross for at også oppslutningen om omsetningsreglene har økt i perioden, kan vi derfor likevel se en tendens til en liberal holdningsendring i befolkningen. Den dramatiske nedgangen i andelen som ønsker ytterligere innstramminger i omsetningsreglene siden 1960-tallet kan altså sies å ha ført til at det har blitt stadig vanskeligere å få støtte for restriktive endringer, samtidig som det har blitt tilsvarende lettere å finne støtte for mer liberale regler i perioden.

Materialet avdekket også vesentlige forskjeller mellom folks holdninger til reglene i hjemkommunen og holdningene til reglene i landet som helhet, og endringene i de kommunale reglene ser jevnt over ut til å være mer i overensstemmelse med folks preferanser enn tilfellet har vært for reglene i landet som helhet. Spørsmålet om holdningene til reglene ”i landet som helhet” kan imidlertid både forstås som et spørsmål om *summen av de kommunale bestemmelsene* og som et spørsmål om *de nasjonale rammebetingelsene* for alkoholpolitikken (Saglie & Nordlund 1993). Som tidligere vist (kapittel 2) vedtar man en god del av de alkoholpolitiske bestemmelsene på kommunalt nivå, først og fremst ved at det hovedsakelig er de kommunale myndighetene som bestemmer hvem som skal gis tillatelse til å selge og skjenke alkohol til befolkningen. Reguleringen av avgiftsnivået, aldersgrenser, det statlige alkoholmonopolets rolle og satsningen på forskning og opplysning om alkoholens skadevirkninger skjer derimot hovedsakelig på nasjonalt nivå. Det betyr at folks tilgang til alkohol, i form av lovlige salgs- og skjenkesteder, vil kunne variere sterkt fra kommune til kommune, siden de kommunale bestemmelsene også må tilpasses lokale geografiske, demografiske og kulturelle forhold. Det er imidlertid lite i veien for at en person som for eksempel støtter avgiftsnivået og statsmonopolets rolle ikke samtidig også kan mene at altfor mange av landets kommuner har for restriktive salgs- og skjenkebestemmelser. Måten folk har tolket spørsmålet om holdningene til reglene i ”landet som helhet” vil følgelig også kunne ha påvirket resultatene.

Uavhengig av på hvilken måte respondentene stort sett har tolket spørsmålet om reglene i landet som helhet, er det i hvert fall to grunner til at det at de kommunale reglene ser ut til å harmonisere mer med befolkningens synspunkter enn reglene i landet som helhet ikke er spesielt overraskende. For det første vil folk flest som regel både ha vesentlig mindre innflytelse over

andre kommuners salgs- og skjenkebestemmelser og de nasjonale rammebetingelsene enn de har over omsetningsreglene i hjemkommunen (se kapittel 3). Det at folk flest har hatt større muligheter til å forme de alkoholpolitiske forholdene i hjemkommunen enn de har hatt til å forme de nasjonale rammebetingelsene eller forholdene i andre kommuner, kan forklare at forholdene i hjemkommunen også stemmer bedre overens med folks synspunkter enn forholdene i landet som helhet. De stadige endringene i holdningene til reglene i hjemkommunen (se tabell 5.2) kan også tyde på at upopulære endringer i de kommunale reglene relativt raskt blir justert slik at forholdene i hjemkommunen igjen stemmer overens med folks ønsker enn tilfellet er for endringer i reglene i landet som helhet. For det andre er det mulig at det skal mer til før man sier seg fornøyd med omsetningsreglene i landet som helhet enn med reglene i hjemkommunen. For de fleste er det for eksempel lettere å reise til en av nabokommunene for å kjøpe alkohol enn det er å unnsnippe alkoholavgiftene. Det er dermed mulig at de som faktisk er misfornøyd med omsetningsreglene aksepterer et større gap mellom egne synspunkter og reglene i hjemkommunen enn de gjør i forhold til reglene i landet som helhet.

Hvordan dette nå enn er, så tyder tendensene i materialet uansett på at endringene i alkoholpolitikken siden 1960-tallet (se kapittel 2) har hatt solid støtte i befolkningen. Men selv om oppslutningen om alkoholpolitikken, enten det gjelder omsetningsreglene i hjemkommunen eller i landet som helhet, har økt om vi ser på perioden under ett, har de største endringene skjedd blant dem som ønsker en kursendring i politikken. Mer liberale omsetningsregler, og dermed økt tilgang til alkohol, ser likevel ikke ut til å ha stoppet utviklingen mot en stadig sterkere oppslutning om en videre liberalisering blant motstanderne av alkoholpolitikken. En balanse mellom restriktive og liberale motstandere av alkoholpolitikken vil i seg selv kunne medføre at oppslutningen holder seg stabil, selv om dette selvsagt også er avhengig av de ulike gruppenes politiske påvirkningskraft. Generelt kan vi likevel si at jo større gruppen som ønsker videre liberalisering blir, og jo mindre motstand de møter fra folk som ønsker enda strengere regler, jo større blir presset om politiske endringer i liberal retning.

5.2 Holdningene til alkoholprisene

Siden undersøkelsen i 1973 har man også spurt om hva respondentene mener om alkoholprisene i Norge, og svarfordelingen i de ulike utvalgene er vist i tabell 5.3. Som vi ser har et klart flertall (mellom 65 og 83 prosent) i alle undersøkelsene svart at de synes alkoholprisene er for høye, mens mindre enn ti

prosent (og fem prosent eller færre siden 1985) har svart at de mener prisene er for lave.

Tabell 5.3 Holdningene til alkoholprisene. Basert på svar fra respondenter 18 år eller eldre (vektede andeler).

	For lave	Passe	For høye	N
1973	8	20	72	1858
1979	9	25*	65*	1836
1985	5*	24	71*	1765
1991	5	25	70	1821
1994	3*	23	74*	2529
1999	2*	16*	83*	1970
2004	3*	28*	70*	2846
Totalt	5	23	72	14625

$$\chi^2 = 398, \text{ df} = 12 \text{ (p} < 0.001 \text{)}$$

NOTE: *Andelen er signifikant forskjellig fra andelen i den foregående undersøkelsen (p < 0.05)

Nå er det ikke særlig overraskende at flertallet mener alkoholprisene i Norge er for høye. Ikke bare har det vært et politisk mål at alkohol skal være dyrt, men det er vel også slik at folk sjelden er uenig i at prisen på en hvilken som helst vare er for høy. Tabellen tyder likevel på at det skulle være relativt lett å finne støtte for avgiftslettelse i befolkningen, og misnøyen med prispolitikken siden 1970-tallet har for eksempel vært langt større enn misnøyen med omsetningsreglene i hjemkommunen. Den viktigste grunnen til at den politiske viljen til å senke alkoholavgiftene likevel ikke har vært særlig stor i perioden (se kapittel 2) har nok derfor vært at avgiftslettelse også må vurderes opp mot det forventede omfanget av skadevirkninger som følger økt konsum.

Antakelig er det at så mange opplever at prisnivået på alkohol er for høyt både et resultat av at folks innflytelse over avgiftspolitikken har vært liten og at det høye prisnivået rammer alle som drikker alkohol. Siden så mange mener prisene er for høye kan imidlertid ikke alle disse samtidig mene at "de mange lovene som regulerer omsetningen av alkohol" her i landet er for strenge. Vi kan derfor regne med at en forholdsvis stor andel av dem som mener alkoholprisene er for høye likevel slutter opp om alkoholpolitikken mer generelt. Det betyr ikke at alkoholprisene ikke er viktig for folk når de vurderer alkoholpolitikken, men det tyder på at også andre forhold er viktige når folk vurderer alkoholpolitikken mer generelt. Det er likevel liten tvil om at folks holdninger

til alkoholprisene henger sammen med holdningene til omsetningsreglene i landet som helhet¹⁴.

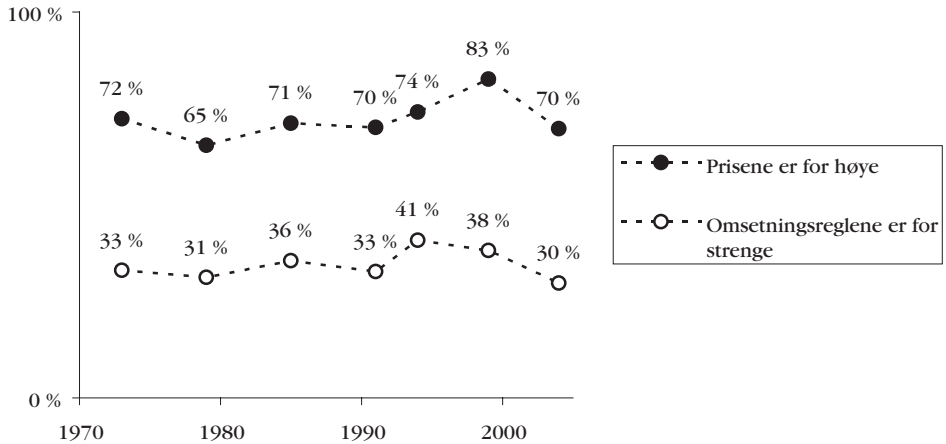
Om vi sammenlikner resultatene fra tabell 5.3 med holdningene til omsetningsreglene i landet som helhet, ser vi også at i flere av de periodene der holdningene til omsetningsreglene endret seg kraftig så finner vi tilsvarende endringer med hensyn til holdningene til alkoholprisene. Den liberale vendingen i holdningene til omsetningsreglene mellom 1979 og 1985 skjer for eksempel samtidig med en økning i andelen som mener alkoholprisene er for høye. Forskyvningen i liberal retning mellom 1991 og 1994 skjer også samtidig med en ny økning i andelen som mener prisene er for høye. Om vi ser på utviklingen i folks holdninger til alkoholprisene i perioden mellom 1973 og 2004 under ett, finner vi dessuten igjen det samme mønsteret vi så for endringene i holdningene til omsetningsreglene: Stadig færre ønsker endringer i restriktiv retning, mens stadig flere ønsker mer liberale regler. Når det gjelder holdningene til alkoholprisene har det imidlertid gjennom hele perioden vært langt flere som er misfornøyd enn det har vært som er fornøyd med prisnivået.

Figur 5.3 viser tydelig forskjellen mellom folks holdninger til alkoholprisene og folks holdninger til alkoholpolitikken mer generelt. Som vi ser har det i hele perioden 1973-2004 vært langt færre som mener "de mange lovene som regulerer omsetningen av alkohol" i landet som helhet er for strenge enn det har vært som mener alkoholprisene er for høye. Fra figuren ser vi likevel at andelen som mener prisene er for høye stort sett har hatt en utvikling som er analog med endringene i andelen som mener omsetningsreglene i landet som helhet er for strenge. Hvis andelen som mener prisene er for høye har gått opp mellom to undersøkelser, har for eksempel stort sett også andelen som mener omsetningsreglene er for strenge gått opp. Perioden mellom 1994 og 1999 avviker imidlertid fra dette mønsteret, ved at misnøyen med alkoholprisene øker (til det høyeste nivået i perioden) mens andelen som mener omsetningsreglene i landet som helhet er for strenge går ned. En viktig grunn til det er nok at vi i denne perioden fikk økte alkoholpriser samtidig med en kraftig økning i antall vinmonopolutsalg (se kapittel 2). Også perioden mellom 1973 og 1979 peker seg ut ved at andelen som mente prisene var for høye sank forholdsvis mye, mens andelen som mente omsetningsreglene var for strenge endret seg lite. Så selv om figuren viser at folks holdninger til alkoholprisene stort sett har hatt en liknende utvikling som holdningene til

14 Korrelasjonen mellom folks holdninger til omsetningsreglene i landet som helhet og folks holdninger til omsetningsreglene er både sterkt positiv ($\gamma = 0.71$) og statistisk signifikant ($p < 0.001$) for perioden 1973-2004 sett under ett.

omsetningsreglene, viser den også at slike holdninger ikke alltid har beveget seg i samme retning.

Figur 5.3 Andel som mener alkoholprisene er for høye og andel som mener omsetningsreglene i landet som helhet er for strenge. Basert på svar fra respondenter 18 år eller eldre (vektede andeler).

5.3 Holdningene til vinmonopolordningen

Som vi husker økte presset mot den norske vinmonopolordningen utover 1990-tallet (se kapittel 2), og siden undersøkelsen i 1991 har man også spurt etter folks holdninger til denne ordningen i form av et spørsmål om de mener vin og brennevin bør kunne selges i dagligvarebutikkene eller ikke. Svarfordelingene i de ulike utvalgene er vist i tabell 5.4, og i alle undersøkelsene, bortsett fra i 1991, ser vi at det var færre som støttet ordningen med vinmonopol enn det var som ikke gjorde det. I 1991 var det derimot omtrent like mange som mente at vin og brennevin bør selges på vinmonopolet som det var som ønsket en endring i omsetningssystemet for vin og brennevin. Men selv om flertallet har ønsket vin i dagligvarebutikkene siden midten av 1990-tallet, er det mindre enn en fjerdedel som også har ment at man bør selge brennevin i dagligvarebutikkene.

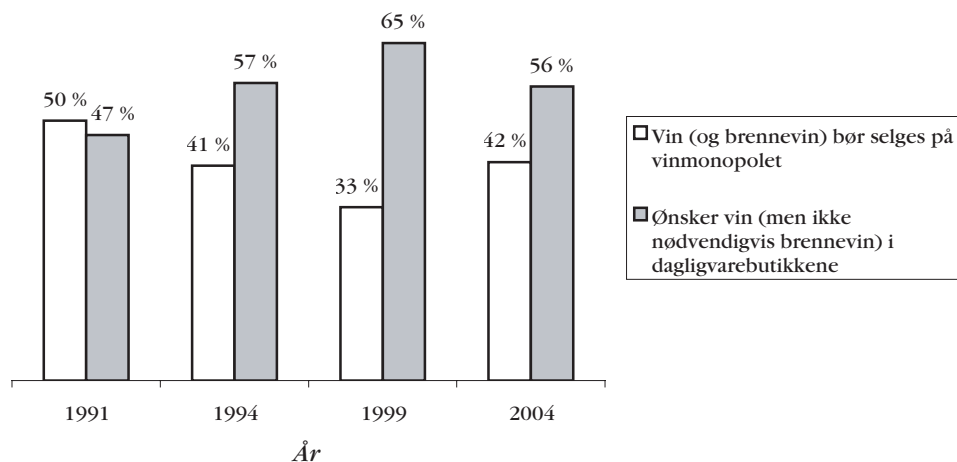
Tabell 5.4 Holdningene til vinmonopolordningen. Basert på svar fra respondenter 18 år eller eldre (vektede andeler).

Andel som svarte at:	1991	1994	1999	2004	Totalt
Vin og brennevin bør selges i dagligvarebutikker	19	23*	23	18*	21
Vin, men ikke brennevin, bør selges i dagligvarebutikker	28	34*	41*	39*	36
Vin og brennevin bør selges på vinmonopolet	50	41*	33*	42*	41
Vin/brennevin bør overhodet ikke selges	3	2*	2	2	2
N	1881	2645	2063	2923	9512

$$\chi^2 = 188, \text{ df} = 9 \text{ (p} < 0.001\text{)}$$

NOTE: *Andelen er signifikant forskjellig fra andelen i den foregående undersøkelsen (p < 0.05)

Figur 5.4 Andel som ønsker vin i dagligvarebutikkene og andel som slutter opp om dagens ordning med vinmonopol. Basert på svar fra respondenter 18 år eller eldre (vektede andeler).

Om vi sammenlikner andelen som ønsker vin, eller både vin og brennevin, i dagligvarebutikkene med andelen som slutter opp om vinmonopolordningen, finner vi imidlertid at førstnevnte har økt på bekostning av sistnevnte. Fra figur 5.4 ser vi at forskjellen var størst i 1999, da andelen som ønsket vin i butikkene var omtrent dobbelt så stor som andelen som sluttet opp om ordningen med vinmonopol. Og selv om andelen som ønsket vin i dagligvarebutikkene sank kraftig, og andelen som støttet opp om dagens ordning

økte tilsvarende, mellom 1999 og 2004, er det fremdeles flere som ønsker vin i butikkene enn det er som ikke gjør det. Den restriktive vendingen mellom de to siste undersøkelsene finner vi for øvrig også igjen om vi ser på holdningene til alkoholprisene og holdningene til omsetningsreglene i landet som helhet.

Oppslutningen om dagens ordning med vinmonopol har altså gått ned siden begynnelsen av 1990-tallet, selv om den ser ut til å ha økt noe etter årtusenskiftet. Det er derfor meget mulig at de siste årenes endringer i vinmonopolets fokus, både ved at selvbetjening har blitt mer vanlig og ved at man i økende grad har tatt hensyn til kundenes tilfredshet, har bidratt til å bremse en negativ trend i holdningene til vinmonopolordningen.

5.4 Oppsummering

Enten vi ser på holdningene til alkoholpolitikken mer generelt eller folks vurderinger av de viktigste alkoholpolitiske virkemidlene, kan vi følge en liberal trend i synet på alkoholpolitikken. Oppslutningen om "de mange lovene som regulerer omsetningen av alkohol" i landet som helhet har likevel holdt seg på et relativt stabilt og høyt nivå siden begynnelsen av 1960-tallet. Når det gjelder oppslutningen om alkoholpolitikken i hjemkommunen kan vi også se en klarere tendens til at denne har økt. Det er derfor først og fremst blant de som ikke er fornøyd med alkoholpolitikken at den liberale trenden kommer til syne. Mens den klart vanligste grunnen til at man ikke er fornøyd med alkoholpolitikken i dag er at man ønsker en mer liberal alkoholpolitikk, var det på begynnelsen av 1960-tallet like vanlig, eller vanligere, å mene at politikken ikke var tilstrekkelig restriktiv. Den liberale trenden har likevel vært sterkere for holdningene til alkoholpolitikken i landet som helhet enn for holdningene til alkoholpolitikken i folks hjemkommuner.

Den liberale trenden har imidlertid ikke vært entydig gjennom hele perioden, og mellom de siste to undersøkelsene (i 1999 og i 2004) kan vi for eksempel se en forskyvning i restriktiv retning. Etter årtusenskiftet har både andelen som mener alkoholprisene er for høye og andelen som mener vin, eller både vin og brennevin, bør selges i dagligvarebutikkene gått relativt kraftig ned. Om vi har et lengre tidsperspektiv er likevel trenden en annen. Andelen som mente alkoholprisene var for høye økte utover 1980- og -90-tallet, i likhet med andelen som ønsket vin i dagligvarebutikkene. Og selv om vi finner en restriktiv vending mellom de to siste undersøkelsene, var det både et klart flertall som mente prisene var for høye (70 %) og et flertall som ønsket vin i dagligvarebutikkene (56 %) i 2004. Til tross for dette ser det likevel ut til at folk flest er godt fornøyd med alkoholpolitikken når de tenker på reglene i landet

som helhet. Andelen som er fornøyd med omsetningsreglene i den siste undersøkelsen er også den høyeste siden begynnelsen av 1960-tallet.

Helhetsinntrykket for hele perioden er imidlertid at den viktigste skillelinjen når det gjelder holdningene til alkoholpolitikken ikke lenger går mellom en alkoholrestriktiv og en alkoholliberal andel av befolkningen, men i større grad mellom dem som slutter opp om politikken på den ene siden og de som ønsker en mer liberal politikk på den andre. Og siden en balanse mellom restriktive og liberale motstandere i seg selv kan sikre en jevn oppslutning om de rådende forholdene, vil også presset mot endringer av de gjeldende reglene kunne øke når denne balansen forrykkes. Holdningsendringene har derfor ikke bare ført til at det har blitt stadig vanskeligere å finne støtte for restriktive endringer i alkoholpolitikken siden begynnelsen av 1960-tallet, men det ser også ut til at det har blitt stadig mer krevende å sikre fortsatt oppslutning om alkoholpolitikken. Etter alt å dømme vil dette fortsette i årene framover.

6 Holdningene til alkoholpolitikken og endringene i tilgjengeligheten og drikkemønsteret

I dette kapitlet presenteres resultatene fra første del av analysen av endringene i befolkningens holdninger til alkoholpolitikken siden 1960-tallet. Analysen er basert på logistisk regresjon der holdningene til omsetningsreglene i landet som helhet er brukt som en tredelt avhengig variabel, med det å være fornøyd med reglene som referansekategori. De mest sentrale uavhengige variablene i analysen er variasjonen i folks alminnelige tilgang til å kjøpe legal vin og brennevin og forskjeller i hvor ofte man drikker alkohol. Målet med analysen er å finne ut i hvilken grad holdningsendringene i perioden kan ses i sammenheng med endringene i tilgjengeligheten og drikkemønsteret, eller om det først og fremst er andre forhold som har påvirket endringene. Resultatene som presenteres i dette kapitlet er beregnet for hele utvalget, mens resultatene fra de separate analysene for menn og kvinner presenteres i neste kapittel.

6.1 Betydningen av endringer i tilgjengelighet og drikkemønsteret

Modell #1 i tabell 6.1 viser de observerte forskjellene i befolkningens holdninger til omsetningsreglene på de ulike undersøkelsestidspunktene. Modellen er derfor bare en logistisk representasjon av den variasjonen i holdningene til omsetningsreglene som allerede er vist i forrige kapittel (tabell 5.1 og figur 5.1). Som vi husker var hovedtendensen her at oppslutningen om de gjeldende reglene har gått noe opp, mens stadig flere blant de som ikke er fornøyd med omsetningsreglene har ønsket mer liberale regler (samtidig som stadig færre har ønsket strengere regler). Odds raten ($exp(b)$ -verdien) som svarer til de ulike årene viser til forskjellene mellom holdningsfordelingen i 1962 og fordelingen på øvrige undersøkelsestidspunktene. Som vi ser har det både vært færre som ønsker strengere regler og flere som ønsker mer liberale regler enn i 1962 på alle de øvrige tidspunktene (se også tabell 5.1 i forrige kapittel). Forskjellen i oppslutningen om strengere regler var størst mellom 1962 og de tre siste undersøkelsene, og i 2004 var det for eksempel bare en femtedel så mange som ønsket strengere regler som i 1962 (odds rate = 0,21). Oppslutningen om mer liberale regler i 1962 skiller seg mest fra oppslutningen i 1994, da

andelen som ønsket mer liberale regler var over dobbelt så stor (odds rate = 2,38) som i 1962.

Resultatene i tabellen kan også tolkes som odds for at man ikke er fornøyd med omsetningsreglene, og resultatene i modell #1 viser da til forskjellene mellom den observerte andelen som er fornøyd med reglene på de ulike tidspunktene og den observerte andelen som enten ønsker strengere eller mer liberale regler. Oddsen for at man ikke er fornøyd med omsetningsreglene i 1962 kan vi lese rett ut fra tabellen (*eksp(b)*-verdien for konstantleddet), og oddsen for at man heller ønsket strengere omsetningsregler enn at man var fornøyd med reglene i 1962 er som vi ser 0,51 mens oddsen for at man heller ønsket mer liberale regler enn at man var fornøyd med reglene er 0,34. I 1962 var det med andre ord dobbelt så vanlig at man var fornøyd med reglene som det var å ønske strengere regler, mens det var tre ganger vanligere å være fornøyd med reglene enn det var å mene at reglene var for strenge. Til sammenlikning kan vi regne oss fram til at det i 1994, som var det året da andelen som ønsket mer liberale regler var størst i perioden, var 0,81 ganger¹⁵ så mange som ønsket mer liberale regler som det var som var fornøyd med reglene. Det samme året var størrelsen på andelen som ønsket strengere regler bare en tiendedel av størrelsen på andelen som var fornøyd med omsetningsreglene (odds = 0,11). 1994 var også det året da størrelsen på andelen som var misfornøyd av samme grunn (enten fordi de ønsket strengere eller mer liberale regler) kom nærmest størrelsen på andelen som var fornøyd med reglene. Forholdet mellom restriktive motstandere og tilhengere av alkoholpolitikken endret seg for øvrig ikke stort i de to neste undersøkelsene (i 1999 og 2004), mens avstanden mellom tilhengere og liberale motstandere økte. I 1999 var det 0,7 ganger så mange som ønsket mer liberale regler som det var som var fornøyd med reglene, mens det bare var halvparten så mange som ønsket mer liberale regler som det var som var fornøyd med omsetningsreglene i 2004 (odds = 0,49). Bortsett fra i 1962 var det også i 2004 at avstanden mellom størrelsen på andelen som ønsket mer liberale regler og andelen som var fornøyd med reglene var størst i perioden. Siden det liberale toppunktet i 1994 har altså oppslutningen om mer liberale regler gått ned mens andelen som er fornøyd med alkoholpolitikken har økt.

15 Oddsen for forholdet mellom oppslutningen om mer liberale regler og størrelsen på andelen som mener reglene er passe er 0,81 og lik produktet av *eksp(b)*-verdien for konstantleddet og *eksp(b)*-verdien for 1994 ($0,34 \times 2,38$). 1994 var også det året da størrelsen på andelen som ønsket mer liberale regler var nærmest størrelsen på andelen som var fornøyd med reglene.

Tabell 6.1: Multinomisk logistisk regresjon av holdning til omsenningregulene i landet som helhet på tid, tilgjengelighet, drikkenemønstre og kontrollvariabler. Respondenter 18 år eller eldre (N = 21187).

	Modell #1		Modell #2		Modell #3		Modell #4	
	b	s.f.	b	s.f.	b	s.f.	b	s.f.
Ar (ref = 1962)								
1966	-0,38	0,071	0,071	0,71	-0,13	0,078	0,88	0,079
1970	-0,38	0,071	0,071	0,71	-0,09	0,081	1,09	0,083
1979	-0,38	0,071	0,071	0,71	-0,20	0,082	0,99	0,105
1985	-1,26	0,093	0,28	0,63	-1,14	0,101	0,32	0,105
1991	-1,29	0,091	0,29	0,50	-1,09	0,101	0,41	0,107
1994	-1,49	0,088	0,22	0,87	-1,03	0,098	0,36	0,106
1999	-1,52	0,102	0,22	0,73	-1,11	0,110	0,33	0,120
2004	-1,51	0,091	0,21	0,36	-1,20	0,100	0,27	0,109
Drilkemønstre (ref = nærmeste stemningsløst)								
drinker sjelden/aldri								
drinker ukjent								
Drinker bjørnemønt								
Landskild (ref = Oslo/Akershus)								
Sør-Vestlandet								
Sør-Ostlandet								
Midt-/Nordøst								
Urbaniseringsgrad (ref = by 2000+ pers)								
spreidbygd								
by 2000 pers								
Kjønne								
Allder (ref = 18-30 år)								
31-40 år								
41-50 år								
over 50 år								
Utdanningnivå (ref = lavere)								
videregående								
høgskole/ universitet								
Innkomstnivå								
Sivilstand (ref = gift/samboer)								
ugift								
sikt/samboer								
Velste opp med arvtidsforeldre (ref = nei)								
begger								
den								
Konstant	-0,67	0,039	0,51	1,08	-0,81	0,052	0,43	-0,82
			35704			35505		32712
			16			18		14
endline i 21 til			0,062			0,070		0,223
Pseudo R ² (Cox & Snell)								

NOTE: Langt over 90% av de som bruker en time eller mer på en tur fram og tilbake til nærmeste vinmonopol (vinmonopol med bremsetilbudsavtaling i 1962). *Drinker sjelden/aldri* = har ikke smakt ol, vin eller brynn siste år. *Drinker ukjent* = har smakt ol, vin eller brynn siste år, men drikker sjeldnere enn en gang i uken. *Drinker ubeslutlig* = drikker ol, vin eller brynn en gang i uken eller oftere. *Drinker bjørnemønt* = har smakt bjørnemønt siste år. *Utdanningnivå* i Lavere = grunns-, faglærings- eller realskole som høyeste fullførte utdanning. Videregående = videregående eller grunns. Høyere = universitets- eller høyskoleutdanning. Uvalgelse fra og med 1966 er sikket for å stemme både overens med sammenhengene i befolkningen etter landskild, kjønn og alder. p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001

	Modell #1		Modell #2		Modell #3		Modell #4	
	b	s.f.	b	s.f.	b	s.f.	b	s.f.
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,078	0,88	0,079
Osaker mer liberale regler	0,56	0,067	1,75	0,067	0,38	0,069	1,46	0,069
Osaker strengere regler	-0,35	0,071	0,71	0,071	-0,13	0,0		

For å undersøke om mønsteret fra modell #1 skyldes endringer i tilgjengeligheten og drikkemønsteret, eller om de heller bør forklares ved hjelp av andre forhold, har jeg kontrollert for ulike uavhengige forhold i flere trinn i de etterfølgende analysemodellene. Endringen i log likelihood-verdien mellom modell #1 og modell #2 viser at vi forklarer mer av variasjonen i folks holdninger til omsetningsreglene i landet som helhet om vi også kontrollerer for om man brukte lang tid på en tur til nærmeste vinmonopol. Som vi ser har de som hadde lang vei til nærmeste vinmonopol generelt både vært mer tilbøyelige til å ønske strengere regler i perioden (odds rate = 1,26), og mindre tilbøyelige til å ønske mer liberale regler (odds rate = 0,66), enn de som hadde kortere vei til vinmonopolet. Modell #2 viser altså at oppfatningen om at omsetningsreglene ikke er strenge nok har vært vanligst i områder der tilgangen til å kjøpe legal vin og brennevin har vært dårlig, mens oppfatningen om at omsetningsreglene er for strenge har vært mest utbredt i områder med god vinmonopoldekning. Det kan muligens virke selvmotsigende, men det kan også tenkes at mange har opplevd et misforhold mellom omsetningsreglene i nærområdet og den sentrale alkoholpolitikken (for eksempel avgiftspolitikken) eller omsetningsreglene i andre deler av landet. Som vi så i forrige kapittel var også flere fornøyd med omsetningsreglene i hjemkommunen enn med omsetningsreglene i landet som helhet. Analysen gir imidlertid ikke noe grunnlag for å slutte noe sikkert om årsaksretningen på sammenhengen. Som tidligere nevnt (se kapittel 3) kan det for eksempel både tenkes at tilgjengeligheten vil være best der folk er mest liberale i utgangspunktet, for eksempel fordi det her vil være et større politisk press mot mer liberale regler, og at folk blir mer liberale hvis tilgjengeligheten øker.

Modell #2 viser uansett også at forskjellen i holdningene mellom de ulike undersøkelsestidspunktene ($eksp(b)$ -verdiene for de ulike årene) endrer seg etter kontroll for avstanden til nærmeste vinmonopol. Endringene i folks alminnelige tilgang til å kjøpe legal vin og brennevin ser også av den grunn ut til å henge sammen med holdningsendringene i perioden. Forskjellene i oppslutningen om strengere regler de ulike årene mellom modell #1 og modell #2 er likevel små, mens endringene i oppslutningen om mer liberale regler er noe større. Det ser også ut til at endringene i tilgjengeligheten først og fremst er relevant for å forstå den økende oppslutningen om mer liberale regler mot slutten av perioden¹⁶.

16 Alle de beregnede odds ratene ($eksp(b)$ -verdiene) for forskjellen i oppslutningen om ønsket om strengere regler mellom 1962 og de øvrige undersøkelsestidspunktene i modell #2 faller innenfor et 95%-konfidensintervall for de tilsvarende verdiene i modell #1. Når det gjelder oppslutningen

Fra modell #3 ser vi imidlertid at sammenhengen mellom avstanden til nærmeste vinmonopol og tilbøyeligheten til å ønske strengere regler ikke lenger er signifikant etter kontroll for hvor ofte man drikker, og om man drikker hjemmebrent. Hele sammenhengen kan altså forklares med at drikkemønsteret varierer med avstanden til nærmeste vinmonopol, og i vårt tilfelle skyldes sammenhengen vi så i modell #2 først og fremst at det er relativt flere som ikke drikker alkohol (og færre som drikker ofte) i områder med dårlig vinmonopoldekning enn det er i områder der tilgangen til legal vin og brennevin er bedre. Etter kontroll for andre forhold (modell #4) er imidlertid heller ikke sammenhengen mellom avstanden til nærmeste vinmonopol og tilbøyeligheten til å ønske mer liberale regler lenger signifikant. Forskjeller i drikkemønsteret mellom områder med god og dårlig vinmonopoldekning kan altså ikke i seg selv forklare forskjellene i oppslutningen om mer liberale regler, som i større grad skyldes at vinmonopoldekningen henger sammen med andre forhold ved omgivelsene.

Som vi ser fra modell #3 har imidlertid de som sjelden eller aldri drikker alkohol generelt vært mer enn fem ganger mer tilbøyelige til å ønske strengere regler enn de som drikker av og til (odds rate = 5,31). Selv en forholdsvis liten forskjell i andelen som sjelden eller aldri drikker mellom områder med god og dårlig vinmonopoldekning kan derfor produsere en sammenheng som den vi så i modell #2. Modell #3 viser også at de som drikker ukentlig har vært mindre enn halvparten så tilbøyelige til å ønske strengere regler (odds rate = 0,45), og nesten dobbelt så tilbøyelige til å ønske mer liberale regler (odds rate = 1,91), som de som drikker av og til. Og hvis man i tillegg drikker hjemmebrent har man jevnt over både vært mindre tilbøyelig til å ønske strengere regler (odds rate = 0,65), og mer tilbøyelig til å ønske mer liberale regler (odds rate = 1,36), enn hvis man ikke gjør det.

Modellen viser altså, som forventet, at folk generelt er mer liberale jo oftere de drikker. Og selv om sammenhengen blir noe svakere etter kontroll for andre forhold som henger sammen med folks holdninger til alkoholpolitikken

om mer liberale regler i modell #2 er det imidlertid bare odds raten for forskjellen mellom 1962 og tre neste undersøkelsestidspunktene (1966, 1973 og 1979) som faller innenfor et 95% konfidensintervall for de tilsvarende verdiene i modell #1. En slik sammenlikning av parameterverdiene er riktignok ikke særlig nøyaktig, men den gir likevel en god pekepinn på at endringene i folks alminnelige tilgang til å kjøpe legal vin og brennevin både har hatt liten betydning for endringene i oppslutningen om strengere regler og endringene i oppslutningen om mer liberale regler i første halvdel av perioden. Endringene i tilgjengeligheten ser altså først og fremst ut til å henge sammen med at stadig flere har ønsket mer liberale regler siden midten av 1980-tallet.

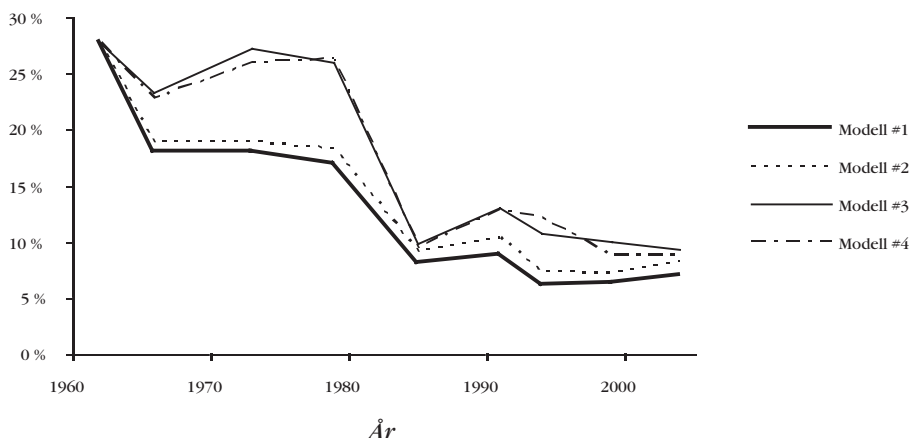
(modell #4), er variasjonen i drikkemønsteret den klart viktigste forklaringen på variasjonen i holdningene til omsetningsreglene av dem jeg har inkludert i analysen. Som vi ser er det også mellom modell #2 og modell #3 at log likelihood-verdien øker mest, noe som for det første betyr at vi ved å kontrollere for folks drikkemønster klarer å forklare vesentlig mer av variasjonen i holdningene til omsetningsreglene i perioden enn om vi kun kontrollerer for forskjeller i tilgjengeligheten. For det andre betyr det at vi ville forstått svært lite av denne variasjonen hvis vi ikke hadde tatt hensyn til forskjeller i tilgjengeligheten og drikkemønsteret, selv om også de andre forholdene jeg kontrollerer for i analysen (modell #4) er en viktig del av forklaringen.

Forskjellene i holdningene til omsetningsreglene mellom de ulike undersøkelsestidspunktene endrer seg også relativt mye etter kontroll for variasjonen i drikkemønsteret i perioden (modell #3). Oppslutningen om strengere regler i 1966, 1973 og 1979 er for eksempel ikke lenger signifikant forskjellig fra oppslutningen om strengere regler i 1962 hvis vi holder drikkemønsteret konstant. Denne nedgangen i andelen som ønsker strengere regler utover 1960- og -70-tallet er med andre ord nært knyttet til en nedgang i andelen som sjelden eller aldri drikker i samme tidsrom. Endringene i drikkemønsteret henger imidlertid også sammen med oppslutningen om mer liberale regler, selv om det bare er forskjellen i oppslutningen om mer liberale regler mellom 1962 og 2004 som i sin helhet kan forklares som et resultat av endringer i tilgjengeligheten og drikkemønsteret. Men siden slike forhold ikke forklarer hele forskjellen i oppslutningen om *strengere* regler mellom 1962 og 2004, vil ikke den beregnede andelen som ønsker mer liberale regler etter kontroll for tilgjengelighet og drikkemønster på disse to tidspunktene være like stor. Det at forskjellen i oppslutningen om mer liberale regler mellom 1962 og 2004 i modell #3 ikke er signifikant skal derfor leses som at størrelsesforholdet (oddsen) mellom andelen som ønsker mer liberale regler og andelen som er fornøyd med reglene er likt etter kontroll for endringer i tilgjengeligheten og drikkemønsteret. Også sammenhengen mellom endringene i drikkemønsteret og oppslutningen om strengere regler på 1960- og -70-tallet skal tolkes på denne måten. Så selv om oddsens for at man ønsket strengere regler i 1966, 1973 og 1979 ikke er signifikant forskjellig fra i 1962 etter kontroll for tilgjengelighet og drikkemønster, er det godt mulig at den beregnede andelen er forskjellig på disse tidspunktene.

For lettere å se hvor mye de ulike analysemodellene forklarer av de observerte holdningsendringene i perioden har jeg regnet om resultatene i tabell 6.1 til beregnede andeler (se vedlegg 1). Den beregnede andelen som støtter et bestemt syn på omsetningsreglene ses da i forhold til andelen som ikke gjør

det, og ikke bare i forhold til at man er fornøyd med reglene. Figur 6.1 viser forskjellen mellom variasjonen i den observerte andelen som ønsker strengere regler (modell #1) og variasjonen i den beregnede andelen som ønsker strengere regler hvis folks alminnelige tilgang til å kjøpe legal vin og brennevin (modell #2), drikkemønsteret (modell #3) og variasjonen i andre forhold (modell #4) hadde vært uendret i perioden. Figuren viser med andre ord hvordan oppslutningen om strengere regler ser ut hvis vi ser bort fra endringene som har skjedd i slike forhold.

Figur 6.1 Beregnet andel som ønsker strengere omsetningsregler i landet som helhet som en funksjon av tid. Observert sammenheng (modell #1) og sammenhengene etter kontroll for tilgjengelighet (modell #2), drikkemønster (modell #3) og andre forhold (modell #4).

Som vi ser er forskjellen liten mellom den observerte andelen som ønsker strengere regler (modell #1) og den beregnede andelen som ønsker strengere regler kontrollert for endringer i tilgjengeligheten i perioden (modell #2). Forskjellen mellom den observerte andelen som ønsker strengere regler og den beregnede andelen etter kontroll for endringer i drikkemønsteret (modell #3) er imidlertid langt større, spesielt i begynnelsen av perioden. Den beregnede andelen som ønsker strengere regler på 1970-tallet er omtrent like stor som på begynnelsen av 1960-tallet hvis vi tenker oss at drikkemønsteret ikke har endret seg i perioden. Nedgangen i den beregnede andelen som ønsker strengere regler på begynnelsen av 1960-tallet etter kontroll for forskjeller i drikkemønsteret er også vesentlig mindre enn den observerte nedgangen i

samme tidsrom. Den observerte andelen som ønsker strengere regler i 1985 skiller seg imidlertid lite fra de beregnede andelen som er basert på resultatene i noen av de andre tre analysemodellene. Og selv om endringene i drikkemønsteret siden 1962 også er en viktig del av forklaringen på at oppslutningen om strengere regler har vært lav i siste halvdel av perioden, viser figuren tydelig at forholdene jeg kontrollerer for i analysen har hatt mindre å si for forskjellen i oppslutningen om strengere regler mellom første og andre halvdel av perioden¹⁷. Legg likevel merke til at den beregnede andelen som ønsker strengere regler etter kontroll for de forholdene jeg inkluderte i modell #4 ikke er særlig forskjellig fra andelen som ønsker strengere regler i perioden hvis jeg bare kontrollerer for endringer i tilgjengelighet og drikkemønsteret (modell #3).

På begynnelsen av 1980-tallet sank den observerte andelen som ønsket strengere regler dramatisk (fra 17% i 1979 til 8% i 1985), en nedgang som ikke kan forklares som et resultat av forskjeller i noen av forholdene jeg inkluderer i analysen. Tvert imot viser figuren at nedgangen er enda større etter kontroll for endringer i drikkemønsteret i dette tidsrommet. Analysen tyder altså ikke på at den lave andelen som ønsket strengere regler i 1985 henger sammen med at det var spesielt få som ikke drakk alkohol dette året, mens en slik tolkning er lettere å forsvare når det gjelder andelen som ønsker strengere regler i 1966, 1973 og 1979.

Figur 6.2 viser sammenhengen mellom endringene i den observerte andelen som ønsker mer liberale regler og den beregnede andelen som ønsker mer liberale regler etter kontroll for endringer i tilgjengeligheten, drikkemønsteret og andre forhold i perioden. Igjen ser vi at det å kontrollere for endringene i tilgjengeligheten og folks drikkemønster er det som gir størst utslag i figuren. Den beregnede andelen som ønsker mer liberale regler etter kontroll for slike forhold (modell #3) er gjennom hele perioden langt mindre enn den observerte andelen som ønsker mer liberale regler. Figuren viser imidlertid også at endringene i folks alminnelige tilgang til å kjøpe legal vin og brennevin i perioden har vært viktigere for endringene i oppslutningen om mer liberale regler enn for endringene i oppslutningen om strengere regler, spesielt i siste halvdel av perioden. Som vi ser representerer heller ikke begynnelsen av 1980-tallet et like dramatisk brudd i oppslutningen om mer liberale regler som for

17 Hvis det var mulig å konstruere en analysemodell som ga en perfekt forklaring på sammenhengen mellom tid og folks tilbøyelighet til å ønske strengere regler, og jeg hadde tegnet inn linjen for sammenhengen i denne modellen på tilsvarende måte som jeg har gjort for de øvrige modellene i figur 6.1, ville den hatt form som en helt rett og horisontal linje.

oppslutningen om strengere regler. Forskjeller i tilgjengeligheten og drikke-mønsteret er også langt viktigere for å forklare den høye andelen som ønsker mer liberale regler i 1985 enn slike forhold er for å forklare den lave andelen som ønsker strengere regler (se figur 6.1). Legg også merke til at den beregnede andelen som ønsker mer liberale regler etter kontroll for endringer i drikke-mønsteret og tilgjengeligheten i 1994 ikke er særlig forskjellig fra den tilsvarende andelen i 1985 eller 1999. Det at det var spesielt mange som ønsket mer liberale regler i 1994 i forhold til resten av perioden må derfor også ses i sammenheng med at det var spesielt mange som drakk forholdsvis ofte dette året (se kapittel 2).

Figur 6.2 Beregnet andel som ønsker mer liberale omsetningsregler i landet som helhet som en funksjon av tid. Observert sammenheng (modell #1) og sammenhengene etter kontroll for tilgjengelighet (modell #2), drikkemønster (modell #3) og andre forhold (modell #4).

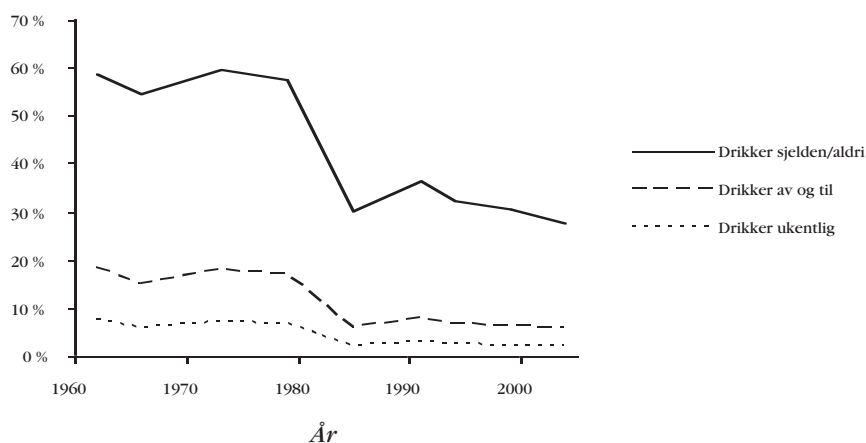
Analysen viser altså at endringene i tilgjengeligheten og drikkemønsteret siden 1960-tallet er nært forbundet med endringene i folks alkoholpolitiske holdninger i perioden, selv om slike forhold var viktigere på 1960- og -70-tallet enn i siste halvdel av perioden. Dette skyldes i stor grad at andelen som sjelden eller aldri drikker alkohol har gått ned, mens det har blitt flere som drikker ukentlig. Endringene i drikkemønsteret er også den viktigste forklaringen på holdningsendringene av de forholdene jeg inkluderer i analysen, men forhold jeg ikke har kontrollert for har spilt en større rolle for holdningsendringene siden midten av 1980-tallet. Begynnelsen av 1980-tallet ser

også ut til å representere en spesielt dramatisk periode når det gjelder holdningene til alkoholpolitikken, særlig når det gjelder oppslutningen om strengere regler som falt dramatisk mellom 1979 og 1985. Denne plutselige endringen i oppslutningen om strengere omsetningsregler henger bare i svært liten grad sammen med endringer i forhold jeg har kontrollert for i analysen. Både endringene i vinmonopoldekningen og endringene i drikkemønsteret har hatt større betydning for økningen i andelen som ønsker mer liberale regler enn for nedgangen i andelen som ønsker strengere regler om vi ser på perioden under ett.

6.2 Alkoholpolitisk holdning og folks drikkemønster

For å få en bedre forståelse av de observerte endringene i perioden kan det imidlertid også være nyttig å studere holdningsendringene innad i de ulike konsumentgruppene. På bakgrunn av resultatene fra modell #3 i tabell 6.1, har jeg derfor beregnet andeler som viser hvordan holdningene til omsetningsreglene har endret seg blant dem som sjelden eller aldri drikker alkohol, de som drikker av og til og de som drikker ukentlig. Figur 6.3 viser da hvordan oppslutningen om strengere regler har endret seg innenfor de ulike konsumentgruppene i perioden.

Figur 6.3 Beregnet andel som ønsker strengere omsetningsregler i landet som helhet som en funksjon av tid og drikkemønster. Beregnet for dem som ikke drikker hjemmebrent og som bruker mindre enn en time på en tur fram og tilbake til nærmeste vinmonopol.

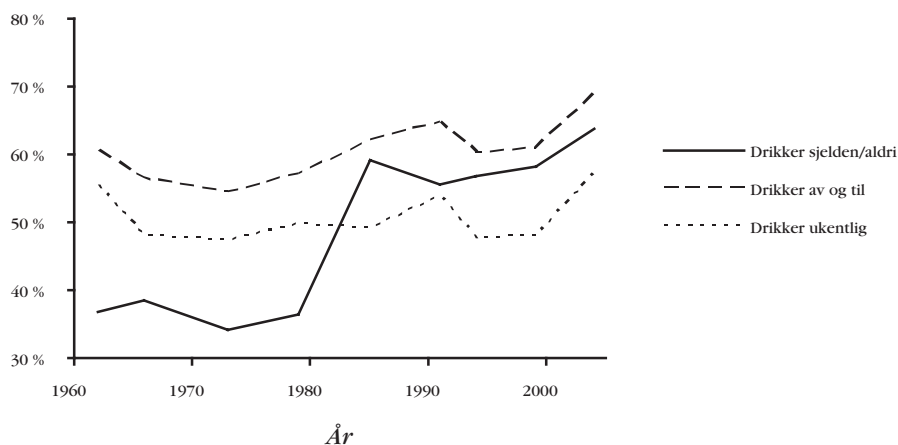
Som vi ser har det gjennom hele perioden vært mye vanligere å ønske strengere regler blant dem som sjelden eller aldri selv drikker alkohol enn det har vært blant dem som gjør det, enten de drikker ofte eller bare av og til. Figuren viser altså at det først og fremst er de som sjelden eller aldri drikker alkohol som har dannet grunnlaget for oppslutningen om restriktive endringer i alkoholpolitikken i befolkningen. Oppslutningen om strengere regler sank imidlertid for alle konsumentgruppene på begynnelsen av 1980-tallet, noe som i absolutte tall hadde spesielt stor betydning innenfor gruppen som ikke drikker alkohol. Mens godt over halvparten av dem som sjelden eller aldri drikker alkohol ønsket strengere regler på 1960- og -70-tallet, viser figuren at bare rundt 30 % av dem har ønsket strengere regler i siste halvdel av perioden. Også oppslutningen om strengere regler blant dem som oftere drakk alkohol på begynnelsen av 1980-tallet, enten de gjorde det ukentlig eller mer sjelden, gikk imidlertid ned. Men siden oppslutningen om strengere regler innenfor disse konsumentgruppene ikke på noe tidspunkt i perioden har vært særlig stor, har disse endringene heller ikke hatt stor betydning for oppslutningen om strengere regler i befolkningen som helhet.

Resultatene som er vist i figur 6.3 er spesielt interessante om vi ser dem i sammenheng med at andelen som ikke drikker alkohol har gått ned i perioden. Man skulle kanskje tro at det er de som er minst restriktive til alkoholpolitiske spørsmål som først skifter status fra å ikke drikke til å gjøre det. Resultatet ville i så fall vært at restriktive holdninger hadde blitt stadig mer dominerende i gruppen, ettersom stadig flere med mer liberale holdninger ville blitt "skrelt bort". Figuren tyder imidlertid på at det motsatte har vært tilfelle: den tradisjonelt mest restriktive gruppen har både krympet i antall og blitt mindre restriktive i perioden. Og igjen ser vi at begynnelsen av 1980-tallet peker seg ut som en periode der holdningsendringene var spesielt dramatiske. Mellom 1979 og 1985 falt oppslutningen om strengere regler fra å være den dominerende holdningen til å bli standpunkt som bare ble delt av et mindretall blant dem som ikke selv drikker alkohol.

Figur 6.4 viser hvordan den beregnede andelen som er fornøyd med reglene har endret seg innenfor hver av konsumentgruppene. Som vi ser har de som drikker av og til gjennom hele perioden vært den mest fornøyde gruppen, mens det er blant de som ikke drikker alkohol at vi finner den mest dramatiske holdningsendringen. Fra at de som var fornøyd med omsetningsreglene var i klart mindretall blant de som ikke drakk alkohol fram til slutten av 1970-tallet, ser vi altså at også flesteparten blant de som ikke drikker slutter opp om omsetningsreglene i siste halvdel av perioden. Figuren viser med andre ord hvor

de som ikke lenger ønsker strengere regler blant dem som ikke drikker alkohol har "blitt av" etter bruddet på begynnelsen av 1980-tallet (se figur 6.3).

Figur 6.4 Beregnet andel som er fornøyd med omsetningsregler i landet som helhet som en funksjon av tid og drikkemønster. Beregnet for dem som ikke drikker hjemmebrent og som bruker mindre enn en time på en tur fram og tilbake til nærmeste vinmonopol.

Mellom 1979 og 1985 skjedde det altså en forskyvning der den dominerende holdningen blant avholdsfolk gikk fra at flesteparten ønsket strengere regler til at flesteparten mente omsetningsreglene var strenge nok. Dette mønsteret har holdt stand fram til i dag, selv om de som sjelden eller aldri selv drikker alkohol fremdeles er den gruppen hvor det er vanligst å ønske strengere regler.

6.3 Oppsummering

Av de forholdene jeg kontrollerer for, har vi altså sett at endringene i drikkemønsteret er den viktigste forklaringen på holdningsendringene siden 1960-tallet. Spesielt viktig har det likevel vært at den tradisjonelt mest restriktive gruppen, nemlig de som sjelden eller aldri selv drikker alkohol, både har krympet i antall og blitt markert mindre restriktive. Holdningsendringen innenfor denne gruppen har imidlertid ikke hatt karakter av noen jevnt synkende trend, men endret seg plutselig på begynnelsen av 1980-tallet. Mellom 1979 og 1985 falt oppslutningen om strengere regler dramatisk i befolkningen som helhet som en følge av at flertallet blant dem som sjelden eller aldri selv drakk alkohol ikke lenger ønsket strengere regler, men mente reglene

var strenge nok. Siden midten av 1980-tallet har også oppfatningen om at reglene er passe strenge vært dominerende blant dem som sjelden eller aldri drikker, mens den dominerende holdningen innad i gruppen fram til slutten av 1970-tallet var at reglene var for lempelige.

7 Menns og kvinners holdninger til alkoholpolitikken

I dette kapittelet skal vi følge holdningsendringene siden 1960-tallet for kvinner og menn hver for seg, basert på separate analyser for menn og kvinner. Grunnen til at jeg har valgt en slik framgangsmåte er både forventningen om at de generelle endringene i kvinners stilling i samfunnet også vil komme til syne i holdningene til alkoholpolitikken og at drikkemønsteret er forskjellig for menn og kvinner (se kapittel 3).

7.1 Kvinners og menns holdninger til omsetningsreglene i perioden

Tabell 7.1 viser at kvinner og menn har hatt ulike holdninger til omsetningsreglene for alkohol i landet som helhet i perioden. I alle undersøkelsene har det både vært flere kvinner enn menn som har ment at omsetningsreglene er for lempelige og færre kvinner enn menn som har ment at reglene er for strenge.

Kvinnens og menns holdninger til omsetningsreglene i landet som helhet. Prosent. Basert på svar fra respondenter 18 år eller eldre (vektede andeler fra og med undersøkelsen i 1966).

	Kvinner (N = 10681)			Menn (N = 10620)			Differanse kvinner - menn	
	For lempelige	Passe	For strenge	For lempelige	Passe	For strenge	For lempelige	For strenge
1962	37	52	12	19	56	25	18*	-14*
1966	23	56	21	12	47	42	11*	-21*
1973	21	53	26	14	45	41	7*	-15*
1979	21	55	24	13	50	38	9*	-14*
1985	10	62	28	7	51	43	3*	-14*
1991	11	62	27	7	55	38	3*	-11*
1994	8	57	36	5	49	46	2*	-10*
1999	7	60	33	5	50	44	2	-11*
2004	8	66	26	6	60	34	2*	-8*
Totalt	17	58	26	10	52	38	7*	-13*

$$\chi^2 = 1082, \text{ df} = 16$$

(p < 0.001)

$$\chi^2 = 473, \text{ df} = 16$$

(p < 0.001)

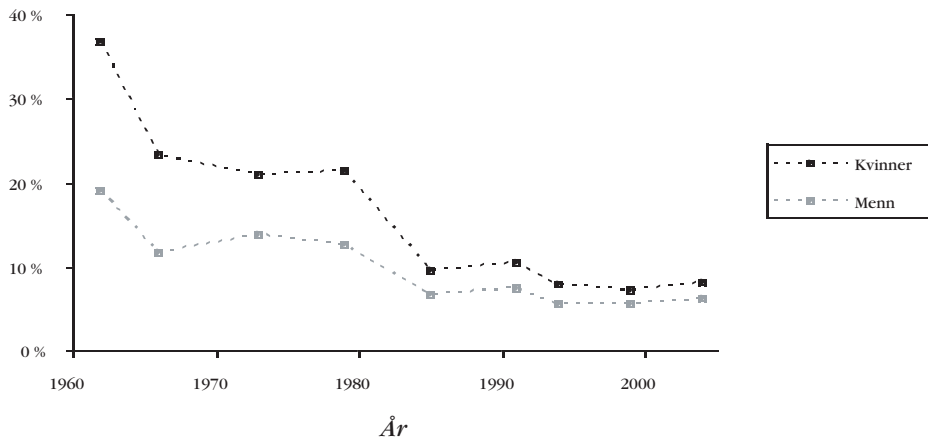
NOTE: * Kjønnforskjellen er statistisk signifikant (p < 0.05, t-test)

Av tabellen ser vi at det også jevnt over har vært flere kvinner enn menn som var fornøyd med de gjeldende reglene i perioden. Undersøkelsen fra 1962 skiller seg imidlertid ut ved at det dette året var en større andel menn enn kvinner som mente reglene var passe strenge. Perioden mellom 1962 og 1966 er også den eneste perioden der endringene i andelen som er fornøyd med reglene går i ulik retning for menn og kvinner mellom to undersøkelser. Som vi ser gikk oppslutningen om de gjeldende reglene mellom 1962 og 1966 opp for kvinner mens den gikk ned for menn. Den liberale forskyvningen i menns og kvinners holdninger til omsetningsreglene mellom 1962 og 1966 ga seg altså utslag i at flere kvinner ble fornøyd med reglene mens færre menn gjorde det samme.

Tabellen viser imidlertid at både kvinners og menns holdninger til omsetningsreglene har endret seg i perioden. Endringene har likevel vært noe større for kvinner enn for menn, noe som kommer klartest til syne om vi ser på endringene i andelen som ønsker strengere regler. Mens kjønnsforskjellen i andelen som mente reglene var for lempelige var relativt stor både i undersøkelsene på 1960- og -70-tallet, ser vi at denne forskjellen var langt mindre fra og med undersøkelsen i 1985. I undersøkelsen fra 1999 var heller ikke forskjellen mellom kvinner og menn med hensyn til størrelsen på andelen som ønsket strengere regler statistisk signifikant. Også når vi ser på andelen som har svart at reglene er for strenge i de ulike undersøkelsene ser vi at kjønnsforskjellen har blitt mindre i perioden. Endringene her har imidlertid ikke vært så tydelige som endringene i andelen som har ment at reglene er for lempelige.

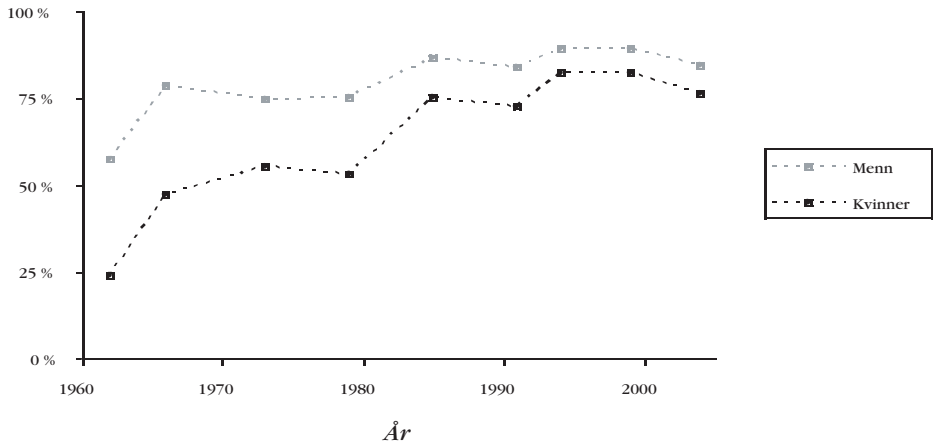
Figur 7.1 viser hvordan oppslutningen om strengere regler har variert for kvinner og menn. Som vi ser har det gjennom hele perioden vært en større andel som har ønsket strengere regler blant kvinner enn blant menn, men både den generelle oppslutningen om strengere regler og kjønnsforskjellen i oppslutningen om strengere regler har blitt stadig mindre. Det siste skyldes som vi ser at oppslutningen om strengere regler har gått raskere ned for kvinner enn for menn. Når det gjelder andelen som mener at reglene er for lempelige ser vi altså at kvinner har blitt stadig likere menn siden begynnelsen av 1960-tallet. Og selv om både andelen som mener at omsetningsreglene er for strenge og andelen som mener reglene er passe strenge har økt for begge kjønn i perioden (se tabell 7.1), er tendensene her svakere enn for endringene i andelen som ønsker strengere regler.

Figur 7.1 Observert andel som ønsker strengere omsetningsregler i landet som helhet blant kvinner og menn.

Som vi også tidligere har sett (kapittel 5) var det blant motstanderne av alkoholpolitikken at de største forskyvningene har skjedd, ved at andelen som ønsker mer liberale regler har tatt stadig større plass blant dem som ønsker en kursendring i alkoholpolitikken.

Figur 7.2 Observert andel som mener reglene er for strenge blant dem som ikke er fornøyd med omsetningsregler i landet som helhet blant kvinner og menn.

Figur 7.2 viser hvordan forskyvningene mellom restriktive og liberale motstandere av omsetningsreglene har foregått for henholdsvis kvinner og menn. Som vi ser har disse forskyvningene vært større for kvinner enn for menn. For menn har det også i alle undersøkelsene vært vanligere å mene at reglene er for strenge enn det har vært å mene at reglene er for lempelige. Slik har det imidlertid ikke vært for kvinner. Det var først på midten av 1980-tallet at det var klart flere kvinner som ønsket mer liberale regler enn det var som mente reglene var for lempelige. Fra midten av 1960-tallet og fram til slutten av 1970-tallet var fordelingen mellom liberale og restriktive motstandere av omsetningsreglene blant kvinner omtrent 50-50. Både blant kvinner og menn kan vi imidlertid se at det å mene at reglene burde vært enda strengere har blitt stadig mindre vanlig, også om vi ser på alle som har ønsket en kursendring i politikken. Kvinner har med andre ord blitt likere menn også om vi ser andelen som mener reglene er for lempelige i forhold til andelen som mener de er for strenge. Mens det blant kvinner på begynnelsen av 1960-tallet var vanligere å ønske en kursendring i restriktiv retning, har altså den dominerende grunnen til at man ønsker endringer i alkoholpolitikken vært at man mener reglene er for strenge også blant kvinner siden midten av 1980-tallet, slik det har vært for menn gjennom hele perioden. Enten vi ser på utviklingen for kvinner eller for menn, har det imidlertid vært slik at flertallet har vært

fornøyd med omsetningsreglene for alkohol i landet som helhet. Jevnt over har det også vært flere kvinner enn menn som har vært fornøyd med reglene.

7.2 Betydningen av endringer i tilgjengelighet og drikkemønsteret

For å undersøke nærmere om holdningsendringene skyldes endringer i drikkemønsteret eller om de bør forklares ved å vise til andre forhold, har jeg på samme måte som i forrige kapittel også gjennomført regresjonsanalyser der omsetningsreglene i landet som helhet er brukt som en tredelt avhengig variabel. Til forskjell fra i forrige kapittel har jeg imidlertid her analysert endringene blant kvinner og menn hver for seg. Resultatene fra analysene er vist i tabell 7.2 og tabell 7.3, og de viser at endringene i tilgjengeligheten og drikkemønsteret er nært forbundet med holdningsendringene hos både kvinner og menn i perioden.

Forskjellen i log likelihood-verdiene mellom modell #1 og modell #2 i disse tabellene viser at endringene i vinmonopoldekningen, hvor ofte man drikker og om man drikker hjemmebrent er sentrale for å forstå variasjonen i holdningene til omsetningsreglene både blant kvinner og menn. Og selv om også en rekke andre forhold er en viktig del av forklaringen på denne variasjonen, er endringen i log likelihood-verdien mellom modell #1 og modell #2 i tabell 7.2 og tabell 7.3 større enn de tilsvarende endringene mellom modell #2 og modell #3, hvor jeg også har kontrollert for en rekke andre forhold. Igjen, og både for kvinner og menn, er det forskjeller i drikkemønsteret som er det enkeltforholdet som henger sterkest sammen med holdningene til omsetningsreglene av de forholdene jeg kontrollerer for i analysen.

På samme måte som i forrige kapittel har jeg regnet om resultatene fra tabell 7.2 og tabell 7.3 til andeler for å illustrere forholdet mellom den observerte variasjonen i folks holdninger til omsetningsreglene i perioden og den beregnede variasjonen når jeg holder tilgjengeligheten og drikkemønsteret på samme nivå som i 1962. Figur 7.3 viser dette forholdet i form av andelen som ønsker strengere regler før og etter kontroll for endringer i tilgjengeligheten og drikkemønsteret for henholdsvis kvinner og menn.

Tabell 7.1: Multinomisk logistisk regresjon av holdningene til omsetningsreglene i landet som helhet på tid, tilgjengelighet, drikkeemønstre og kontrollvariabler for kvinner, N = 10620.

	Modell #1			Modell #2			Modell #3		
	Ønsker strengere regler			Ønsker strengere regler			Ønsker strengere regler		
	b	s.e.	exp(b)	b	s.e.	exp(b)	b	s.e.	exp(b)
År (ref = 1962)									
1966	-0,53**	0,089	0,59	-0,22*	0,098	0,80	0,36*	0,111	1,44
1973	-0,55**	0,093	0,58	-0,07	0,104	0,93	0,50	0,111	1,65
1979	-0,58**	0,096	0,56	-0,08	0,107	0,92	0,43	0,114	1,54
1985	-1,55**	0,123	0,21	-1,30**	0,133	0,27	0,54*	0,110	1,71
1991	-1,44**	0,121	0,24	-1,03**	0,132	0,36	0,38*	0,113	1,47
1994	-1,77**	0,120	0,17	-1,16**	0,131	0,31	0,71*	0,102	2,03
1999	-1,83**	0,134	0,16	-1,34**	0,143	0,26	0,67*	0,106	1,96
2004	-1,77**	0,121	0,17	-1,47**	0,132	0,23	0,56*	0,109	1,43
Lang vei til nærmeste vinmonopol				0,13	0,065	1,14	-0,31*	0,057	0,74
Drikkeemønstre (ref = drikker av og til)				1,60**	0,068	4,96	-1,06**	0,112	0,35
drikker sjelden/aldri				-0,93**	0,109	0,39	0,55*	0,051	1,74
drikker ukentlig				-0,44**	0,092	0,65	0,20	0,055	1,23
Drikker hjemmebrent									
Landsdel (ref = Oslo/Akershus)									
Østlandet									
Sør-/Vestlandet									
Mitte-/Nord Norge									
Uttanmessingsrand (ref = by 2000+ pers)									
spreidbygd									
by -2000 pers									
Alder (ref = 18-30 år)									
31-40 år									
41-50 år									
over 50 år									
Utdanningsnivå (ref = lavere)									
videregående									
høyere utdanning									
Inntektsnivå									
Sivilstand (ref = gift/samboer)									
ugift									
skilt/samboer									
Vokste opp med avholdsforeldre (ref = nei)									
en av dem									
begge									
Konstant	-0,35**	0,052	0,70	-1,03**	0,081	0,36	-1,35**	0,090	0,26
-2 LL	17983**			16131**			15628**		
ending i -2 LL	16			24			54		
Pseudo R ² (Cox & Snell)	0,091			0,236			0,271		

NOTE: *Lang vei til vinmonopol* svarer til den som bruker en time eller mer på en tur fram og tilbake til nærmeste vinmonopol (vinmonopol med brennevinblanding i 1962). *Drikker sjelden/aldri* = har ikke smakt øl, vin eller br. vin siste år. *Drikker av og til* = har smakt øl, vin eller br. vin siste år, men drikker sjeldnere enn en gang i uken. *Drikker ukentlig* = drikker øl, vin eller br. vin en gang i uken eller oftere. *Drikker hjemmebrent* = har smakt hjemmebrent siste år. *Utdanningsnivå*: lavere = grunn-, folke-, frammhalds- eller realskole som høyeste fullførte utdanning. Videregående = videregående eller gymnas. Høyere = universitets- eller høyskoleutdanning. *Inntektsnivå* er målt som kvintiler av den (vektede) inntektsfordelingen (husholdningens samlede inntekt) i hvert utvalg. Utvalgene fra og med 1966 er vektet for å stemme bedre overens med sammensetningen i befolkningen etter landsdel, kjønn og alder. * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001

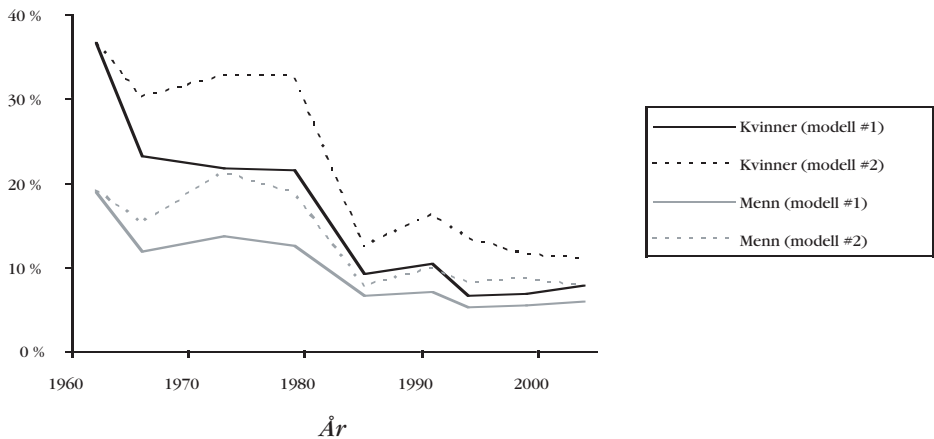
Tabell 7.2: Multinomisk logistisk regresjon av holdningene til omsetningsreglene i landet som helhet på tid, tilgjengelighet, drikkemønster og kontrollvariabler for menn. N=10567.

	Modell #1		Modell #2		Modell #3	
	Øskter strengere regler b	Øskter mer fleksible regler df	Øskter strengere regler b	Øskter mer fleksible regler df	Øskter strengere regler b	Øskter mer fleksible regler df
År (ref = 1962)						
1966	-0,28 *	0,088	-0,08	0,50 **	-0,08	0,134
1973	-0,11	0,090	0,27 *	0,72 **	0,22	0,133
1979	-0,29 *	0,090	0,05	0,24 **	0,03	0,135
1985	-0,04	0,087	-0,02	0,30 **	-0,08 **	0,163
1991	-0,06 **	0,087	-0,73 **	0,12	-0,73 **	0,163
1994	-1,14 **	0,077	-0,85 **	0,35 **	-0,85 **	0,159
1999	-1,14 **	0,087	-0,79 **	0,17	-0,75 **	0,184
2004	-1,24 **	0,084	-1,08 **	-0,09	-1,15 **	0,166
Lang vet til nærmeste vinmonopol						
Drikkemønstret (ref = drikker av og til)						
drikker sjelden/aldri						
drikker ukentlig						
drikker hjemmehvert						
Landsdel (ref = Oslo/Akershus)						
Østlig Østland						
Sør-/Vestlandet						
Midt-/Nordhøge						
Urbaniseringsgrad (ref = by 2000+ pers)						
spreidbygd						
by - 2000 pers						
Alder (ref = 18-30 år)						
31-40 år						
41-50 år						
over 50 år						
Utdanningsnivå (ref = lavere)						
videregående						
høyere utdanning						
Inntektsnivå						
Sivilstand (ref = gift/samboer)						
ugift						
skilt/samboer						
Vokste opp med avholdsforeldre (ref = nei)						
en av dem						
begge						
Konstant	-1,08 **	0,062	0,34	-0,81 **	-1,08 **	0,062
		18132 **		16342 **		16006 **
		16		24		54
		0,040		0,190		0,215
						336 **

NOTE: Lang vet til vinmonopol svarer til dem som bruker en time eller mer på en tur fram og tilbake til nærmeste vinmonopol (vinmonopol med bremsevinnbølling i 1962). Drikker sjelden/aldri = har ikke smakt øl, vin eller brvin siste år. Drikker av og til = har smakt øl, vin eller brvin siste år, men drikker sjeldnere enn en gang i uken. Drikker ukentlig = drikker øl, vin eller brvin en gang i uken eller oftere. Drikker hjemmehvert = har smakt hjemmehvert siste år. Utdanningsnivå : lavere = grunnt-, farnhalds- eller realskole som høyeste fulloste utdanning. Videregående = videregående eller gymnas. Høyere = universitets- eller høyskoleutdanning. Inntektsnivå er målt som kvintiler av den (væktede) inntektsfordelingen (husholdningens samlede inntekt) i hvert utvalg. Utvalgene fra og med 1966 er vektet for å stemme bedre overens med sammensetningen i befolkningen etter landsdel, kjønn og alder.

* p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001

Figur 7.3 Andel som ønsker strengere omsetningsregler i landet som helhet blant kvinner og menn før (modell #1) og etter (modell #2) kontroll for endringer i tilgjengeligheten og drikkemønsteret.

Som vi ser har den beregnede andelen som ønsker strengere regler etter kontroll for slike forhold vært større enn den observerte andelen gjennom hele perioden for begge kjønn. Figuren viser også at mesteparten av den synkende oppslutningen om strengere regler i begynnelsen av perioden, både for menn og kvinner, henger sammen med endringer i drikkemønsteret og tilgjengeligheten. Som vi ser har endringene i den beregnede oppslutningen om strengere regler vært svært små fram til slutten av 1970-tallet hvis drikkemønsteret og tilgjengeligheten holdes uendret. I absolutte tall har likevel forskjellen mellom den observerte og den beregnede andelen jevnt over vært noe større for kvinner enn for menn i perioden, noe som tyder på at endringene i slike forhold har hatt noe større betydning for kvinners vurdering av omsetningsreglene enn tilfellet har vært for menn.

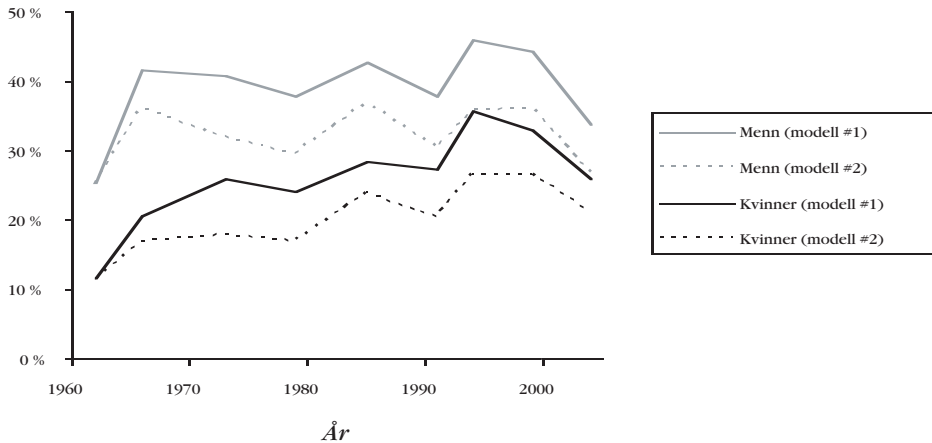
Tidsrommet mellom 1979 og 1985 peker seg imidlertid igjen ut som en spesielt dramatisk periode når det gjelder oppslutningen om strengere regler, både for kvinner og menn. Den beregnede andelen som ønsket strengere regler blant kvinner falt fra 33 % i 1979 til 12 % i 1985, mens den tilsvarende andelen blant menn falt fra 19 % til 8 % i samme tidsrom. Endringene i tilgjengeligheten og drikkemønsteret kan altså verken forklare den observerte nedgangen i oppslutningen om strengere regler for kvinner eller for menn på begynnelsen av 1980-tallet. Det at oppslutningen om strengere regler på

begynnelsen av 1980-tallet gikk mer ned for kvinner enn for menn, ser likevel ut til å henge sammen med kjønnsforskjeller i endringene i drikkemønsteret. Etter den dramatiske nedgangen i oppslutningen om strengere regler på begynnelsen av 1980-tallet, er det som vi ser verken store endringer i den observerte eller den beregnede andelen som ønsker strengere regler. Oppslutningen om strengere regler er også vesentlig lavere i hele siste enn i første halvdel av perioden.

Figuren viser altså at den synkende oppslutningen om strengere regler fram til slutten av 1970-tallet henger sammen med at både kvinners og menns drikkemønster endret seg på 1960- og -70-tallet. Som vi husker gikk også andelen som drakk ukentlig kraftig opp for både kvinner og menn fram mot midten av 1970-tallet, samtidig som andelen som sjelden eller aldri drakk alkohol gikk kraftig ned (se kapittel 2). Den dramatiske nedgangen mellom 1979 og 1985 i andelen som ønsker strengere regler kan imidlertid verken forklares som et resultat av slike forhold for kvinner eller for menn. Siden de som sjelden eller aldri drikker alkohol er overrepresentert blant de som ønsker strengere regler både blant kvinner og menn, henger likevel en stor del av kjønnsforskjellene i holdningene til alkoholpolitikken sammen med at det i hele perioden har vært vanligere blant kvinner å drikke lite enn det har vært blant menn (se også kapittel 2). I absolutte tall har også nedgangen i andelen som sjelden eller aldri drikker alkohol vært større for kvinner enn for menn, mens økningen i andelen som drikker ukentlig har vært større for menn enn for kvinner, noe som er en del av forklaringen på at kjønnsforskjellene har blitt mindre i perioden. Av figuren ser vi likevel at kjønnsforskjellen i oppslutningen om strengere regler minket særlig mye i perioden mellom 1979 og 1985. Som vi husker fra forrige kapittel var det imidlertid særlig blant dem som sjelden eller aldri selv drakk alkohol at holdningsendringene var dramatiske i denne perioden. Og siden det gjennom hele perioden har vært flere som drikker lite blant kvinner enn blant menn, er det heller ikke overraskende at andelen som ønsker strengere regler faller mer for kvinner enn for menn mellom 1979 og 1985. Virkningen av dette blir igjen at mye av kjønnsforskjellen i oppslutningen om strengere regler blir visket ut, selv om kvinner også etter 1985 er mer tilbøyelige til å ønske strengere regler enn menn.

Figur 7.4 viser forholdet mellom den observerte andelen som ønsker mer liberale regler og den beregnede andelen som ønsker det samme etter kontroll for endringer i tilgjengeligheten og drikkemønsteret i perioden.

Figur 7.4 Andel som mener omsetningsregler i landet som helhet er for strenge før (modell #1) og etter (modell #2) kontroll for endringer i tilgjengeligheten og drikkemønsteret.

Som vi ser er den beregnede andelen som mener reglene er for strenge etter kontroll for slike forhold vesentlig lavere enn den observerte andelen gjennom hele perioden for både menn og kvinner. Figuren viser imidlertid også at både den beregnede og den observerte andelen som ønsker mer liberale regler har økt noe raskere for kvinner enn for menn, selv om menn gjennom hele perioden har vært mer tilbøyelige til å mene at reglene er for strenge enn kvinner har vært. Det at kjønnsforskjellen i oppslutningen om mer liberale regler på denne måten har blitt mindre siden begynnelsen av 1960-tallet ser derfor bare i liten grad ut til å kunne tilskrives endringene i tilgjengeligheten og drikkemønsteret. En viktig grunn til at flere menn enn kvinner ønsker mer liberale regler er likevel at det har vært vanligere for menn å drikke alkohol, og vanligere å drikke ofte, enn det har vært for kvinner i perioden.

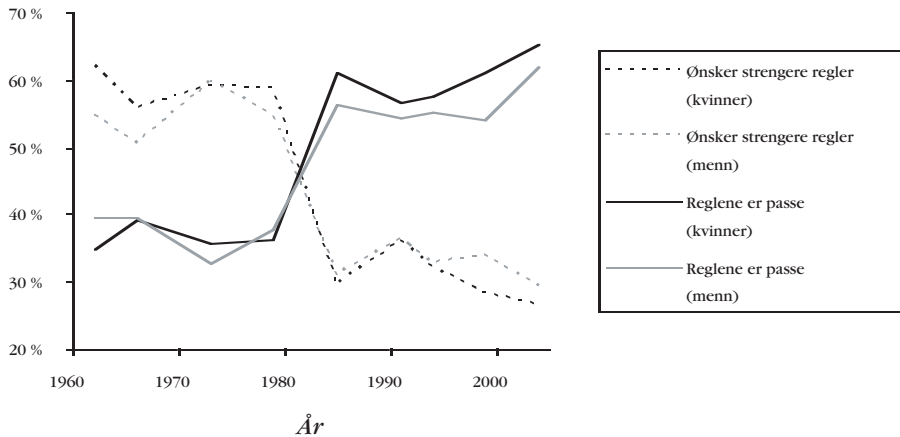
Sett i sammenheng viser figurene at både den beregnede og den observerte andelen som ønsker mer liberale regler blant motstanderne av alkoholpolitikken har økt raskere blant kvinner enn blant menn, selv om mannlige motstandere av alkoholpolitikken gjennom hele perioden har vært mer tilbøyelige til å ønske mer liberale regler enn kvinner har vært. Det at kjønnsforskjellen i oppslutningen om mer liberale regler på denne måten har blitt mindre i perioden ser likevel bare i liten grad ut til å kunne tilskrives

endringene i tilgjengeligheten eller drikkemønsteret. Perioden på begynnelsen av 1980-tallet peker seg ut ved at den vanligste grunnen til at kvinner ønsket endringer i omsetningsreglene ikke lenger var at de syntes reglene var for lempelige, men at de mente de var for strenge. Denne liberale forskyvningen i holdningene til omsetningsreglene, som vi også finner hos menn, på begynnelsen av 1980-tallet skyldes hovedsakelig forhold jeg ikke har kontrollert for.

7.3 Holdningene innenfor ulike konsumentgrupper

Siden drikkemønsteret har endret seg på ulikt vis for kvinner og menn i perioden kan det likevel være nyttig å sammenlikne holdningene til kvinner og menn innenfor samme konsumentgruppe. Jeg har derfor regnet om resultatene fra modell #2 i tabell 7.2 og 7.3 til beregnede andeler som viser holdningene til omsetningsreglene for kvinner og menn innenfor ulike konsumentgrupper. Figur 7.5 viser hvordan andelen som ønsker strengere regler og andelen som mener reglene er passe blant kvinner og menn som sjelden eller aldri drikker alkohol har endret seg i perioden. Som vi ser finner vi igjen mønsteret vi så i forrige kapittel blant både kvinner og menn: Mens det i første halvdel av perioden var det å ønske strengere regler som var den vanligste holdningen blant de som aldri, eller nesten aldri, drikker alkohol, har det å mene at reglene er strenge nok vært den vanligste holdningen siden midten av 1980-tallet. Tidsrommet mellom 1979 og 1985 peker seg igjen ut ved at det var her mesteparten av forskyvningen i holdningene til de som sjelden eller aldri drikker alkohol skjedde. Figuren viser også at kjønnsforskjellene innad i konsumentgruppen er små, og både for kvinner og menn har altså de som sjelden eller aldri selv drikker alkohol i løpet av noen få år på begynnelsen av 1980-tallet gått fra å være den gruppen hvor man lettest fant støtte for innstramminger i omsetningsreglene til å bli en gruppe hvor man i større grad kan forvente å få støtte for å beholde reglene slik de er.

Figur 7.5 Holdningene til omsetningsreglene i landet som helhet blant kvinner og menn som sjelden eller aldri drikker alkohol. Beregnede andeler for kvinner og menn som bruker mindre enn en time på en tur fram og tilbake til nærmeste vinmonopol.

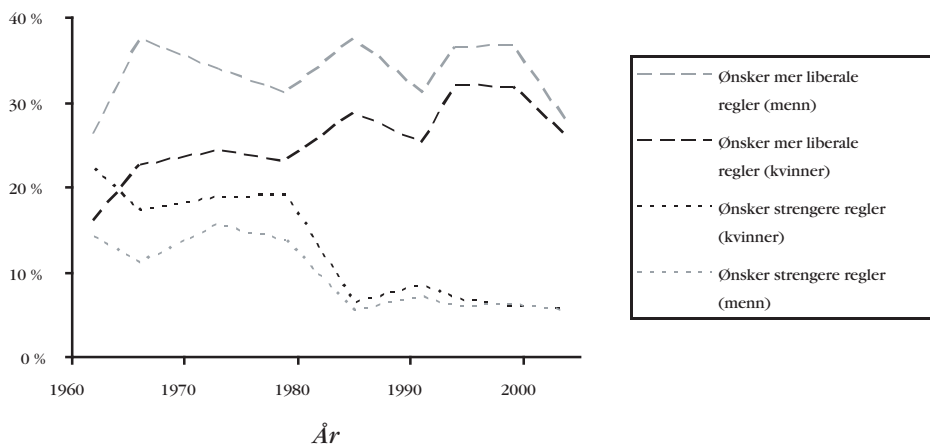
Figur 7.6 viser holdningene til omsetningsreglene blant kvinner og menn som drikker av og til¹⁸. Selv om den vanligste holdningen blant kvinner og menn som drikker av og til har vært at man slutter opp om de gjeldende reglene, har de største endringene skjedd blant dem som ikke er fornøyd med reglene. Til forskjell fra hva vi så var tilfelle blant de som sjelden eller aldri drikker alkohol (figur 7.5), ser vi at kjønnsforskjellene blant dem som drikker av og til blitt tydelig mindre. Figuren viser også at dette først og fremst skyldes at både nedgangen i andelen som ønsker strengere regler og økningen i andelen som ønsker mer liberale regler blant de som drikker av og til har vært større for kvinner enn for menn. Mot slutten av perioden er forskjellen mellom kvinners og menns oppslutning om strengere regler forsvinnende liten hvis de drikker av og til. Også forskjellen mellom kvinner og menn når det gjelder andelen som ønsker mer liberale regler innad i konsumentgruppen er langt mindre i 2004 enn i begynnelsen av perioden.

Generelt har likevel oppslutningen om mer liberale regler økt mens oppslutningen om strengere regler har gått ned blant dem som drikker av og til.

¹⁸ Det vil si de som har oppgitt at de har smakt øl, vin eller brennevin siste år, men som drikker sjeldnere enn hver uke.

Som vi ser sank oppslutningen om strengere regler spesielt mye i tidsrommet mellom 1979 og 1985, hvor også oppslutningen om mer liberale regler gikk opp. Den generelle nedgangen i oppslutningen om strengere regler blant moderate konsumenter mellom 1979 og 1985 visket også ut det meste av kjønnsforskjellene i oppslutningen om strengere regler innad i konsumentgruppen. Om vi ser på perioden under ett har dessuten både den økende oppslutningen om mer liberale regler og den synkende oppslutningen om strengere regler vært tydeligere for kvinner enn for menn blant dem som drikker av og til.

Figur 7.6 Holdningene til omsetningsreglene i landet som helhet blant kvinner og menn som drikker alkohol av og til. Beregnede andeler for kvinner og menn som bruker mindre enn en time på en tur fram og tilbake til nærmeste vinmonopol, og som ikke drikker hjemmebrent.

7.4 Oppsummering

Vi har altså sett at kvinner og menn har vært forskjellige når det gjelder holdningene til omsetningsreglene for alkohol i perioden. Kvinner har jevnt over både vært mer fornøyd med reglene og mer tilbøyelige til å ønske strengere regler enn menn, mens det å ønske mer liberale regler har vært vanligere blant menn enn blant kvinner. Kjønnsforskjellene har imidlertid blitt mindre, særlig blant de som er misfornøyd med reglene. Mens det i første halvdel av perioden var langt vanligere for kvinner enn for menn å ønske strengere regler, har det siden midten av 1980-tallet vært omtrent like uvanlig å ønske strengere

regler blant kvinner som blant menn. Dette skyldes først og fremst at oppslutningen om strengere regler har gått raskere ned for kvinner enn for menn. Også når det gjelder oppslutningen om mer liberale regler har kjønnsforskjellene blitt mindre, mest som følge av at andelen som ønsker mer liberale regler har økt mer for kvinner enn for menn, men tendensen her har vært noe svakere enn for oppslutningen om strengere regler.

På samme måte som for befolkningen som helhet (se forrige kapittel), har vi også sett at endringene i tilgjengeligheten og drikkemønsteret bidrar til å forklare mye av variasjonen i kvinners og menns holdninger til omsetningsreglene i perioden. Slike forhold forklarer likevel mindre av hvorfor forskjellen mellom kvinner og menn, når det gjelder andelen som ønsker strengere eller mer liberale regler, har blitt mindre i deler av perioden. På samme måte som vi så i forrige kapittel skjedde det imidlertid mellom 1979 og 1985 en dramatisk forskyvning fra at det å ønske strengere regler var den vanligste holdningen til at det å mene at reglene var passe strenge ble den vanligste holdningen hvis man sjelden eller aldri selv drakk alkohol. Kjønnsforskjellene innad i konsumentgruppen var også små. Siden det hele tiden har vært flere kvinner enn menn som sjelden eller aldri drikker alkohol, har likevel hendelsene i dette tidsrommet påvirket holdningene til kvinner mer enn menn. I tidsrommet mellom 1979 og 1985 var det altså ikke bare slik at oppslutningen om strengere regler gikk kraftig ned, men denne nedgangen bidro også til å viske ut mye av kjønnsforskjellene i oppslutningen om strengere regler.

Tendensen til at kvinner også har blitt likere menn når det gjelder hvor mange som ønsker mer liberale regler ser derimot ut til å ha foregått mer gradvis gjennom hele perioden. Om vi ser på endringene i holdningene blant kvinner og menn som drikker av og til, har oppslutningen om mer liberale regler økt mer for kvinner enn for menn. Og mens det var forholdsvis stor avstand mellom andelen som ønsket mer liberale regler blant menn og kvinner innad i denne konsumentgruppen på begynnelsen av 1960-tallet, har forskjellen blitt stadig mindre mot slutten av perioden. Men til forskjell fra tendensen vi kan se for oppslutningen om strengere regler, peker ikke tidsrommet mellom 1979 og 1985 seg ut som en spesielt viktig periode for den minkende kjønnsforskjellen når det gjelder oppslutningen om mer liberale regler.

8 Oppsummering og diskusjon av analyseresultatene

Det vil alltid være en mulighet for at statistiske funn er et resultat av at man har brukt utilstrekkelige mål på de fenomener man undersøker eller at framgangsmåten av andre årsaker, for eksempel at man har gjort feil i modellspesifikasjonen, i seg selv er årsak til resultatene og at analysen derfor ikke sier noe om faktiske forhold. I dette kapittelet skal jeg diskutere spesielt problematiske sider ved analysene ut fra en slik forventning, før jeg går grundigere inn på mulige substansielle årsaker til funnene.

8.1 Har folkemeningen blitt mer liberal i perioden?

Både i analysene av holdningene til alkoholpolitikken mer generelt og i analysene av holdningene til de viktigste alkoholpolitiske virkemidlene kunne vi følge en liberal trend i synet på alkoholpolitikken i perioden. Denne trenden ser imidlertid verken ut til å ha ført til at den generelle oppslutningen om den kommunale alkoholpolitikken eller oppslutningen om alkoholpolitikken i landet som helhet har gått ned. På alle undersøkelsestidspunktene var det et klart flertall som var fornøyd med ”de mange lovene som regulerer omsetningen av alkohol”, både i hjemkommunen og i landet som helhet, og oppslutningen om disse reglene har også økt i perioden. Den liberale trenden i synet på alkoholpolitikken mer generelt kom derfor tydeligst fram blant de som *ikke* var fornøyd med alkoholpolitikken. Mens den klart vanligste grunnen til at man ikke er fornøyd med alkoholpolitikken i dag er at man ønsker en mer liberal politikk, var det på begynnelsen av 1960-tallet like vanlig, eller vanligere, at man ikke var fornøyd med alkoholpolitikken fordi man ønsket strengere regler.

Når det gjelder holdningene til mer spesifikke sider ved alkoholpolitikken, som holdningene til avgiftsnivået og vinmonopolordningen, kommer imidlertid den liberale trenden også til uttrykk i form av økende misnøye med disse virkemidlene. Både andelen som er fornøyd med prisnivået på alkohol og andelen som sluttet opp om vinmonopolordningen gikk for eksempel ned på 1990-tallet. Andelen som mente at alkoholprisene er for høye har også både vært langt større enn andelen som mener de er passe strenge og økt siden begynnelsen av 1970-tallet. Og mens det for femten år siden var omtrent like mange som ønsket vin i dagligvarebutikkene som det var som sluttet opp om vinmonopolordningen, har andelen som mener vin bør selges i dagligvarebutikker siden midten av 1990-tallet hele tiden vært større enn andelen som

mener vinmonopolordningen bør bestå. Til tross for at misnøyen med avgiftssystemet og vinmonopolordningen altså ser ut til å ha økt, i hvert fall fram til årtusenskiftet, har imidlertid oppslutningen om alkoholpolitikken mer generelt gått opp i perioden. Og selv om det for eksempel har vært et overveldende flertall som har ment at alkoholprisene her i landet er for høye helt siden man begynte å spørre folk om dette på begynnelsen av 1970-tallet, har de som ønsket mer liberale omsetningsregler for alkohol i landet som helhet hele tiden vært langt færre enn de som mener reglene er passe slik de er.

Den liberale trenden i synet på alkoholpolitikken i perioden har imidlertid ikke vært entydig. Mellom de to siste undersøkelsene (i 1999 og 2004) økte for eksempel både oppslutningen om alkoholpolitikken mer generelt og oppslutningen om alkoholprisene og vinmonopolordningen. For holdningene til alkoholprisene og vinmonopolordningen representerer denne endringen i folkemeningen også et klart brudd med en mer langvarig liberal trend i synet på disse alkoholpolitiske virkemidlene. Generelt kan vi likevel si at endringen også illustrerer et annet poeng som kommer fram i analysene, nemlig at den viktigste skillelinjen i den alkoholpolitiske debatten ikke lenger går mellom en alkoholliberal og en alkoholrestriktiv del av befolkningen. Til forskjell fra hvordan det var på begynnelsen av 1960-tallet, ser det tvert imot ut til at den viktigste skillelinjen i befolkningen i dag i større grad går mellom de som slutter opp om politikken på den ene siden og de som ønsker en mer liberal politikk på den andre. Andelen som ønsker en restriktiv endring i alkoholpolitikken har etter hvert blitt så liten at det å finne støtte i befolkningen for alkoholpolitiske innstramminger ikke lenger framstår som et reelt alternativ. Og siden en balanse mellom restriktive og liberale motstandere i seg selv kan sikre en jevn oppslutning om de rådende forholdene, vil også presset mot endringer i liberal retning kunne øke når denne balansen forrykkes.

Også perioden mellom undersøkelsene i 1979 og 1985 peker seg ut som en spesielt viktig periode i analysene. I dette tidsrommet sank andelen som ønsket ytterligere innstramminger i alkoholpolitikken dramatisk, enten vi ser på holdningene til omsetningsreglene i landet som helhet, i hjemkommunen eller til avgiftsnivået. Både oppslutningen om alkoholpolitikken mer generelt og andelen som ønsket mer liberale regler gikk imidlertid opp i samme tidsrom. Men siden midten av 1980-tallet har færre enn 3n av ti ønsket innstramminger i alkoholpolitikken, når de tenker på forholdene i landet som helhet, mens andelen som ønsker mer liberale regler har vært tre til fire ganger større. Regresjonsanalysene viste at endringene i folkemeningen på begynnelsen av 1980-tallet særlig var tydelige blant dem som sjelden eller aldri selv drakk alkohol. Innad i denne gruppen gikk den dominerende holdningen i

løpet av en femårsperiode på begynnelsen av 1980-tallet fra å være at man mente alkoholpolitikken burde være enda strengere til at flertallet sluttet opp om den rådende politikken. Også den dominerende holdningen innad i gruppen som drakk alkohol endret seg imidlertid i samme tidsrom, og blant moderate konsumenter økte for eksempel andelen som mente omsetningsreglene i landet som helhet var for strenge samtidig som andelen som mente reglene ikke var strenge nok falt dramatisk. Oppslutningen om de gjeldende reglene har likevel holdt seg på et relativt stabilt, og høyt, nivå blant dem som drikker alkohol helt siden begynnelsen av 1960-tallet. Det er derfor først og fremst i den tradisjonelt mest restriktive gruppen, nemlig de som sjelden eller aldri drikker alkohol, at de mest dramatiske holdningsendringene har skjedd i perioden. Det ser også ut til at perioden på begynnelsen av 1980-tallet markerer en grunnleggende bevissthetsendring blant de som sjelden eller aldri selv drikker alkohol, siden det mønsteret som ble etablert i tidsrommet mellom 1979 og 1985 har holdt seg relativt stabilt fram til i dag.

Analysene viste også at holdningsendringene blant dem som sjelden eller aldri drikker alkohol på begynnelsen av 1980-tallet bidro til å viske ut mye av kjønnsforskjellene i holdningene til alkoholpolitikken. Dette skyldes først og fremst at andelen som sjelden eller aldri drikker alkohol hele tiden har vært større blant kvinner enn blant menn. Og selv om kvinner har vært mer restriktive i sine holdninger til alkoholpolitikken også etter midten av 1980-tallet, er kvinners holdninger i de senere årene likere menns enn de var på 1960- og -70-tallet. Men selv om den liberale trenden i holdningene til alkoholpolitikken har vært tydeligere for kvinner enn for menn, er kvinner fremdeles mindre liberale enn menn. Siden andelen som mener omsetningsreglene i landet som helhet er for lempelige har gått raskere ned blant kvinner enn blant menn og siden andelen som ønsker mer liberale regler har økt mer blant kvinner enn blant menn i perioden, viste imidlertid analysene at kjønnsforskjellene i holdningene til alkoholpolitikken har blitt stadig mindre siden begynnelsen av 1960-tallet.

Det er likevel ikke opplagt at de statistiske funnene i analysene gir noe godt bilde av eventuelle reelle endringer i folkemeningen i perioden. Det er for eksempel mulig at de ulike utvalgene er så forskjellige at det ikke gir mening å sammenlikne dem. Blant annet kan vi tenke oss muligheten av at det ikke har skjedd endringer i befolkningen i perioden, men at avvikene mellom utvalgene og populasjonen er så store at vi likevel får inntrykk av at det har skjedd endringer. Men siden både spørsmålene som danner grunnlaget for målene i analysene stort sett er likelydende i alle undersøkelsene, og siden alle utvalgene er trukket på samme måte (se kapittel 4), kan vi regne med at dette ikke er

noe stort problem i vår sammenheng (se for eksempel Hellevik 1991). Et annet problem er imidlertid at vi fra datamaterialet kun får informasjon om holdningsendringer på aggregert nivå, og ikke på individnivå. Vi kan derfor ikke med sikkerhet si om endringene i folkemeningen mellom to tidspunkt først og fremst er et resultat av at folk har endret holdning, at sammensetningen i befolkningen har endret seg eller begge deler.

Selv om både spørsmålsformuleringen og utvalgsprosedyren har vært identisk i alle undersøkelsene, er det imidlertid fremdeles mulig at undersøkelsene ikke er sammenliknbare over tid. Blant annet vil også den meningen man vanligvis tillegger ord og uttrykk ofte endre seg over tid, på samme måte som forestillinger av hva som er det sosialt mest aksepterte svaret kan gjøre det. Data som er samlet inn på to ulike tidspunkter kan også være usammenliknbare fordi de er samlet inn på to ulike steder i et syklisk endringsmønster (Glenn 1977). Mellom to undersøkelser kan det med andre ord ha skjedd store endringer som ikke kommer til syne i analysene. Og hvis en undersøkelse er gjennomført på et tidspunkt som skiller seg skarpt fra resten av perioden, kan dette også føre til at analysene gir inntrykk av større endringer enn de som var reelle. Det er mulig at den siste undersøkelsen (fra 2004) er et eksempel på det siste problemet, siden denne undersøkelsen ble utført omtrent samtidig som myndighetene gjennomførte en stor kampanje for å øke den generelle oppslutningen om alkoholpolitikken i befolkningen (se Rise et al 2005). Foreløpig er det imidlertid for tidlig å si mer sikkert om i hvilken grad holdningsfordelingen i undersøkelsen fra 2004 representerer et avvik fra en mer langvarig trend i befolkningen.

Et annet problem er at det at spørsmålene er utformet slik at man spør etter folks holdninger til alkoholpolitikken på undersøkelsestidspunktet gjør at det er vanskelig å skille endringer i befolkningens alkoholpolitiske preferanser fra holdningsendringer som skyldes at den politikken man er bedt om å ta stilling til har endret seg i perioden (se også Saglie & Nordlund 1993). En endring i holdningene mellom to tidspunkt, for eksempel en nedgang i andelen som mener omsetningsreglene for alkohol er for strenge, vil følgelig både kunne være et resultat av flertallet har blitt mindre liberale, at flertallet opplever at politikken har endret seg tilstrekkelig i ønsket retning eller som en kombinasjon av begge. Hvis vi fremdeles holder oss til den endringen som vi fant mellom de to siste undersøkelsene (i 1999 og 2004), vet vi for eksempel at det i denne perioden også skjedde flere liberale endringer i alkoholpolitikken. Ikke bare var det slik at antall vinmonopolutsalg hadde en nesten eksplosiv vekst på slutten av 1990-tallet, men i perioden mellom de to siste undersøkelsene gjorde også vinmonopolet om de fleste av sine butikker fra å basere

seg på disksalg til å basere seg på selvbetjening. I samme periode gjennomførte man også flere store avgiftslettelser på vin og brennevin (se kapittel 2). Hvorvidt den økte oppslutningen om alkoholpolitikken i dette tidsrommet hovedsakelig skyldes endringer i politikken eller først og fremst skyldes endringer i folks alkoholpolitiske preferanser, for eksempel delvis som et resultat av en holdningskampanje i perioden, er det imidlertid vanskelig å si noe sikkert om.

Når det gjelder den dramatiske nedgangen i andelen som ønsket strengere omsetningsregler i perioden mellom 1979 og 1985, som vi så kom tydeligst til uttrykk blant dem som ikke selv drakk alkohol, kan vi heller ikke ut fra analysene være sikre på om endringen skyldes en betydelig holdningsendring blant avholdsfolk eller at fordelingen i de to utvalgene er forskjellige. Det kan for eksempel tenkes at man i undersøkelsen fra 1985 av en eller annen grunn har spurt et relativt liberalt utvalg av den totale populasjonen av dem som ikke drikker alkohol, mens man i undersøkelsene fram til 1979 enten hovedsakelig har spurt avholdsfolk som til sammen gir et representativt bilde av holdningene i gruppen eller som har mer restriktive holdninger enn det som er vanlig i gruppen. Siden utvalgsprosedyren har vært lik i alle undersøkelser, er imidlertid ikke dette særlig sannsynlig. Det ville også vært rart hvis man i alle de fire undersøkelsene i første halvdel av perioden hadde fått utvalg som skiller seg såpass mye fra alle de fem utvalgene som ble trukket i siste halvdel av perioden kun som et resultat av tilfeldigheter. Det er heller ikke særlig sannsynlig at man i den relativt korte perioden mellom 1979 og 1985 fikk en så stor utskiftning innad i gruppen som ikke drikker, for eksempel som et resultat av et generasjonsskifte, at dette kan ha ført til de utslagene vi så i analysen.

Vi kan likevel ikke avvise muligheten for at resultatene skyldes feil ved data-materialet, målene i analysen eller framgangsmåten. Det er altså mulig at både den liberale trenden i folkemeningen og de mer plutselige endringene i perioden i hvert fall til en viss grad skyldes metodologiske årsaker. Men selv om både analysegrunnlaget og framgangsmåten vil være heftet med feil og mangler, tror jeg ikke slike forhold alene kan være årsaken til mine funn. Vi må derfor også lete etter forklaringer andre steder.

8.2 Kan holdningsendringene forklares med at tilgjengeligheten og drikkemønsteret har endret seg i perioden?

Analysene viste at både endringene i folks alminnelige avstand til nærmeste vinmonopol og endringene i drikkemønsteret henger sammen med endringene i folkemeningen i perioden. Generelt har det vært slik at folk jevnt over

har vært mer restriktive jo lenger vei de har hatt til nærmeste vinmonopol, og mer liberale jo oftere de drikker alkohol. Men mens sammenhengen mellom folks drikkemønster og synet på alkoholpolitikken endrer seg lite etter kontroll for andre forhold, ser ikke variasjonen i vinmonopoldekningen i seg selv ut til å ha hatt noen stor og direkte betydning for holdningene til alkoholpolitikken. Endringene i hvor ofte folk vanligvis drikker er likevel det forholdet som forklarer mest av den liberale trenden i folkemeningen siden begynnelsen av 1960-tallet av de forholdene jeg kontrollerer for i analysene (se kapittel 6).

Slike forhold har imidlertid ikke hatt like stor betydning gjennom hele perioden, og verken endringene i tilgjengeligheten, drikkemønsteret eller noen av de andre forholdene jeg har inkludert i analysen kan forklare stort av den dramatiske nedgangen i oppslutningen om strengere omsetningsregler på begynnelsen av 1980-tallet. Mye av nedgangen i andelen som ønsker strengere regler på 1960- og -70-tallet henger imidlertid sammen med at andelen som sjelden eller aldri drakk alkohol gikk ned mens andelen som drakk relativt ofte gikk opp. 1960- og -70-årene var også det tidsrommet hvor, både det registrerte og det uregistrerte, alkoholkonsumet økte mest (se kapittel 2). Og selv om endringene i drikkemønsteret også kan forklare noe av den lave oppslutningen om innstramminger i alkoholpolitikken i siste halvdel av perioden, ser dette mer ut til å være et resultat av at stemningsskiftet i folkemeningen på begynnelsen av 1980-tallet har satt svært tydelige, og varige, spor enn av noen av forholdene jeg inkluderer i analysen.

Som jeg allerede har vært inne på, så var stemningsskiftet i folkemeningen på begynnelsen av 1980-tallet først og fremst et resultat av at en stor del av den tradisjonelt mest restriktive gruppen, nemlig de som sjelden eller aldri drikker alkohol, gikk fra å mene at alkoholpolitikken burde være strengere til å mene at reglene var passe strenge. Også oppslutningen om en mer liberal alkoholpolitikk gikk opp i perioden mellom 1979 og 1985, men analysene viste at oppslutningen om mer liberale regler har økt mer gradvis gjennom hele perioden. Om vi ser på perioden under ett har også endringene i drikkemønsteret hatt større betydning for økningen i andelen som ønsker mer liberale regler enn for nedgangen i andelen som ønsker strengere regler. De separate analysene av holdningene blant menn og kvinner (se kapittel 7) viste dessuten at den økende oppslutningen om mer liberale regler har vært noe mer tydelig blant kvinner enn blant menn. Endringene i drikkemønsteret er også det forholdet som forklarer mest av den liberale trenden i folkemeningen siden begynnelsen av 1960-tallet av de forholdene jeg kontrollerer for i analysene.

Igjen er det imidlertid mulig at svakheter med datamaterialet, målene og framgangsmåten har ført til at resultatene i analysen ikke gir noe godt bilde av de faktiske forholdene i perioden. En relevant innvending er for eksempel at jeg verken klarer å fange opp hele den reelle variasjonen i folks alminnelige tilgang til alkohol eller variasjonen i drikkemønsteret ved hjelp av de målene jeg bruker i analysen. Tilgangen til alkohol vil for eksempel også være bestemt av om det fins utsalgssteder for øl og skjenkesteder for alkohol i nærheten av der man bor. Ved å kun bruke et mål på avstanden til nærmeste vinmonopol er det også åpenbart at jeg ikke klarer å få med forhold som både kan være viktigere og som også kan ha en mer direkte betydning for folks holdninger til alkoholpolitikken. Avstanden til nærmeste vinmonopol vil dessuten ikke bare være et resultat av endringer i bevillingspolitikken, men også av endringer i bosettingsmønster og kommunikasjonsnett. Det er også mulig at forestillingen om hva det vil si å ha lang vei til nærmeste vinmonopol har endret seg i løpet av perioden. Det er for eksempel mulig at det å bruke en time eller mer for å kjøpe vin eller brennevin i dag oppleves annerledes enn på begynnelsen av 1960-tallet, da både tilgjengeligheten til alkohol mer generelt og andre varer og tjenester for mange var mer begrenset. Datamaterialet ga imidlertid verken muligheter for å kontrollere for folks tilgang til å kjøpe øl eller tilgangen til skjenkesteder i analyser som gjorde nytte av alle undersøkelsene fra perioden. På grunn av måten variabelen var kodet på var det også vanskelig å konstruere et mer nyansert mål på avstanden til nærmeste vinmonopol som også var sammenliknbart på tvers av undersøkelsene. Jeg antar likevel at de som bruker en time eller mer på en tur fram og tilbake til nærmeste vinmonopol i større grad har opplevd at de har lang vei til vinmonopolet enn de som bruker kortere tid enn dette. Dessuten er det grunn til å tro at avstanden til nærmeste vinmonopol er spesielt viktig når folk tenker på sin alminnelige tilgang til alkohol, siden det er eneste stedet der man lovlig kan kjøpe vin og brennevin. Det er også grunn til å anta at tilgangen til ølsalg og skjenkesteder generelt vil være bedre i områder med god tilgang til vinmonopol enn i områder der vinmonopoldekningen er dårligere.

Det er også klart at heller ikke spørsmål om hvor ofte man drikker, og om man drikker hjemmebrent eller ikke, gir noe uttømmende mål på variasjonen i befolkningens drikkemønster. Det at jeg verken har kontrollert for endringene i hvor mye eller hva folk vanligvis drikker har for eksempel antakelig hatt betydning for sammenhengene i analysene. Blant annet er det opplagt at både helserelaterte og økonomiske forhold som er knyttet til folks alkoholkonsum ikke bare vil variere med hvor ofte man drikker, men også hvor mye man drikker hver gang. Mengde og frekvens konsumert alkohol henger imidlertid

tett sammen, muligens også i langt større grad i Norge enn i land som preges av en mer "kontinental" drikkemåte. Kjernen i den norske drikkemåten har så å si alltid vært at folk bruker alkohol for å drikke seg beruset, og selv om det nok er riktig at kontinentale skikker i økende grad også har begynt å prege det norske drikkemønsteret, ser ikke den tradisjonelle måten å drikke på ut til være truet i nevneverdig grad (se også NOU 24/1995; Bye 2002). Det å spørre folk om hvor ofte de drikker kan derfor antas å være et rimelig godt mål på nordmenns alkoholkonsum. Måten jeg har gruppert folk etter hvor ofte de drikker kan selvsagt også diskuteres, men jeg antar også at de som faller innenfor kategorien som "drikker ukentlig" i analysene stort sett vil ha visse trekk felles som både gjør det meningsfylt å skille dem fra dem som sjelden eller aldri drikker alkohol og fra gruppen som drikker av og til. Siden det for eksempel er naturlig å tenke seg at en som drikker ofte også kjøper alkohol relativt ofte, vil dette antakelig også være en gruppe som både kan være forholdsvis godt oppdatert på prisnivået og tilgjengeligheten til alkohol og som i særlig grad opplever praktiske ulemper forbundet med reguleringen av alkoholsalget i Norge. Endringene i den egenrapporterte drikkerekvensen stemmer også rimelig godt overens med endringene i alkoholomsetningen i perioden (se kapittel 2). Siden informasjonen om folks drikkemønster er basert på selvrapporterte data, er det imidlertid grunn til å regne med en betydelig underrapportering av både drikkerekvens og, kanskje i enda større grad, av hvor mange som faktisk drikker hjemmebrent.

Et mer alvorlig problem har imidlertid å gjøre med at det er vanskelig å si noe sikkert om årsaksretningen på sammenhengene i analysen. Analysene viste for eksempel at avstanden til nærmeste vinmonopol ikke hadde noen direkte sammenheng med folks holdninger til alkoholpolitikken etter kontroll for forskjeller i drikkemønsteret og andre forhold. Det betyr imidlertid ikke at folks alminnelige tilgang til å kjøpe legal vin og brennevin ikke trenger henge sammen med holdningene til alkoholpolitikken. For det første viste analysene, ikke uventet, at drikkemønsteret varierer med avstanden til vinmonopolet, noe som tyder på at sammenhengen mellom endringene i vinmonopoldekningen og holdningene til alkoholpolitikken er av en mer indirekte karakter. Siden folks holdninger til alkoholpolitikken er knyttet til hvor ofte, om og hva man drikker, vil også økt tilgjengelighet kunne ha påvirket folkemeningen i liberal retning fordi økt tilgang til alkohol også fører til økt konsum, noe som igjen henger sammen med en høy tilbøyelighet til å ønske en mer liberal alkoholpolitikk.

Det vil også være slik at en mer liberal innstilling til alkohol og alkoholpolitikk både kan påvirke drikkemønsteret og folks tilgang til alkohol. På

grunn av tradisjonen med å bruke lokale folkeavstemminger for å avgjøre spørsmål knyttet til folks tilgang til alkohol, er det for eksempel grunn til å tro at tilgjengeligheten vil være best der folk er mest liberale i utgangspunktet. Og hvis en mer liberal innstilling til alkohol og alkoholpolitikken brer om seg kan dette også føre til at flere drikker, og til at flere drikker oftere enn før, for eksempel fordi et høyt alkoholkonsum i økende grad blir normalisert i be- kjentskapskretsen (se også Skog 1985). Analysene i denne rapporten gir ikke grunnlag for å slutte noe sikkert om slike årsaksretninger, og vi må også regne med at årsakssammenhengene i praksis er svært kompliserte. På bakgrunn av analysene, og det vi ellers vet om endringene i alkoholpolitikken og drikke- mønsteret i perioden, kan vi likevel si noe om hvilke prosesser som *kan* ha produsert de holdningsendringene vi har observert i perioden.

En mulig forklaring på sammenhengene i analysene er at folks økende til- gang til å kjøpe eller bli skjenket alkohol i perioden har ført til at stadig flere har ønsket enda mer liberale regler fordi økt tilgjengelighet har ført til at stadig flere drikker, og at stadig flere drikker oftere enn før. Som vi husker er alkoholpolitikken utformet på en slik måte at fordelene ved å opprettholde den er likt fordelt på alle i befolkningen, mens ulempene er ulikt fordelt etter hvor mye man drikker. Etter hvert som andelen av befolkningen som drikker alkohol øker, vil dermed også andelen som mer eller mindre jevnlig får en personlig opplevelse av at alkohol er dyrt og vanskelig tilgjengelig øke. Sam- tidig vil også de næringspolitiske fordelene knyttet til økt salg og skjenking av alkohol både øke i omfang og kunne bli mer og mer viktige for velgere og folkevalgte etter hvert som tilgjengeligheten øker. Slike hensyn kan både over- døve hensynet til de helsemessige konsekvensene knyttet til økt konsum og i økende grad føre til at man føler det er vanskelig å snu utviklingen, for eksem- pel fordi man har gjort seg avhengig av skatteinntektene eller arbeidsplassene fra næringen. Tanken er altså at en liberalisering av alkoholpolitikken både vil kunne føre til at kravet om ytterligere liberalisering øker og til at det blir stadig vanskeligere å få gjennomslag for endringer i restriktiv retning. Det at bevil- lingspolitikken stort sett er blitt avgjort på lokalt nivå, og med betydelig inn- flytelse fra velgerne selv, kan da ha akselerert en liberal utvikling av politikken, noe som igjen kan ha ført til ytterligere press mot mer liberale regler, enda flere politiske endringer i liberal retning og så videre i form av en kontinuerlig endringsprosess.

Analysene gir delvis støtte for en slik tolkning, selv om både endringene i folks drikkemønster og holdningene til alkoholpolitikken også påvirkes av andre forhold enn endringer i tilgjengeligheten til alkohol. Dette kan imidler- tid vanskelig forklare hvorfor andelen som ønsket innstramminger i

alkoholpolitikken falt så dramatisk på begynnelsen av 1980-tallet. Som vi husker viste analysene at det stemningsskiftet som ser ut til å ha funnet sted mellom undersøkelsene i 1979 og 1985 ikke kunne forklares ved å vise til endringer i noen av forholdene jeg kontrollerer for i analysen.

8.3 Hvordan kan vi forklare stemningsskiftet i folkemeningen på begynnelsen av 1980-tallet?

Perioden på begynnelsen av 1980-tallet preges både av endringer i alkoholpolitikken og samfunnet for øvrig som kan tenkes å ha hatt betydning for folks holdninger til alkoholpolitikken i perioden. Som vi husker gjennomførte man for eksempel tre relativt store avgiftsøkninger i 1981, 1982 og 1983, som resulterte i at realprisen på alkohol steg kraftig på kort tid. Dette skjedde også i en periode der reallønnsutviklingen sto relativt stille, og rett etter en kraftig nedgang i realprisen for alkohol (se kapittel 2). I 1978, 1982 og 1986 var det dessuten arbeidskonflikter ved Vinmonopolet, og konfliktene gjorde det umulig å få kjøpt vin og brennevin for kortere eller lengre tid (NOU 24/1995). I perioden mellom 1979 og 1985 fant det altså sted politiske og andre endringer som både gjorde alkohol dyrere og vanskeligere tilgjengelig enn det hadde vært på lenge. Disse endringene førte nok ikke bare til at alkoholpolitikk ble godt mediestoff, men antakelig også til at temaet ble et vanlig samtaleemne blant både avholdsfolk og alkoholkonsumenter. Antakelig var mange av dem som ønsket å drikke alkohol i denne perioden lite mottakelige for argumenter fra folk som ønsket at alkoholreguleringen burde være enda strengere enn den allerede var.

Det kan imidlertid tenkes at avgiftsøkningene førte til at mange avholdsfolk ble fornøyde og ikke ønsket ytterligere endringer i restriktiv retning. En annen mulighet er at mange avholdsfolk også skiftet mening fordi de følte sympati med venner og bekjente som drakk alkohol, eller at de tolket tilbakemeldinger fra omgivelsene i retning av at det ville bli svært vanskelig å finne støtte for flere politiske endringer i restriktiv retning i framtiden. Det er derfor mulig at mange avholdsfolk opplevde at kampen om en enda mer restriktiv alkoholpolitikk hovedsakelig var tapt. Dette kan i så fall forklare at andelen som ønsker strengere regler har holdt seg på et relativt stabilt og lavt nivå også innenfor den tradisjonelt mest restriktive gruppen i tiden etter stemningsskiftet på begynnelsen av 1980-tallet. Siden andelen som ikke drakk alkohol også gikk relativt mye ned på 1960- og -70-tallet (se kapittel 2) ble det også stadig vanskeligere for restriktive motstandere av den gjeldende alkoholpolitikken å finne meningsfeller. Det betyr at det også rent faktisk var vanskeligere å finne

støtte for restriktive politiske endringer på begynnelsen av 1980-tallet, og i hele siste halvdel av perioden, enn det var på begynnelsen av 1960-tallet.

8.4 Konklusjon

Om vi nå går tilbake til de forventningene jeg satte opp på slutten av kapittel 3, finner vi støtte for alle disse i analysene: Folkemeningen har blitt mer liberal siden begynnelsen av 1960-tallet. Holdningsendringene bør ses i sammenheng med at tilgjengeligheten og drikkemønsteret har endret seg i perioden. Den liberale trenden i holdningene til alkoholpolitikken har vært sterkere for kvinner enn for menn. Slik det gjerne heller ikke er i andre sammenhenger, har imidlertid ikke bildet av folks holdninger til alkoholpolitikken vært entydig; Selv om en synkende oppslutning om restriktive innstramminger i alkoholpolitikken har falt sammen med en økende oppslutning om mer liberale regler, har også oppslutningen om de gjeldende reglene økt i perioden. Enkelte tidsperioder og sosiale grupper peker seg også ut ved at de har preget utviklingen i folkemeningen i større grad enn andre.

English summary

In recent years increasing attention has been devoted to the association between public opinion and alcohol policy. This report presents trend data concerning public opinion on alcohol policy in Norway since the early 1960s. The data is comprised of nine surveys of representative samples of the Norwegian adult population in the period 1962-2004 (in 1962, 1966, 1973, 1979, 1985, 1991, 1994, 1999 and 2004), and primarily analysed by means of logistic regression.

Main findings:

Since the early 1960s the support for more restrictive alcohol regulations has decreased while the support for more liberal rules has increased. In all of the surveys the majority nevertheless have been in favour of the current rules, both in their home municipality and in the country as a whole. The proportion in favour of the alcohol policy more generally has also increased, even though an overwhelming majority thinks the Norwegian alcohol prices are too high and a, somewhat smaller, majority has been in favour of wine in the supermarkets since the mid 1990s (as opposed to the current state monopoly on retail sale of wines and spirits). An increasingly liberal alcohol policy since the early 1960s, which in particular has led to a general increase in the availability of legal alcohol, therefore seem to have been well in line with public opinion.

There need not be any contradiction between the increasing support for further liberalisation and a more liberal alcohol policy. One possibility is that the public opinion has a strong influence on the alcohol policy, and that political changes has not kept up with more rapid, liberal changes in the public opinion. Another possibility however, is that a more liberal alcohol policy by itself have produced an increasing demand for further liberalisation. Since a more liberal alcohol policy generally both produces more drinkers and more heavy drinkers, this also means that more people will have a personal interest in removing the restrictions on their own consumption. It is however not easy to determine if it primarily is the alcohol policy who has affected the public opinion, if it primarily is the other way around or if other factors has affected both. The regression analysis results, however, shows that attitudes to alcohol policy are closely related to how often people drink. The increased alcohol consumption level, which is not unreasonable to see in association with the increased availability of legal alcohol, is therefore also connected to a liberal trend in the public opinion since the early 1960s.

Especially important however, has it been that the traditionally most restrictive group, namely those who never, or almost never, drink alcohol, both have become fewer in numbers and less restrictive towards the alcohol policy. Those who never, or almost never, drink alcohol have always been, and still are, overrepresented among the supporters of further restrictions. The decrease in the proportion of non-drinkers in the 1960s is therefore also connected to the decreasing support for further restrictions in this period. One would perhaps expect the attitudes within this group to be increasingly restrictive in line with such a development. It is for instance not unreasonable to expect that those who first change their status from non-drinker to drinker also will be those who are the most liberal to begin with. This was however not the case. During a relatively short period of time in the early 1980s, the dominant opinion among non-drinkers shifted from support of further restrictions to support of the status quo. This has in turn lead to an considerably decreased support of further restrictions in the population since the mid 1980s.

It is possible that much of the sudden shift in non-drinkers attitudes to the alcohol policy is associated both with several increases in the alcohol tax level in the early 1980s and with working conflicts at Vinmonopolet, who made it virtually impossible to buy wine and spirits for shorter or longer periods of time. In this context one can easily imagine that moderate and heavy drinkers became less satisfied than before, which in turn may have lead to feelings among many non-drinkers that the struggle for more restrictive rules was lost. It is also possible that many then felt a more pressing need to defend the status quo, and thereby avoid further liberal changes, than to fight for further restrictions. Today it also seems to be the case that the most important frontier in the public debate on alcohol policy no longer divides the population in a restrictive and a liberal part. Such a description seems to be more adequate for the situation during the 1960s and the 1970s. The main frontier today seems to a larger extent to divide the population in supporters of a more liberal alcohol policy on the one side, and supporters of the current rules on the other.

Kilder

- Alver, Ø. 2004. *Om pris og etterspørsel etter alkohol i Norge*. SIRUS-rapport nr. 4/2004. Statens institutt for rusmiddelforskning. Oslo.
- Andersen, J. 1996. "Alkoholpolitikk og lokalt sjølstyre" i Pedersen, W. & Waal, H. (red.) *Rusmidler og veivalg*. Cappelen Akademisk Forlag. Oslo.
- Arner, O. 1993. *Hva er alkoholmisbruk?* SIFA rapport nr. 1/93. Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning. Oslo.
- Boudon, R. 1981. *The Logic of Social Action*. Routledge & Kegan Paul. London.
- Bourdieu, P. 1995. *Distinksjonen*. Pax Forlag. Oslo.
- Brofoss, K. & Ferkis, J. (red) 2002. *Alcohol Policy – Epidemiology – Primary Health Care*. SIRUS-skrifter nr. 1/2002. Statens institutt for rusmiddelforskning. Oslo.
- Brun-Gulbrandsen, S. 1965. "Hjemmebrenning i Norge" i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, Vol. 6 (1): 1-30.
- Brun-Gulbrandsen, S. & Krogh, P. 1966. "Folkemening om alkoholomsetning" i *Norsk Tidsskrift om Alkoholspørsmålet*, Vol. 18 (3): 165-206.
- Brun-Gulbrandsen, S. 1972. "Hjemmebrentbruk og hjemmebrentbrukere" i *Norsk Tidsskrift om Alkoholspørsmålet*, Vol. 24 (2): 65-89.
- Bye, E. 2002. "Patterns and trends in the consumption of alcohol in Norway – Some characteristics of the Norwegian drinking pattern in the period 1973-1999" i Brofoss, K. & Ferkis, J. (red) *Alcohol Policy – Epidemiology – Primary Health Care*. SIRUS-skrifter nr. 1/2002. Statens institutt for rusmiddelforskning. Oslo.
- Edwards, G. (et al) 1994. *Alcohol Policy and the Public Good*. Oxford University Press. NY.
- Elster, J. 1983. *Sour Grapes. Studies in the subversion of rationality*. Cambridge University Press. Cambridge, UK.
- Esping- Andersen, G. 1999. *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford University Press. Oxford, UK.
- Furre, B. 1992. *Norsk historie 1905-1990*. Det norske samlaget. Oslo.
- Glenn, N. 1977. *Cohort analysis*. Sage Publications.
- Hansen, S. & Skoglund, T. 2003. "Lønnsutviklingen 1962-2002" i *Økonomiske analyser* nr. 5/2003. Statistisk sentralbyrå. Oslo.
- Hauge, R. 2000. *Alkoholloven. En lov under endring*. Rusmiddeldirektoratet. Oslo.
- Hauge, R. & Amundsen, A. 1994. *Virkninger av økt tilgjengelighet på alkohol*. SIFA rapport nr. 2/1994. Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning. Oslo.
- Hauge, R. & Lohiniva, R. 2002. *Bevillingssystemet som alkoholpolitisk virkemiddel*. SIRUS-rapport nr. 3/2002. Statens institutt for rusmiddelforskning. Oslo.
- Hellevik, O. 1991. *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Hellevik, O. 1993. "Kulturelle skillelinjer i dagens samfunn. Et innlegg i postmaterialismebatten" i *Sosiologisk tidsskrift*, Vol 1 (1): 25-50.
- Horverak, Ø. 2002. *Selvbetjente vinmonopolutsalg. En evaluering*. SIRUS-rapport nr. 2/2002. Statens institutt for rusmiddelforskning. Oslo.
- Horverak, Ø. 2004. *Da vinmonopolet kom til Trysil. En evaluering*. SIRUS-rapport nr. 3/2004. Statens institutt for rusmiddelforskning. Oslo.
- Horverak, Ø., Nordlund, S. & Rossow, I. 2001. *Om sentrale deler av norsk alkoholpolitikk*. SIRUS-rapport nr. 1/2001. Statens institutt for rusmiddelforskning. Oslo.

- Kenkel, D. & Manning, W. 1996. "Perspectives on Alcohol Taxation" i *Alcohol Health & Research World*, Vol. 20 (4): 230-239.
- Lund, I. 2001. Fra monopol til konkurranse. SIRUS-rapport nr. 4/2001. Statens institutt for rusmiddelforskning. Oslo.
- Menard, S. 2001. *Applied Logistic Regression Analysis*. Sage Publications.
- Nordlund, S. 1974. *Drikkevaner og vinmonopolutsalg*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Nordlund, S. 1977. *Data om alkoholspørsmål*. SIFA-stensiserie nr. 6. Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning. Oslo.
- Nordlund, S. 1978. *Lokale ølmonopol – virkninger på drikkevanene*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Nordlund, S. 1981. *Alkoholdata 1979*. SIFA-stensiserie nr. 50. Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning. Oslo.
- Nordlund, S. 1985. "Norske drikkevaner. En beskrivelse på grunnlag av offentlig statistikk og survey-data" i Arner, O., Hauge, R. & Skog, O. (red.) *Alkohol i Norge*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Nordlund, S. 1977. *Data om alkohol og andre stoffer*. SIFA-stensiserie nr. 1/87. Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning. Oslo.
- Nordlund, S. 1992. *Metoder og metodeproblemer ved estimering av alkoholforbruk*. SIFA rapport nr. 3/92. Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning. Oslo.
- Nordlund, S. 1998a. "Holdningsendringer og Vinmonopolets framtid" i *Nordisk Alkohol- og Narkotikatidsskrift*, Vol. 15 (4): 223-233.
- Nordlund, S. 1998b. "Changes in Attitudes to Alcohol Policy in the Nordic Countries" i Holder, H. (et al) 1998. *European Integration and Nordic Alcohol Policies*. Ashgate Press.
- NOU 24/1995: *Alkoholpolitikken i endring?* Sosial- og helsedepartementet. Oslo.
- NOU 4/2003: *Forskning på rusmiddelfeltet*. Sosial- og helsedepartementet. Oslo.
- Pampel, F. 2000. *Logistic Regression: A Primer*. Sage. Publications.
- Rise, J., Natvik, H. & Storvoll, E. 2005. *Evaluering av alkoholkampanjen 'alvorlig talt'*. SIRUS-Rapport nr. 1/2005. Statens institutt for rusmiddelforskning. Oslo.
- Rokkan, S. 1987. *Stat, nasjon, klasse*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Rossow, I. & Hauge, R. 2004. "Who pays for the drinking? Characteristics of the extent and distribution of social harms from others' drinking" i *Addiction*, Vol. 99: 1094-1102.
- Rusmidler i Norge 1995. Rusmiddeldirektoratet og Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning. Oslo.
- Rusmidler i Norge 2003. Statens institutt for rusmiddelforskning. Oslo.
- Rusmidler i Norge 2004. Statens institutt for rusmiddelforskning. Oslo.
- Saglie, J. 1994. *Norske drikkekulturer: Geografi, sosial bakgrunn, livsstil og tilgjengelighet*. SIFA rapport nr. 1/94. Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning. Oslo.
- Saglie, J. & Nordlund, S. 1993. *Alkoholpolitikken og opinionen*. SIFA rapport nr. 3/93. Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning. Oslo.
- Skog, O. 1985. "Den kollektive drikkekulturen" i Arner, O., Hauge, R. & Skog, O. (red.) *Alkohol i Norge*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Skog, O. 2004. *Å forklare sosiale fenomener*. Gyldendal Akademisk Forlag. Oslo.
- Ugland, T. 2000. "Impact of Europeanization on Nordic alcohol control policies: a discussion of processes and national differences" i *Journal of European Social Policy*, Vol. 10 (1): 58-67.
- Valen, H. 1981. *Valg og politikk – et samfunn i endring*. NKS-forlaget. Oslo.
- Ødegård, E. 1995. "Holdninger til virkemidler i narkotikapolitikken i Norge" i *Nordisk Alkoholtidsskrift*, Vol. 12: 13-20.
- Aardal, B. & Valen, H. 1989. *Vélgere, partier og politisk avstand*. Statistisk sentralbyrå. Oslo.

Vedlegg

Vedlegg 1: Framgangsmåte

I tillegg til en rekke tabeller og figurer som beskriver generelle utviklings-trekk i perioden, har jeg i kapittel 6 og 7 også undersøkt hvordan folks holdninger til omsetningsreglene varierer med en rekke andre forhold enn tid. Regresjonsanalyse er spesielt godt egnet til slike analyser, siden slike teknikker gjør det mulig å beregne styrken på sammenhengen mellom den avhengige variabelen og en eller flere uavhengige samtidig som vi kontrollerer for andre forhold. I vanlig lineær regresjon forutsetter man at sammenhengen mellom en uavhengig variabel X og en avhengig variabel Y kan beregnes matematisk ved hjelp av følgende formel:

$$Y = a + b \cdot X + e$$

Denne formelen vil i en grafisk framstilling definere en rett linje hvor a , eller konstantleddet, svarer til den verdien Y har når X er lik null, eller skjæringspunktet på den vertikale akse. Regresjonskoeffisienten b beskriver helningsgraden til regresjonslinjen, eller den forventede endringen i Y når X øker med 1. Alle de andre faktorene som påvirker den avhengige variabelen, men som ikke er med i modellen, er definert ved restleddet e i likningen (se for øvrig Skog 2004).

Vanlig lineær regresjon er imidlertid dårlig egnet der den avhengige variabelen bare har to eller svært få verdier. Dette har å gjøre med at det for det første er vanskelig å beregne en rett linje som gir en god beskrivelse av den observerte variasjonen i slike variabler. Hvis vi beregner sannsynligheten for at et bestemt utfall skal inntreffe ved hjelp av lineær regresjon i slike tilfeller ender vi derfor ofte opp med sannsynligheter som kan være mindre enn null eller større enn 1. For det andre vil en lineær analyse av slike variabler ofte føre til at man bryter med den lineære regresjonsanalysens forutsetninger om at restleddene skal være homoskedastiske og normalfordelte (ibid). Dette fører igjen til at man får et feilaktig bilde av hvor nøyaktige parameterestimaterne i modellen er, siden det virker inn på signifikanstestene av disse. For å omgå disse problemene erstatter man derfor gjerne den lineære beregningsprosedyren, som kalles "minste kvadratsums metode" (ordinary least squares), med teknikker basert på det vi kan kalle "sannsynlighetsmaksimering" (maximum likelihood estimation). En slik teknikk er logistisk regresjon som, til forskjell fra den lineære regresjonsmodellen, beskriver sammenhengen mellom

uavhengige og avhengige variabler som en S-formet kurve. I tilfeller der den avhengige variabelen har to verdier kan denne kurven beregnes ved hjelp av følgende formel:

$$p = \frac{1}{1 + e^{-(a+b \cdot X)}}$$

Her beskriver p den beregnede andelen som har en bestemt verdi på den avhengige variabelen, mens e er en matematisk konstant som er tilnærmet lik 2,7.

I tillegg til beregnede andeler kan resultatene fra en logistisk analyse også tolkes i form av *odds* eller *odds rater*. Odds er et mål på forholdet mellom sjansen for at et bestemt utfall skal inntreffe og sjansen for at det ikke skal inntreffe, og kan beskrives ved hjelp av følgende formel:

$$\text{odds}(p) = \frac{p}{1 - p} = e^{(a+\beta \cdot X)}$$

Denne funksjonen kan igjen bringes til en lineær form ved å foreta en logaritmisk transformasjon, slik følgende formel viser:

$$\log(\text{odds}) = \log\left(\frac{p}{1 - p}\right) = \alpha + \beta \cdot X$$

Som vi ser er denne formelen nokså lik formelen for den lineære regresjonslinjen, og den er også en analogi til denne. På samme måte som i den lineære modellen viser α -koeffisienten, eller ligningens konstantledd, til skjæringspunktet på Y-aksen og β -koeffisienten sier hvor mye log odds øker eller minsker som et resultat av n enhets økning i X . Ved å ta eksponensialfunksjonen, eller antilogaritmen, til β får vi et mål på odds raten til den uavhengige variabelen X . Denne odds raten skal leses som hvor mye den beregnede sjansen for at noe skal inntreffe øker med for hver enhets økning på den uavhengige variabelen, og kan i analysetabellene leses ut fra *exp(b)*-verdiene for de ulike uavhengige variablene. Siden det er vanskelig å forstå resultatene fra de logistiske analysene kun ved å lese av parameterverdiene i tabellene, vil jeg tolke resultatene i form av beregnede andeler, odds eller oddsrater. Det vi kan lese rett ut fra tabellene er imidlertid hvilken retning sammenhengen går (om den er positiv eller negativ) og om sammenhengen er signifikant. Hvis forskjellige uavhengige variabler er målt på samme måte, hvis for eksempel alle er dikotome, er det dessuten mulig å sammenlikne styrken på dem ved å lese av β -verdiene.

I vårt tilfelle, der den avhengige variabelen har tre verdier, blir imidlertid tolkningen av resultatene noe mer komplisert enn i eksemplene som er vist

ovenfor. Oddsene er for eksempel ikke lenger lik forholdet mellom sjansen for at et bestemt utfall skal inntreffe og sjansen for at det ikke skal inntreffe, men lik forholdet mellom sjansen for at et bestemt utfall skal inntreffe og sjansen for at et annet bestemt utfall, nemlig det som er valgt som referansekategori på den avhengige variabelen, skal inntreffe. Siden verdien ”reglene er passe” er valgt som referansekategori på den avhengige variabelen i analysene betyr dette for eksempel at oddsene for å ønske strengere omsetningsregler i landet som helhet kan leses som sjansen for at man heller ønsker strengere regler enn at man mener reglene er passe strenge. Fra eksp(b)-verdiene i tabellene får vi altså først og fremst informasjon om forholdet mellom de som er fornøyd med de gjeldende reglene og de som enten ønsker strengere eller mer liberale regler. Resultatene i en slik *multinomisk* logistisk analyse vil være identiske med resultatene vi får om vi gjør separate analyser der vi bare tar med en av kategoriene på den avhengige variabelen i tillegg til referansekategorien (binær logistisk regresjon). Det vil derfor mye være et spørsmål om smak hvilken metode man finner best egnet. Om vi vil tolke resultatene i form av andeler får vi imidlertid problemer om vi bruker binær logistisk regresjon, siden vi ekskluderer kategorier på den avhengige variabelen. Fordelen med en multinomisk framgangsmåte er følgelig at den gjør det mulig å tolke resultatene i form av odds og beregnede andeler samtidig. Variasjonen i andelen som har en bestemt verdi på den avhengige variabelen vil imidlertid være avhengig av hvordan begge andelene som har en av de andre to verdiene varierer. For å beregne andelene som ønsker strengere eller mer liberale regler, eller som er fornøyd med reglene, må vi derfor bruke følgende formler:

$$p(\text{fornøyd med reglene}) = \frac{1}{1 + e^{(a(s)+b(s) \cdot X)} + e^{(a(l)+b(l) \cdot X)}}$$

$$p(\text{vil ha strengere regler}) = \frac{e^{(a(s)+b(s) \cdot X)}}{1 + e^{(a(s)+b(s) \cdot X)} + e^{(a(l)+b(l) \cdot X)}}$$

$$p(\text{vil ha mer liberale regler}) = \frac{e^{(a(l)+b(l) \cdot X)}}{1 + e^{(a(s)+b(s) \cdot X)} + e^{(a(l)+b(l) \cdot X)}}$$

En annen, kanskje mer naturlig, mulighet hadde imidlertid vært å bruke ordinal logistisk regresjon til analysene. Men selv om den avhengige variabelen nok lettest lar seg beskrive som en variabel på ordinale målenivå, brøt selv den enkleste av analysemodellene med forutsetningen om at de(n) uavhengige variabelen(e) skal ha like sterke effekter på alle nivåer av den

avhengige variabelen. En slik framgangsmåte var derfor ikke egnet i vår sammenheng.

Analysene er utført på den måten at jeg starter med en enkel modell med undersøkelsestidspunktene som eneste uavhengige variabel (modell #1), før jeg gradvis bygger denne ut ved å inkludere stadig nye sett med uavhengige variabler i de etterfølgende modellene. En slik framgangsmåte gjør det enklere å studere den relative betydningen av ulike forhold før og etter kontroll for andre forhold, slik det også er vanlig å gjøre i vanlig lineær regresjon. Siden den avhengige variabelen er kategorisk, og ikke kontinuerlig, er det imidlertid ikke mulig å beregne et nøyaktig mål på forklart varians, eller R^2 , for en logistisk modell. Det er likevel mulig å beregne et mål på *pseudo* R^2 , som er en analogi til R^2 -verdien i lineære analyser, og det fins en rekke forskjellige versjoner tilgjengelig. Det er imidlertid knyttet stor usikkerhet til slike mål, og de oppgitte verdiene varierer ofte sterkt etter hvilket mål man bruker, noe som betyr at de må tolkes med varsomhet. Jeg velger likevel å oppgi *pseudo* R^2 -diene (Cox & Snells versjon) i analysene siden det kan gi en grov indikasjon på hvor godt modellen fungerer.

Den vanligste måten å vurdere en logistisk regresjonsmodell på er derfor ved hjelp av verdien for modellens ”log likelihood”, som beskriver sannsynligheten for at vi skal få den observerte variasjonen i den avhengige variabelen ut fra parameterestimaten i modellen. Denne verdien gir imidlertid liten intuitiv mening i seg selv, og den er blant annet avhengig av utvalgsstørrelsen og antall parametre i modellen. For å vurdere treffsikkerheten til modellen må derfor log likelihood-verdien alltid ses i forhold til noe annet. Dette kan gjøres på to måter, hvor den ene måten vurderer treffsikkerheten til en enkeltstående analysemodell (for eksempel modell #1), mens den andre brukes til å vurdere om det å inkludere en eller flere nye variabler bidrar til en signifikant forbedring av modellen (for eksempel om det å inkludere tre nye variabler i modell #2 gjør denne modellen bedre egnet til å forklare variasjonen i den avhengige variabelen enn modell #1). I begge tilfeller vurderer man modellens treffsikkerhet ved å se om log likelihood-verdien er signifikant forskjellig fra den tilsvarende verdien for en modell hvor de uavhengige variablene er utelatt. Log likelihood-verdien som vurderer treffsikkerheten til hver enkelt modell (χ^2 -2 LL) ses i forhold til en modell hvor bare konstantleddet inngår, mens den tilsvarende verdien for å vurdere om treffsikkerheten blir bedre om man inkluderer en eller flere nye variabler (χ^2 -endring i -2 LL), er lik differansen til den foregående modellen. Forskjellen mellom to log likelihood-verdier har en χ^2 -kvadratfordeling med et antall frihetsgrader som er likt antallet parametre i modellen (se også Pampel 2000; Menard 2002; Skog 2004 for mer om

logistisk regresjon). Resultatene fra de multinomiske logistiske analysene presenteres både i form av tabeller og figurer, og siden tabellene ofte kan være kompliserte å lese baserer jeg det meste av tolkningen på figurene. I figurene vil jeg alltid presentere resultatene i form av beregnede andeler, men i tolkningen av tabellene vil jeg også bruke odds og odds rater for å få fram forskjeller mellom ulike synspunkt over tid og mellom sosiale undergrupper.

Vedlegg 2: Deskriptiv statistikk for bakgrunnsvariabler

Samtlige tabeller er basert på svar fra respondenter 18 år eller eldre.

Utvalgene fra og med 1966 er vektet.

	Landsdel				N
	<i>Oslo/Akershus</i>	<i>Øvrig Østland</i>	<i>Sør-/Vestlandet</i>	<i>Midt- Nordnorge</i>	
1962	19 %	31 %	28 %	22 %	3954
1966	17 %	35 %	27 %	21 %	2047
1973	23 %	23 %	31 %	22 %	2009
1979	22 %	27 %	38 %	13 %	1932
1985	18 %	28 %	32 %	22 %	1880
1991	21 %	28 %	29 %	22 %	1911
1994	57 %	16 %	17 %	11 %	2691
1999	6 %	35 %	23 %	35 %	2096
2004	22 %	28 %	31 %	19 %	2999
Totalt	24 %	28 %	28 %	20 %	21519

	Urbaniseringsgrad			N
	<i>Spredtbygd</i>	<i>By -2000 pers</i>	<i>By 2000+ pers</i>	
1962	45 %	21 %	34 %	3954
1966	39 %	22 %	39 %	2047
1973	37 %	11 %	51 %	2009
1979	22 %	15 %	63 %	1932
1985	26 %	16 %	59 %	1880
1991	14 %	20 %	66 %	1864
1994	7 %	11 %	82 %	2677
1999	59 %	28 %	14 %	2091
2004	11 %	25 %	65 %	2979
Totalt	29 %	19 %	52 %	21433

	Kjønn		N
	<i>Kvinne</i>	<i>Mann</i>	
1962	48 %	52 %	3954
1966	53 %	47 %	2047
1973	53 %	47 %	2009
1979	49 %	52 %	1932
1985	51 %	49 %	1880
1991	49 %	51 %	1911
1994	49 %	51 %	2691
1999	54 %	46 %	2096
2004	51 %	49 %	2999
Totalt	51 %	49 %	21519

	Alder				N
	18-30 år	31-40 år	41-50 år	Over 50 år	
1962	23 %	23 %	20 %	34 %	3954
1966	30 %	29 %	20 %	22 %	2047
1973	40 %	20 %	16 %	24 %	2009
1979	39 %	25 %	12 %	24 %	1932
1985	39 %	20 %	11 %	30 %	1880
1991	40 %	26 %	16 %	18 %	1911
1994	45 %	20 %	13 %	22 %	2691
1999	25 %	27 %	17 %	31 %	2096
2004	21 %	20 %	18 %	41 %	2999
Totalt	33 %	23 %	16 %	28 %	21519

	Utdanningsnivå			N
	<i>Lavere</i>	<i>Videregående</i>	<i>Høyere</i>	
1962	90 %	7 %	3 %	3700
1966	89 %	8 %	3 %	2047
1973	83 %	11 %	6 %	1996
1979	52 %	32 %	16 %	1901
1985	48 %	38 %	14 %	1880
1991	35 %	40 %	25 %	1906
1994	25 %	36 %	39 %	2674
1999	31 %	40 %	30 %	2086
2004	29 %	40 %	31 %	2990
Totalt	54 %	27 %	19 %	21180

	Husholdningens samlede inntekt (kvintiler)			N
	<i>min-maks</i>	<i>gj.snitt</i>	<i>st.avvik</i>	
1962	0-4	2,08	1,42	3942
1966	0-4	2,29	1,31	1942
1973	0-4	1,96	1,35	1935
1979	0-4	1,97	1,39	1891
1985	0-4	2,03	1,41	1846
1991	0-4	1,99	1,42	1809
1994	0-4	2,10	1,38	2367
1999	0-4	1,90	1,45	1803
2004	0-4	2,09	1,43	2429
Totalt	0-4	2,05	1,40	19964

	Sivilstand			N
	<i>Ugift</i>	<i>Gift samboer</i>	<i>Skilt enke</i>	
1962	16 %	77 %	7 %	3954
1966	18 %	77 %	5 %	2047
1973	19 %	74 %	7 %	1996
1979	20 %	70 %	10 %	1932
1985	24 %	64 %	12 %	1880
1991	24 %	65 %	10 %	1905
1994	32 %	56 %	12 %	2688
1999	20 %	64 %	16 %	2087
2004	23 %	57 %	20 %	2990
Totalt	22 %	67 %	11 %	21479

	Vokste opp med avholdsforeldre			N
	<i>Nei</i>	<i>En av dem</i>	<i>Begge</i>	
1962	41 %	18 %	42 %	3954
1966	45 %	20 %	35 %	2045
1973	45 %	20 %	35 %	2000
1979	49 %	18 %	33 %	1915
1985	49 %	18 %	33 %	1860
1991	49 %	15 %	36 %	1905
1994	55 %	11 %	34 %	2679
1999	52 %	15 %	33 %	2084
2004	48 %	16 %	36 %	2977
Totalt	48 %	17 %	36 %	21419

SIRUS rapporter

Følgende rapporter er utkommet i denne serien:

- 1/2001. Horverak, Øyvind, Sturla Nordlund og Ingeborg Rossow: *Om sentrale deler av norske alkoholpolitikk*. 48 s. Oslo 2001.
- 2/2001. Axelsen, Niels Kristian: *Skjenking i grenseland. Strategier, tiltak og lovgivning mot økonomiske kriminalitet i skjenkesteder i de nordiske land*. 119 s. Oslo 2001.
- 3/2001. Watten, Reidulf og Helge Waal: *Avrusing: Fra vilje til medisin. Avrusingstradisjonene i Norge belyst gjennom en forundersøkelse av ultrarask opioidavrusing (UROD)*. 62 s. Oslo 2001.
- 4/2001. Lund, Ingeborg: *Fra monopol til konkurranse. Restaurantbransjen og alkoholleverandørene etter EØS-avtalen*. 81 s. Oslo 2001.
- 1/2002. Ugland, Trygve: *Policy Re-Categorization and Integration. Europeanization of Nordic Alcohol Control Policies*. (Publisert i samarbeid med ARENA. ARENA-report No 3/2002) 254 s. Oslo 2002.
- 2/2002 Horverak, Øyvind: *Selvbetjente vinmonopolutsalg. En evaluering*. 85 s. Oslo 2002
- 3/2002 Hauge, Ragnar og Reidun Johanne B. L. Lohiniva: *Bevillingssystemet som alkoholpolitisk virkemiddel. En evaluering av endringene i alkoholloven i 1997*. 165 s. Oslo 2002.
- 4/2002 Johansen, Nicolay B.: *Tillit og svik i narkomiljøet*. 208 s. Oslo 2002.
- 1/2003 Berg, Elin: *Sambhandlingens monolog. En studie av interaksjon mellom klienter med innvanderbakgrunn og ansatte i tiltaksapparatet for rusmiddelmissbrukere*. 116 s. Oslo 2003.
- 2/2003 Lund, Ingeborg & Sturla Nordlund: *Pengespill og pengespillproblemer i Norge*. 128 s. Oslo 2003.

- 3/2003 Melberg, Hans Olav & Øyvind Omholt Alver: *Rus og psykiatri i inntektsystemet for kommunene*. 94 s. Oslo 2003.
- 4/2003 Melberg, Hans Olav, Grethe Lauritzen & Edle Ravndal: *Hvilken nytte, for hvem og til hvilken kostnad? En prospektiv studie av stoffmisbrukere i behandling*. 163 s. Oslo 2003.
- 5/2003 Skretting, Astrid & Elin K. Bye: *Bruk av rusmidler blant norske 15-16 åringer. Resultater fra den norske delen av de europeiske skoleundersøkelsene - ESPAD, 1995, 1999, 2003*. 62 s. Oslo 2003.
- 1/2004 Holth, Per & Elin K. Bye: *Evaluering av 'Ansvarlig Værtskap' i Bergen 2000-2003*. 80 s. Oslo 2004.
- 2/2004 Alver, Øyvind Omholt, Anne Line Bretteville-Jensen & Oddvar Kaarbøe: *Rusreformen - Noen grunnlagsdata om organisering og finansiering*. 62 s. Oslo 2004.
- 3/2004 Horverak, Øyvind: *Da Vinmonopolet kom til Trysil. En evaluering*. 115 s. Oslo 2004.
- 4/2004 Alver, Øyvind Omholt: *Om pris og etterspørsel etter alkohol i Norge*. 65 s. Oslo 2004
- 1/2005 Rise, Jostein, Henrik Natvig & Elisabet E. Storvoll: *Evaluering av alkoholkampanjen "Alvorlig talt"*. 125 s. Oslo 2005
- 2/2005 Amundsen, Ellen J. & Robert Lalla: *Narkotikasituasjonen i kommunene. Resultater fra årene 2002 og 2003*. 44 s. Oslo 2005.

Rapportene kan bestilles fra instituttet.

